અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

[૨૦૨૩] ૮ એસ.સી.આર. ૮૫૭

સુભાષ દેસાઈ

વિ.

મુખ્ય સચિવ, મહારાષ્ટ્ર ના રાજ્યપાલ અને અન્ય

(રીટ પીટીશન (દીવાની) નંબર ૪૯૩/૨૦૨૨)

૧૧ મે, ૨૦૨૩

[ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ ડૉ. ધનંજય વાય ચંદ્રચૂડ, ન્યાયમૂર્તિ એમ. આર.

શાહ, ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણા મુરારી, ન્યાયમૂર્તિ હિમા કોહલી અને ન્યાયમૂર્તિ

પામિદિઘંટમ શ્રી નરસિમ્હા]

ભારતનું બંધારણઃ અનુચ્છેદ ૧૯૧ (૨) – મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નિયમો – નિ.. ૯૫ – ગઠબંધન સરકાર–રાજકીય પક્ષોમાં ભાગલા–ગૃહમાં વિશ્વાસ ગુમાવવો–ફ્લોર ટેસ્ટ માટે હાકલ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા – ૨૦૧૯માં રાજ્યની ચૂંટણીઓ પછી, મહારાષ્ટ્રમાં મહા વિકાસ અઘાડી (એમવીએ) [શિવસેના, રાષ્ટ્રવાદી કોંગ્રેસ પાર્ટી (એનસીપી), ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ (આઈએનસી) અને કેટલાક અપક્ષ ધારાસભ્યોની ચૂંટણી પછીની ગઠબંધન સરકાર] ની રચના કરવામાં આવી હતી, જેમાં શિવસેનાના શ્રી ઠાકરે મુખ્યમંત્રી હતા – જોકે, ૨૦૨૨ના મધ્યમાં કેટલીક ઘટનાઓ બની હતી, જેના કારણે શિવસેના બે જૂથોમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી, એકનું નેતૃત્વ શ્રી ઠાકરેએ કર્યું હતું અને બીજાનું નેતૃત્વ શ્રી શિંદેએ કર્યું હતું. શ્રી શિંદે – ૩૪ શિવસેનાના ધારાસભ્યો (શિંદે જૂથના) એ ડેપ્યુટી સ્પીકરને નોટિસ મોકલી હતી કે તેમને હવે તેઓનું સમર્થન નથી અને તેમને પોતાને હટાવવા માટે પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા હાકલ કરી હતી–આ દરમિયાન, ડેપ્યુટી સ્પીકર દ્વારા શિંદે જૂથના ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અરજદારોના મુખ્ય દંડક (ઠાકરે જૂથ) દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અરજી પર નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી–રાજ્યપાલ, વિપક્ષી દળ દ્વારા સંબોધવામાં આવેલા પત્ર અનુસાર, ઠાકરે જૂથને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવ્યા – ઠાકરેએ બીજા જ દિવસે રાજીનામું આપ્યું અને ત્યારબાદ ભાજપની બનેલી ગઠબંધન દ્વારા નવી

સરકારની રચના કરવામાં આવી. શિવસેનાના ધારાસભ્યો અને બળવાખોર ધારાસભ્યો, મુખ્યમંત્રી તરીકે શ્રી શિંદે સાથે – સરકાર રચવા માટે વ્યક્તિને આમંત્રિત કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા – વિસ્તાર – ઠરાવ્યું: ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવાની વિવેકબુદ્ધિ એ નિરંકુશ વિવેકબુદ્ધિ નથી, પરંતુ તેનો ઉપયોગ કાયદા દ્વારા તેના પર મૂકવામાં આવેલી મર્યાદાઓ અનુસાર સાવધાની સાથે થવો જોઈએ – રાજ્યપાલ પાસે એવી કોઈ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી નહોતી કે જેના આધારે તેઓ વર્તમાન સરકારના વિશ્વાસ પર શંકા કરી શકે – જે ઠરાવ પર રાજ્યપાલ આધાર રાખતા હતા તેમાં એવા કોઈ સંકેત નહોતા કે ધારાસભ્યો એમવીએ સરકારમાંથી બહાર નીકળવા માંગતા હતા – કેટલાક ધારાસભ્યો તરફથી અસંતોષ વ્યક્ત કરતો સંદેશાવ્યવહાર રાજ્યપાલ માટે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવા માટે પૂરતો નથી – રાજ્યપાલે તેમના મનને સંદેશાવ્યવહાર અથવા અન્ય સામગ્રી પર લાગુ કરવો જોઈએ કે કેમ તે મૂલ્યાંકન કરવા માટે કે શું સરકાર ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો એવું લાગતું હતું કે કેમ. – શિવસેનાના ૩૪ ધારાસભ્યોએ ઠરાવમાં એમવીએ સરકાર પાસેથી સમર્થન પાછું ખેંચવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી ન હતી – ફ્લોર ટેસ્ટનો ઉપયોગ પક્ષના આંતરિક વિવાદો અથવા આંતરપક્ષીય વિવાદોને ઉકેલવા માટે માધ્યમ તરીકે કરી શકાતો નથી – વર્તમાન કિસ્સામાં, રાજ્યપાલ પાસે તેમની સમક્ષ એવી કોઈ ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ સામગ્રી નહોતી કે જે સૂચવે કે વર્તમાન સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે અને તેમણે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવું જોઈએ – તેથી, આ કિસ્સામાં રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ

કાયદા અનુસાર ન હતો – રાજ્યપાલ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવાનું વાજબી ન હતું કારણ કે શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હોવાના નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે તેમની સામે વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રીના આધારે કારણો ન હતા. – જો કે, અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરી શકાતી નથી કારણ કે શ્રી ઠાકરેએ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કર્યો ન હતો અને રાજીનામું આપ્યું હતું–રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપવું વાજબી હતું.

ભારતનું બંધારણ – આર્ટી. ૧૫૩ – રાજ્યપાલની સ્થિતિ – રાજકીય પક્ષના આંતરિક વિવાદોમાં – રાજકીય પક્ષમાં વિભાજન–યોજાયું:રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારના નામમાત્રના વડા છે–તે એક બંધારણીય અધિકારી છે જે બંધારણમાંથી તેની સત્તા મેળવે છે અને તે એવી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી જે તેને બંધારણ અથવા તેના હેઠળ બનાવેલા કાયદા દ્વારા આપવામાં આવી નથી – ન તો બંધારણ કે ન તો સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ એવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડે છે કે જેના દ્વારા કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષના સભ્યો વચ્ચેના વિવાદોનું સમાધાન થઈ શકે – તેઓ ચોક્કસપણે રાજ્યપાલને રાજકીય ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવાની અને પક્ષ વચ્ચેના વિવાદોમાં અથવા પક્ષની અંદરના વિવાદોમાં (ભલે ગમે તેટલી સૂક્ષ્મ હોય) ભૂમિકા ભજવવાની સત્તા આપતા નથી.

ભારતનું બંધારણઃ દસમી અનુસૂચિ અને કલમ ૩૨ & ૨૨૬ – ન્યાયાલયની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર – કાયદાકીય સભ્યોની ગેરલાયકાત પર ચુકાદો આપવા માટે – ઠરાવવામાં આવ્યું: ગૃહના સભ્ય બનવા માટે વ્યક્તિની ગેરલાયકાત સંબંધિત સભ્ય માટે ગંભીર પરિણામો લાવે છે અને વિસ્તરણ દ્વારા, તે મતવિસ્તારના નાગરિકો માટે – સર્વોચ્ચ અદાલતે સામાન્ય રીતે બંધારણીય ઇરાદાને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રથમ વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનું ટાળવું જોઈએ – ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન સંબંધિત બંધારણીય અધિકારી, એટલે કે વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને નિર્ણય લેવો જોઈએ – અધ્યક્ષે વાજબી સમયગાળાની અંદર ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવો જોઈએ.

ભારતનું બંધારણઃ આર્ટી. ૧૮૧ – મોટી બેન્ચનો સંદર્ભ – શું અધ્યક્ષને દૂર કરવાની નોટિસ તેમને નબામ રેબીયામાં આ અદાલત દ્વારા નક્કી કરાયેલી દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા માટે પ્રતિબંધિત કરે છે – ઠરાવ્યું: જોકે નબામ રેબિયાનો નિર્ણય વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને લાગુ પડતો નથી, તેમ છતાં, ‘નબામ રેબિયા’ ‘કિહોતો હોલોહાન’ના ચુકાદા સાથે વિરોધાભાસી છે – એવું લાગે છે કે નબામ રેબિયામાં બહુમતીએ ભારતના

બંધારણની કલમ ૧૮૧ની અસર અને મહત્વને ધ્યાનમાં લીધું ન હતું – તેથી, નબામ રેબિયાનો નિર્ણય મોટી બેન્ચનો સંદર્ભ આપે છે કારણ કે કાયદાનો નોંધપાત્ર પ્રશ્ન ઉકેલાવાનો બાકી છે.

ભારતનું બંધારણઃ દસમી અનુસૂચિ – મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા સભ્યો (ગેરલાયકાત દૂર કરવા) અધિનિયમ, ૧૯૫૬ – ક. ૨૩ – મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા (પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયક ઠેરવવા) નિયમો ૧૯૮૬–નિયમ ૩ (૧) (એ) અને ૬ – દંડકની નિમણૂક – રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચેનો તફાવત – ઠરાવવામાં આવ્યું: વિધાનસભા પક્ષ નહીં પણ રાજકીય પક્ષ દંડક અને નેતાની નિમણૂક કરે છે – જો 'રાજકીય પક્ષ' શબ્દને 'વિધાનસભા પક્ષ' તરીકે વાંચવામાં આવે તો દસમી અનુસૂચિ બિનકાર્યક્ષમ બની જશે – ફકરો ૪ હેઠળ વિલિનીકરણના હેતુથી રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચે સ્પષ્ટ સીમાંકન કરવામાં આવે છે – 'રાજકીય પક્ષ' શબ્દને 'વિધાનસભા પક્ષ' તરીકે વાંચવો એ દસમી અનુસૂચિની સાદી ભાષાની વિરુદ્ધ હશે – કોઈ ચોક્કસ રીતે મતદાન કરવાનો અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ દ્વારા જારી કરવામાં આવે છે, વિધાનસભા પક્ષ દ્વારા નહીં – અધ્યક્ષે દંડક અને નેતાને કે જેઓ જેઓ આ સંબંધમાં તપાસ કર્યા પછી રાજકીય પક્ષ દ્વારા વિધિવત અધિકૃત છે તેને માન્યતા આપવી જોઈએ.

ભારતનું બંધારણ – કલમ ૧૮૯(૨) અને ૧૯૦ (૩) – અધ્યક્ષનો નિર્ણય – સભ્યની ગેરલાયકાત – વિધાનસભાની કાર્યવાહીની માન્યતા–ઠરાવ્યું: એક ધારાસભ્યને તેમની ગેરલાયકાત માટેની કોઈપણ અરજીઓની પેન્ડન્સીને ધ્યાનમાં લીધા વિના ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે – વચગાળામાં ગૃહની કાર્યવાહીની માન્યતા ગેરલાયકાતની અરજીઓના પરિણામને આધિન નથી – અધ્યક્ષનો નિર્ણય તે તારીખ સાથે સંબંધિત નથી જ્યારે ધારાસભ્ય પ્રતિબંધાત્મક વર્તણૂકમાં સામેલ હતા – અધ્યક્ષનો નિર્ણય અને ગેરલાયકાતના પરિણામો સંભવિત છે – જો કોઈ સભ્ય દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે, તો તે આપમેળે તે રાજકીય પક્ષમાંથી તેમની હકાલપટ્ટીમાં પરિણમતું નથી જેમાં તેઓ સંબંધિત છે.

ભારતનું બંધારણ – દસમી અનુસૂચિ – ચૂંટણી પ્રતીકો (આરક્ષણ અને ફાળવણી) આદેશ, ૧૯૬૮ – પેરા ૧૫ – ઠરાવવામાં આવ્યું અધ્યક્ષ અને ઈસીઆઈને અનુક્રમે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અને પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ તેમની સમક્ષની અરજીઓ પર એક સાથે ચુકાદો આપવાનો અધિકાર છે.

ચૂંટણી પ્રતીકો (આરક્ષણ અને ફાળવણી) આદેશ, ૧૯૬૮ – પેરા ૧૫– ઠરાવવામાં આવ્યું 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજીઓનો ચુકાદો આપતી વખતે, ઈસીઆઈ એક પરીક્ષણ લાગુ કરી શકે છે જે તેની સામેના કેસની

હકીકતો અને સંજોગો માટે શ્રેષ્ઠ અનુકૂળ હોય.

ભારતનું બંધારણ – દસમી અનુસૂચિ–પરિચ્છેદ ૨ (૧) અને પરિચ્છેદ ૩ – દસમી અનુસૂચિનો પરિચ્છેદ ૩ દૂર કરેલ – જેની અસરઃ શું 'વિભાજન' નો બચાવ હવે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલા સભ્યો માટે ઉપલબ્ધ નથી – અધ્યક્ષ પ્રથમ દૃષ્ટિએ નક્કી કરશે કે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાના હેતુથી રાજકીય પક્ષ કોણ છે, જ્યાં બે કે તેથી વધુ જૂથો તે રાજકીય પક્ષ હોવાનો દાવો કરે છે–જ્યારે રાજકીય પક્ષના બે કે તેથી વધુ જૂથો દ્વારા નિયુક્ત બે દંડક હોય છે, ત્યારે અધ્યક્ષ નક્કી કરે છે કે બે દંડકમાંથી કોણ રાજકીય પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

ભારતનું બંધારણ–દસમી અનુસૂચિ – પેરા ૨ અને ૩ – ચૂંટણી પ્રતીકો (આરક્ષણ અને ફાળવણી) આદેશ, ૧૯૬૮–પેરા ૧૫ – ભારતના ચૂંટણી પંચ દ્વારા – કયા જૂથમાં રાજકીય પક્ષની રચના થાય છે – પ્રતીકોની ફાળવણી – નું ઠરાવ્યું પક્ષની કાયદાકીય અને સંગઠનાત્મક પાંખોમાં બહુમતીની કસોટી એકમાત્ર અથવા પ્રાથમિક કસોટી નથી – ઈસીઆઈ તેની સામેના ચોક્કસ કેસની હકીકતો અને જટિલતાઓને અનુરૂપ પરીક્ષણ તૈયાર કરવા માટે સ્વતંત્ર છે – કેટલાક કિસ્સાઓમાં, વિધાનસભામાં કયા જૂથને બહુમતી મળે છે તેનું મૂલ્યાંકન કરવું નિરર્થક છે – અન્ય પરીક્ષણોમાં રાજકીય પક્ષની સંગઠનાત્મક

પાંખોમાં બહુમતીનું મૂલ્યાંકન, પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય પરીક્ષણ – ઈસીઆઈનો સમાવેશ થાય છે, જેમાં હરીફ જૂથો દ્વારા પસંદ કરવામાં આવતા અભિગમો પર વ્યક્તિલક્ષી ચુકાદો પસાર કરવાથી દૂર રહે છે. તેના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ પક્ષના ઉદ્દેશો – ઈસીઆઈનો નિર્ણય અધ્યક્ષના નિર્ણય સાથે સુસંગત હોવો જરૂરી નથી – ઈસીઆઈના નિર્ણયની સંભવિત અસર છે – ઈસીઆઈના નિર્ણયની અપેક્ષાએ અધ્યક્ષ સમક્ષ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી પર રોક લગાવી શકાતી નથી.

ભારતનું બંધારણ–અનુચ્છેદ ૧૬૪ (૧ B)– મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક

– ગેરલાયકાતની અરજીઓ બાકી – ઠરાવવામાં આવ્યું ગેરલાયકાત ત્યારે જ શરૂ થાય છે જ્યારે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત થાય છે – માત્ર ગેરલાયકાતની અરજીની સ્થાપના કેટલાક અથવા તમામ પરિણામોને ટ્રિગર કરતી નથી જે ગેરલાયકાતથી જ વહે છે.

રિટ પિટિશનનો નિકાલ, કોર્ટ

ઠરાવ્યુ: ૧.૧ નબામ રેબિયા કેસનો નિર્ણય મોટી બેન્ચને સોંપવાની લાયકાત ધરાવે છે કારણ કે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો બાકી છે. આ મુદ્દાને શાંત પાડવા માટે, નીચેનો પ્રશ્ન (અને કોઈપણ સંબંધિત મુદ્દાઓ કે જે ઊભી થઈ શકે છે) મોટી બેન્ચને મોકલવામાં આવે છેઃ શું અધ્યક્ષને દૂર કરવા

માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવાથી તેમને બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાથી અટકાવવામાં આવે છે. [પેરા ૭૦ & ૭૧] [૯૦૭–F; ૯૦૮–F–G]

૧.૨ આ અદાલતે સામાન્ય રીતે બંધારણીય ઈરાદાને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રથમ વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનું ટાળવું જોઈએ. ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન સંબંધિત બંધારણીય સત્તા એટલે કે વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને નક્કી થવો જોઈએ. ગૃહના સભ્ય બનવા માટે વ્યક્તિની ગેરલાયકાત સંબંધિત સભ્ય માટે અને વિસ્તરણ દ્વારા તે મતવિસ્તારના નાગરિકો માટે ગંભીર પરિણામો ધરાવે છે. તેથી, ગેરલાયકાતનો કોઈપણ પ્રશ્ન કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને નક્કી થવો જોઈએ. અપવાદરૂપ સંજોગોની ગેરહાજરીમાં, અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત માટેની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા માટે યોગ્ય અધિકારી છે. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો આપતી વખતે અધ્યક્ષ નિષ્પક્ષ, સ્વતંત્ર અને તટસ્થ રીતે કાર્ય કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. આખરે, ગેરલાયકાતના પ્રશ્ન પર અધ્યક્ષનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન છે. તેથી, મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે યોગ્ય બંધારણીય સત્તા છે. [પેરા ૮૦ અને ૮૫] [૯૧૨–G, H; ૯૧૩–A–B]

૧.૩ દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૪ના નિયમો અને ૧૯૫૪ના કાયદાની જોગવાઈઓનો સ્પષ્ટ અર્થ સૂચવે છે કે દંડક અને નેતાની નિમણૂક રાજકીય પક્ષ દ્વારા થવી જોઈએ. વિધિમંડળ પક્ષ જ દંડકની નિમણૂક કરે છે એવું માનવું એ ગૃહના સભ્યને રાજકીય પક્ષ સાથે જોડતી પ્રતીકાત્મક નાભિની દોરીને કાપી નાખવી હશે. તેનો અર્થ એ થશે કે ધારાસભ્યો ચૂંટણી માટે તેમને સ્થાપિત કરવાના હેતુ માટે રાજકીય પક્ષ પર આધાર રાખી શકે છે, કે તેમનો પ્રચાર રાજકીય પક્ષની શક્તિ (અને નબળાઈઓ) અને તેના વચનો અને નીતિઓ પર આધારિત હશે, કે તેઓ પક્ષ સાથેના તેમના જોડાણના આધારે મતદારોને અપીલ કરી શકે છે, પરંતુ તેઓ પછીથી પોતાને તે જ પક્ષથી સંપૂર્ણપણે અલગ કરી શકે છે અને ધારાસભ્યોના જૂથ તરીકે કામ કરી શકે છે, જે હવે રાજકીય પક્ષ પ્રત્યે વફાદારીના સંકેત પણ આપતા નથી. આ શાસનની એવી વ્યવસ્થા નથી જેની કલ્પના બંધારણ દ્વારા કરવામાં આવી છે. હકીકતમાં, દસમી અનુસૂચિ ચોક્કસપણે આ પરિણામ સામે રક્ષણ આપે છે. રાજકીય પક્ષ દ્વારા દંડકની નિમણૂક કરવી એ દસમી અનુસૂચિની જાળવણી માટે નિર્ણાયક છે. જો આ જરૂરિયાતનું પાલન કરવામાં નહીં આવે તો રાજકીય પક્ષો પર બાંધવામાં આવેલ દસમી અનુસૂચિનું આખું માળખું પડી ભાંગશે. તે દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓને બિનઅનુભવી બનાવશે અને આ દેશના લોકશાહી માળખા માટે વ્યાપક અસરો લાવશે. આમ, કલમ ૨૧૨ દ્વારા દંડકને માન્યતા આપતા

અધ્યક્ષની કાર્યવાહીની માન્યતાની તપાસમાંથી અદાલતોને બાકાત રાખી શકાતી નથી. [પેરા ૧૧૧,૧૧૩ & ૧૧૪] [૯૩૨–એચ; ૯૩૩–ડી–જી; ૯૩૪–એ]

૧.૪ 'સિમ્બોલ ઓર્ડર' હેઠળ ઈસીઆઈના નિર્ણયની સંભવિત અસર છે. એક જાહેરાત કે હરીફ જૂથોમાંથી એક એ છે કે રાજકીય પક્ષ નિર્ણયની તારીખથી સંભવિત રીતે અમલમાં મૂકે છે. જે જૂથના સભ્યોને પ્રતીક એનાયત કરવામાં આવ્યું હોય તેમને અધ્યક્ષ દ્વારા ગૃહમાંથી ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે તેવી સ્થિતિમાં, ગૃહમાં રહેલા જૂથના સભ્યોએ તેમના જૂથને નવા પ્રતીકની ફાળવણી માટે પ્રતીક આદેશ અને અન્ય કોઈપણ સંબંધિત કાયદા (ઓ) માં સૂચવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાનું પાલન કરવું પડશે. ચૂંટણી પંચના નિર્ણયની અપેક્ષાએ અધ્યક્ષ સમક્ષ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી પર રોક લગાવી શકાતી નથી. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં પ્રતિબંધાત્મક વર્તન (કથિત) કર્યા પછી પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજી દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યાં અયોગ્યતા કાર્યવાહીના ચુકાદા માટે અધ્યક્ષ દ્વારા ઈસીઆઈના નિર્ણય પર આધાર રાખી શકાતો નથી. જો આવા કિસ્સાઓમાં ચૂંટણી પંચના નિર્ણયના આધારે ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો આપવામાં આવે તો ચૂંટણી પંચના નિર્ણયની પૂર્વલક્ષી અસર પડશે. આ કાયદાની વિરુદ્ધ હશે. [પેરા ૧૫૫ અને ૧૫૬] [૯૪૮–B–E]

૧.૫ રાજ્યપાલ પાસે એવી કોઈ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી નહોતી કે જેના આધારે તેઓ વર્તમાન સરકારના વિશ્વાસ પર શંકા કરી શકે. જે ઠરાવ પર રાજ્યપાલે ભરોસો રાખ્યો હતો તેમાં એવા કોઈ સંકેત નહોતા કે ધારાસભ્યો એમવીએ સરકારમાંથી બહાર નીકળવા માંગતા હતા. કેટલાક ધારાસભ્યો તરફથી અસંતોષ વ્યક્ત કરતો સંદેશાવ્યવહાર રાજ્યપાલ માટે ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવા માટે પૂરતો નથી. સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોય તેવું લાગે છે કે કેમ તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે રાજ્યપાલે તેમની સમક્ષના સંદેશાવ્યવહાર (અથવા અન્ય કોઈ સામગ્રી) પર પોતાની સૂઝ વાપરવી જોઈએ. 'અભિપ્રાય' શબ્દનો ઉપયોગ વસ્તુનિષ્ઠ માપદંડના આધારે સંતોષ માટે થાય છે કે શું તેની પાસે સંબંધિત સામગ્રી છે કે કેમ, અને તેનો અર્થ રાજ્યપાલનો વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ નથી. એકવાર સરકાર કાયદા અનુસાર લોકશાહી રીતે ચૂંટાય છે, ત્યારે એવી ધારણા છે કે તેને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે. આ ધારણાને દૂર કરવા માટે કેટલીક વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી અસ્તિત્વમાં હોવી જોઈએ. રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારના નામધારી વડા છે. તેઓ એક બંધારણીય પદાધિકારી છે જે બંધારણમાંથી પોતાની સત્તા મેળવે છે. આ સ્થિતિ હોવાથી, રાજ્યપાલ તેમનામાં નિહિત સત્તાની બંધારણીય મર્યાદાઓથી વાકેફ હોવા જોઈએ. તે એવી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી જે તેને બંધારણ અથવા તેના હેઠળ બનાવેલા કાયદા દ્વારા આપવામાં આવી નથી. ન તો બંધારણ કે ન તો સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ એવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડે છે કે જેના દ્વારા કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષના સભ્યો વચ્ચેના વિવાદોનું સમાધાન કરી

શકાય. તેઓ ચોક્કસપણે રાજ્યપાલને રાજકીય ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા અને પક્ષોના વિવાદોમાં અથવા પક્ષની અંદરના વિવાદોમાં ભૂમિકા (ભલે ગમે તેટલી સૂક્ષ્મ હોય) ભજવવાની સત્તા આપતા નથી. આથી એવું બને છે કે રાજ્યપાલ એવા નિષ્કર્ષ પર કાર્યવાહી કરી શકતા નથી કે શિવસેનાનો એક વર્ગ ગૃહમાં સરકારને આપેલું સમર્થન પાછું ખેંચવા માંગે છે.[પેરા ૧૮૬ અને ૧૮૯] [૯૫૯–C–E; ૯૬૦–A–C]

૨. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, તે નીચે પ્રમાણે તારણ કાઢવામાં આવે છેઃ (અ) નબામ રેબિયામાં નિર્ણયની ચોકસાઈ સાત ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચને મોકલવામાં આવે છે; (બ) આ અદાલત સામાન્ય રીતે પ્રથમ વખત દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપી શકતી નથી. અત્રેના કેસમાં એવા કોઈ અસાધારણ સંજોગો નથી કે જે આ અદાલત દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો આપવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની બાંહેધરી આપે. અધ્યક્ષે ગેરલાયકાતની અરજીઓ વાજબી સમયગાળાની અંદર નક્કી કરવી જોઈએ; (સી) એક ધારાસભ્યને તેમની ગેરલાયકાત માટેની કોઈપણ અરજીઓ પેન્ડન્સીમાં હોવા છતાં ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. વચગાળામાં ગૃહની કાર્યવાહીની માન્યતા ગેરલાયકાતની અરજીઓના પરિણામને આધિન નથી; (ડી) રાજકીય પક્ષ અને નહીં કે વિધાનસભા પક્ષ જે ગૃહમાં પક્ષના નેતા અને દંડકની નિમણૂક કરે છે.

વધુમાં, ચોક્કસ રીતે મતદાન કરવાનો અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ દ્વારા જારી કરવામાં આવે છે, વિધાયક પક્ષ દ્વારા નહીં. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નાયબ સચિવ દ્વારા ૩ જુલાઈ, ૨૦૨૨ના રોજ જાહેર કરાયેલો અધ્યક્ષનો નિર્ણય કાયદાની વિરુદ્ધ છે. આ સંબંધમાં તપાસ કર્યા પછી અને આ ચુકાદામાં ચર્ચા કરાયેલા સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં શિવસેના રાજકીય પક્ષ દ્વારા વિધિવત અધિકૃત કરવામાં આવેલા દંડક અને નેતાને અધ્યક્ષ માન્યતા આપશે; (ઈ) અધ્યક્ષ અને ચૂંટણી પંચને તેમની સમક્ષની અરજીઓ પર અનુક્રમે દસમી અનુસૂચિ અને 'સિમ્બોલ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ એક સાથે ચુકાદો આપવાની સત્તા છે; (એફ) 'સિમ્બોલ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળની અરજીઓ પર ચુકાદો આપતી વખતે, ચૂંટણી પંચ તેની સમક્ષના કેસની હકીકતો અને સંજોગો માટે શ્રેષ્ઠ અનુકૂળ હોય તેવી કસોટી લાગુ કરી શકે છે; (જી) દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૩ ને કાઢી નાખવાની અસર એ છે કે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલા સભ્યો માટે 'વિભાજન' નો બચાવ હવે ઉપલબ્ધ નથી. અધ્યક્ષ પ્રથમ દૃષ્ટિએ નક્કી કરશે કે દસમી અનુસૂચિના પરિચ્છેદ ૨ (૧) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાના હેતુથી રાજકીય પક્ષ કોણ છે, જ્યાં બે કે તેથી વધુ જૂથો તે રાજકીય પક્ષ હોવાનો દાવો કરે છે; (જ) રાજ્યપાલ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવામાં ન્યાયી ન હતા કારણ કે તેમની પાસે તેમની સામે ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ સામગ્રીના આધારે કારણો ન હતા, જેથી તેઓ

એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકે કે શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હતો.જો કે, અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરી શકાતી નથી કારણ કે શ્રી ઠાકરેએ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કર્યો ન હતો અને રાજીનામું આપ્યું હતું; અને (i) રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપ્યું હતું. [પેરા ૨૦૬] [૯૬૬–F–H; ૯૬૭–A–H; ૯૬૮–A–B]

નબામ રેબિયા અને બામંગ ફેલિક્સ વિરુદ્ધ ડેપ્યુટી સ્પીકર, અરુણાચલ પ્રદેશ વિધાનસભા (૨૦૧૬) ૮ SCC ૧: [૨૦૧૬] ૬ એસ. સી. આર. ૧–મોટી બેન્ચને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલ.૮૬૫

રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા વિરુદ્ધ સ્વામી પ્રસાદ મૌર્ય (૨૦૦૭) ૪ એસસીસી ૨૭૦: [૨૦૦૭] ૨ એસ. સી. આર. ૫૯૧ અને સ્પીકર, હરિયાણા વિધાનસભા વિરુદ્ધ કુલદિપ બિશ્નોઈ, (૨૦૧૫) ૧૨ એસ. સી. સી. ૩૮૧:[૨૦૧૨] ૧૦ એસ. સી. આર. ૬૭૨–ઠરાવેલ કે લાગુ પડતી નથી.

કિહોટો હોલ્લોહાન વિ. ઝાચિલ્હુ (૧૯૯૨) સપ (૨) એસસીસી ૬૫૧:[૧૯૯૨] ૧ એસસીઆર ૬૮૬ અને શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ વિરુદ્ધ અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભા (૨૦૨૦) ૨ એસસીસી ૫૯૫:[૨૦૧૯] ૧૬ એસસીઆર ૮૮૬– તેના પર આધાર રાખ્યો હતો.

રામદાસ અઠાવલે વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, (૨૦૧૦) ૪ SCC ૧:[૨૦૧૦] ૩ એસસીઆર ૧૦૫૯–સમજાવ્યું.

૧૯૬૪ નો વિશેષ સંદર્ભ નંબર ૧ (રાજ્ય વિધાનસભાઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓ) AIR ૧૯૬૫ SC ૭૪૫:[૧૯૬૫] ૧ એસસીઆર ૪૧૩; એસઆર બોમ્મઈ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૧૯૯૪) ૩ એસસીસી ૧:[૧૯૯૪] ૨ એસસીઆર ૬૪૪; માયાવતિ વિ. માર્કંડેય ચંદ (૧૯૯૮) ૭ એસસીસી ૫૧૭:[૧૯૯૮] ૨ પૂરક.એસસીઆર ૨૦૪; સાદિક અલી વિરુદ્ધ ભારતનું ચૂંટણી પંચ (૧૯૭૨) ૪ એસસીસી ૬૬૪:[૧૯૭૨] ૨ એસસીઆર ૩૧૮; રાજા રામ પાલ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ, લોકસભા (૨૦૦૬) ૨ એસસીસી ૧:[૨૦૦૬] ૧ એસસીઆર ૫૬૨; રામેશ્વર પ્રસાદ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૦૭) ૩ એસસીસી ૧૮૪:[૨૦૦૭] ૧ એસસીઆર ૩૧૭; ઇન્દોર ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિરુદ્ધ મનોહર લાલ (૨૦૨૦) ૮ એસસીસી ૧૨૯: [૨૦૨૦] ૩ એસસીઆર ૧ પ્રતાપ ગૌડા પાટીલ વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (૨૦૧૯) ૭ એસસીસી ૪૬૩; શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૨૦) ૧૭ એસસીસી ૧:[૨૦૨૦] ૯ એસસીઆર ૭૮૭; ક્ષેત્રમયમ બીરેન સિંહ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ, મણિપુર વિધાનસભા (૨૦૨૨) ૨ એસસીસી ૭૫૯; કેઈશમ મેઘચંદ્ર સિંહ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ મણિપુર વિધાનસભા

(૨૦૨૦) એસસીસી ઓનલાઇન એસસી ૫૫; ન્યાયમૂર્તિ કેએસ પુટ્ટાસ્વામી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (આધાર પજે) (૨૦૧૯) ૧ એસસીસી ૧:[૨૦૧૮] ૮ એસસીઆર ૧; રોજર મેથ્યુ વિ. સાઉથ ઇન્ડિયન બેંક લિમિટેડ (૨૦૨૦) ૬ એસસીસી ૧:[૨૦૧૯] ૧૬ એસસીઆર ૧; યુપી રાજ્ય વિ. દેશ રાજ, (૨૦૦૭) ૧ એસસીસી ૨૫૭:[૨૦૦૬] ૯ પૂરક.એસસીઆર ૩૫૨; કુલદિપ નાયર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૦૬) ૭ એસસીસી ૧:[૨૦૦૬] ૫ પૂરક.એસસીઆર ૧; દિલ્હી વહીવટીતંત્ર વિ. ગુરદીપ સિંહ ઉબન, (૨૦૦૦) ૭ એસસીસી ૨૯૬:[૨૦૦૦] ૨ પૂરક.એસસીઆર ૪૯૬ અને ટેક્સી ઓનર્સ યુનાઇટેડ ટ્રાન્સપોર્ટ વિ. સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ ઓથોરિટી (ઓરિસ્સા), (૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ૩૪–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

કેસ કાયદો સંદર્ભ

[૨૦૧૬] એસસીઆર ૧	૬ મોટી બેન્ચ ને રીફર કરવામાં આવેલ છે.	પરિચ્છેદ ૩૨ (અ)
[૧૯૯૨] એસસીઆર ૬૮૬	૧ પર આધાર રાખે છે	પરિચ્છેદ ૩૫ (અ)
[૨૦૦૭] એસસીઆર ૫૯૧	૨ લાગુ ન કરી શકાય તેવી	પરિચ્છેદ ૩૫ (ઇ)
[૧૯૯૮]	૨ ઉલ્લેખ કર્યો છે	પરિચ્છેદ ૪૦ (બી) (I)

પૂરક.એસસીઆર ૨૦૪

[૨૦૦૬] ૧ ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૦ (બી) (vi)
એસસીઆર ૫૬૨

[૨૦૦૭] ૧ ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૦ (એફ) (iii)
એસસીઆર ૩૧૭

[૨૦૨૦] ૩ ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૧ (a) (I)
એસસીઆર ૧

[૧૯૯૪] ૨ ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૧ (ઇ)
એસસીઆર ૬૪૪

[૧૯૭૨] ૨ એસસીઆર ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૨ (ડી)
૩૧૮

(૨૦૧૯) ૭ એસસીસી ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૩ (સી)
૪૬૩

[૨૦૧૨]૧૦ લાગુ ન કરી શકાય તેવી પરિચ્છેદ ૪૩ (સી)
એસસીઆર ૬૭૨

[૨૦૨૦] ૯ ઉલ્લેખ કર્યો છે પરિચ્છેદ ૪૪ (બી)
એસસીઆર ૭૮૭

(૨૦૨૨) ૨ એસસીસી ઉલ્લેખ કર્યો છે

૭૫૯

[૨૦૧૯] ૧૬ એસ. પર આધાર રાખે છે પેરા ૮૩

પરિચ્છેદ ૪૫ (બી)

સીઆર ૮૮૬

[૧૯૬૫] ૧ ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૯૬

એસસીઆર ૪૧૩

[૨૦૧૮] ૮ ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૯૬

એસસીઆર ૧

[૨૦૧૯] ૧૬ ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૯૬

એસસીઆર ૧

[૨૦૦૬] ૯ ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૯૭

પૂરક.એસસીઆર ૩૫૨

[૨૦૧૦] ૩ સમજાવ્યું. પરિચ્છેદ ૧૦૧

એસસીઆર ૧૦૫૯

[૨૦૦૬] ૫ ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૧૧૨

પૂરક.એસસીઆર ૧

(૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ઉલ્લેખ કર્યો છે પેરા ૧૬૬

૩૪

સિવીલ ઓરિજિનલ જ્યુરિસડિક્શનરીટ પીટીશન (દીવાની) નંબર–૪૯૩/૨૦૨૨.

(ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ)

અને

રીટ પીટીશન (દીવાની) નંબર–૪૬૯,૪૬૮,૪૭૦,૪૭૯ અને ૫૩૮/૨૦૨૨

તુષાર મહેતા, એસ. જી., કપિલ સિબ્બલ, ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી, દેવદત્ત કામત, નીરજ કિશન કૌલ, મનિંદર સિંહ, સિદ્ધાર્થ ભટનાગર, હરીશ સાલ્વે, મહેશ જેઠમલાણી, સુશ્રી માલવિકા ત્રિવેદી, વરિષ્ઠ વકીલો., અમિત આનંદ તિવારી, રોહિત શર્મા, રાજેશ ઇનામદાર, જાવેદુર રહેમાન, નિઝામ પાશા, અનીશ આર. શાહ, હર્ષ પાંડે, રેવંતા સોલંકી, અમિત ભંડારી, સની જૈન, નિશાંત પાટીલ, સુશ્રી દેવયાની ગુપ્તા, સુશ્રી તન્વી આનંદ, સુશ્રી અપ્રજિતા જામવાલ, ધર્મેન્દ્ર મિશ્રા, સિદ્ધાર્થ કૌશિક, નિખિલ પુરોહિત, અશોક કુમાર, સિદ્ધાર્થ સીમ, એલ. નિધિરામ શર્મા, અમન શર્મા, આશિમા ચૌહાણ સિંહ, મુદસ્સિર, અભિકલ્પ પ્રતાપ સિંહ, અભય અંતુરકર, પ્રભાસ બજાજ, ધ્રુવ શર્મા, સુશ્રી ઈરા મહાજન, રાઘવ અગ્રવાલ, તોશિવ ગોયલ, સુશ્રી મનમીત કૌર સરીન,

નવનીત આર, સુશ્રી શ્રેયા સક્સેના, સુશ્રી યામિની સિંહ, સુશ્રી પ્રિથા સૂરી, રંગશરણ મોહન, રામચંદ્રન મદન, સુશ્રી વિજેતા રવિ, અજય સભરવાલ, ચિરાગ શાહ, ઉત્સવ ત્રિવેદી, રવિ શર્મા, હિમાંશુ સચદેવા, સુશ્રી મણિની રોય, સુશ્રી શિવાની ભૂષણ, નિહાર ઠાકરે, સુશ્રી ઈરા મહાજન, ધ્રુવ શર્મા, રાઘવ અગ્રવાલ, સુશ્રી મુગ્ધા પાંડે, અજય અવસ્થી, પ્રભાશ બજાજ , પિયુષ તિવારી, સુશ્રી સૃષ્ટિ કુમાર, કુમાર સુમિત, સુશ્રી ચૈતાલી જુગ્રાન, સુશ્રી કંજની શર્મા, સુશ્રી પ્રચેતા કર, આદિત્ય સિધ્રા, નદીમ અફરોઝ, સુશ્રી સુજલ ગુપ્તા, વેડો ખાલો, અંજની કુમાર રાય, વિશ્વકસેન પાંડા, મેસર્સ તાસ લો, કનુ અગ્રવાલ, માધવ સિંહલ, અરવિંદ કુમાર શર્મા, સુશ્રી અજય સભરવાલ, પાઈ અમિત, સુશ્રી પંખુડી ભારદ્વાજ, સુશ્રી રાનુ પુરોહિત, સુશ્રી ભાવના દુહૂન, અભિયુદયા વત્સ, સુશ્રી આસ્થા પ્રસાદ, સુશ્રી રુક્મિણી બોબડે, સુશ્રી ત્રિશાલા ત્રિવેદી, અંકિત અંબસ્તા, ચિરાગ ગુપ્તા, અજીત પ્રવીણ વાઘ, આદિત્ય અનિરુદ્ધ પાંડે, ભારત બાગલા, સૌરવ સિંહ, અંકિત યાદવ, સુશ્રી પ્રકૃતિ રસ્તોગી, અસીમ સરોદે, સુશ્રી શ્રિયા અવલે, સુશ્રી સ્મિતા સિંઘલકર, અશોક કુમાર ગુપ્તા આઈ, પ્રદીપ કુમાર ગુપ્તા, કૈલાશ પ્રસાદ પાંડે, મહેન્દ્ર કાવચલે, વિજય પાલ, પ્રમોદ કુમાર સિંહ, કુંડલ લાલ, અનિલ કુમાર, ઉમંગ ત્રિપાઠી, દીપાંકર, ઓમ પ્રકાશ, સુશ્રી રેખા અગ્રવાલ, કરુણેશ કુમાર શુક્લા, અમિત ગર્ગ, સદાશિવ, ડૉ. એ. પી. સિંહ, વી. પી. સિંહ, સુશ્રી રિચા સિંહ, સુશ્રી ગીતા ચૌહાણ, શર્વન કુમાર ગોયલ, ડૉ. ગુનરતન સદાવર્તે, પંકજ કુમાર સિંહ, પવન કુમાર શુક્લા, એસ. સી. ત્રિપાઠી, મુકેશ વર્મા, કમલ

કુમાર પાંડે, ગૌરવ બેલસારે, રાજ સિંહ રાણા, ટી. આર. બી. શિવકુમાર, શ્રેયસ ગાચે, રાજ સાહેબ પાટિલ, સુશ્રી સુપ્રિયા વાનખેડે, પક્ષકારો તરફે વકીલો.

કોર્ટનો ચુકાદો આના દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો

ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ડૉ. ધનંજય વાય. ચંદ્રચુડ

વિષય–સૂચિ*

A. વાસ્તવિક પૃષ્ઠભૂમિ

I. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યની સરકારમાં ફેરફાર

II. અધ્યક્ષની ચૂંટણી

III. ભારતના ચૂંટણી પંચ સમક્ષ કાર્યવાહી

B. વર્તમાન કાર્યવાહીમાં માંગવામાં આવેલી રાહતની ઝાંખી

C. સંદર્ભ

D. રજૂઆતો

૧. નબામ રેબિયાનો કેસ મોટી બેન્ચને મોકલવો જોઈએ કે કેમ તે અંગે રજૂઆતો

II.કેસની યોગ્યતાઓ પર રજૂઆતો

ઇ. વિશ્લેષણ

I. નબામ રેબિયાના કેસનો સંદર્ભ મોટી બેન્ચને

II. પ્રથમ વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ નક્કી કરવાની આ અદાલતની સત્તા

III. પ્રતિબંધાત્મક વર્તણૂક અને ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં નિર્ણય વચ્ચે ગૃહની કાર્યવાહીની માન્યતા

IV. દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાની નિમણૂક કરવાની સત્તા

એ. કલમ ૨૧૨ હેઠળ પ્રતિબંધઃ કાયદાકીય કાર્યવાહીની ન્યાયીતા

બી. દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાની નિમણૂક કરવાની સત્તા

I. રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ એ અલગ અલગ વિભાવનાઓ છે

II. દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૫ના નિયમો અને ૧૯૫૫ના કાયદાની જોગવાઈઓનું શાબ્દિક અને હેતુપૂર્ણ અર્થઘટન

v. "વાસ્તવિક" શિવસેના કોણ છે તે નક્કી કરવું

એ. દસમી અનુસૂચિનો હેતુ અને અયોગ્યતાની અસર

બી. પ્રતીકોના હુકમનો હેતુ અને ફકરા ૧૫ હેઠળના નિર્ણયની અસર

સી. પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળના વિવાદોને લાગુ પડતી કસોટીઓ

ડી. વર્તમાન કેસમાં જટિલતાઓની સંભાવના

ઇ. દસમી અનુસૂચિને 'સિમ્બોલ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ સાથે સુસંગત બનાવવી.

vi. દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૩ દૂર કરવાની અસર

એ. ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરતા સભ્યો માટે વિભાજનનો બચાવ હવે ઉપલબ્ધ નથી

બી. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ અધ્યક્ષનો નિર્ણય

vii. શ્રી ઠાકરેને ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ...

એ. ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા....

બી. રાજ્યપાલની ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ..

viii. શ્રી શિંદેને મુખ્યમંત્રી તરીકે આમંત્રિત કરવા માટે રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ.....

એ. શ્રી શિંદેની નિમણૂક બંધારણની કલમ ૧૬૪ (૧બી) દ્વારા પ્રતિબંધિત નથી....

બી. રાજ્યપાલે તેમની સત્તાના દાયરાને ઓળંગી નથી...

F. તારણો...

૧. બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલી રિટ પિટિશન મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિધાનસભામાં રાજકીય ગૂંચવણમાંથી ઉદ્ભવે છે. શિવસેના, રાષ્ટ્રવાદી કોંગ્રેસ પાર્ટી, [૧] ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ, [૨] અને વિધાનસભાના અમુક અપક્ષ સભ્યો [૩] ના ગઠબંધને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં શિવસેનાના શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેને મુખ્યમંત્રી બનાવીને સરકાર બનાવી હતી. કેટલીક ઘટનાઓ ૨૦૨૨ના મધ્યમાં બની હતી, જેના કારણે શિવસેના (જેણે "વાસ્તવિક" શિવસેના પર દાવો કર્યો હતો), ભારતીય જનતા પાર્ટી, [૪] અને કેટલાક અપક્ષ ધારાસભ્યોના ગઠબંધન દ્વારા નવી સરકારની રચના થઈ હતી. શિવસેનાના શ્રી એકનાથ શિંદેએ મુખ્યમંત્રી તરીકે બીજી સરકારનું નેતૃત્વ કર્યું હતું. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં સરકારની રચનામાં પરિવર્તન શિવસેનાની અંદર બે જૂથોના ઉદભવને કારણે થયું હતું. આ ઘટનાઓથી ઉદ્ભવતા વિવિધ મુદ્દાઓ આ કાર્યવાહીમાં આ અદાલત દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. વાસ્તવિક પૃષ્ઠભૂમિનું વિગતવાર વર્ણન નીચે મુજબ છે.

[૧] "એનસીપી

[૨] "INC "

[૩] "ધારાસભ્ય ડો.

[૪] "ભાજપ "

A. વાસ્તવિક પૃષ્ઠભૂમિ

I. મહારાષ્ટ્રની સરકારમાં ફેરફાર

૨. શિવસેનાની સ્થાપના ૧૯૬૬માં મહારાષ્ટ્રમાં થઈ હતી. ભારતીય ચૂંટણી પંચ[૫] શિવસેનાને રાજ્ય રાજકીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપે છે. જાન્યુઆરી ૨૦૧૮થી જાન્યુઆરી ૨૦૨૩ સુધીના કાર્યકાળ માટે પક્ષની સંગઠનાત્મક ચૂંટણી ૨૩ જાન્યુઆરી ૨૦૧૮ના રોજ યોજાઈ હતી અને શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેને પક્ષના અધ્યક્ષ અથવા પક્ષ પ્રમુખ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા હતા.

[૫] "ઇસીઆઈ "

૩. મહારાષ્ટ્રની ૧૪મી વિધાનસભાની ચૂંટણી ઓક્ટોબર ૨૦૧૯માં યોજાઈ હતી. કુલ બસો ઇક્કાસી બેઠકોમાંથી ભાજપે એકસો છ બેઠકો પર, શિવસેનાએ પ૬ બેઠકો પર, એનસીપીએ ૫૩ બેઠકો પર અને કોંગ્રેસે ૪૪ બેઠકો પર પોતાના ઉમેદવાર જીત મેળવી હતી. તેર મતવિસ્તારોમાં અપક્ષ ઉમેદવારોએ જીત મેળવી હતી અને બાકીના મતવિસ્તારોમાં અન્ય વિવિધ પક્ષોના ઉમેદવારોએ જીત મેળવી હતી. નવેમ્બર ૨૦૧૯માં શિવસેના, એનસીપી અને આઈએનસીએ ચૂંટણી પછી ગઠબંધન કર્યું હતું, જે મહા વિકાસ અઘાડી તરીકે જાણીતું બન્યું હતું.[૬] એમવીએએ સફળતાપૂર્વક મહારાષ્ટ્રમાં સરકાર રચવાનો દાવો કર્યો હતો અને ઉદ્ધવ ઠાકરેએ મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લીધા હતા. ૨૫ નવેમ્બર ૨૦૧૯ના રોજ, શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલી બેઠકને અનુસરીને, શિવસેનાના તમામ પ૬ ધારાસભ્યોએ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષને એક

સંદેશાવ્યવહાર જારી કર્યો હતો જેમાં તેમને જાણ કરવામાં આવી હતી કે શ્રી એકનાથ શિંદેને શિવસેના વિધાયક દળના જૂથ નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે અને શ્રી સુનીલ પ્રભુને એસ. એસ. એલ. પી. ના મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે.

[૬] "એમવીએ "

[૭] "એસએસએલપી

૪. એમવીએએ જૂન ૨૦૨૨ સુધી મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં શાસન ચાલુ રાખ્યું હતું, જ્યારે સમાચાર અહેવાલોમાં બહાર આવ્યું હતું કે શિવસેનાના કેટલાક ધારાસભ્યો ભાજપના નેતાઓ સાથે મુલાકાત કરી રહ્યા હતા. આ સમયે, અધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી હતો અને અધ્યક્ષના કાર્યોનું સંચાલન ઉપાધ્યક્ષ શ્રી નરહરી ઝિરવાલ દ્વારા કરવામાં આવતું હતું.

૫. ત્યારપછીની ઘટનાઓ સૂચવે છે કે એસ. એસ. એલ. પી. બે જૂથોમાં વહેંચાઈ ગઈ હતીઃ એકનું નેતૃત્વ તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેએ કર્યું હતું અને બીજાનું નેતૃત્વ એસ. એસ. એલ. પી. ના ગ્રૂપ લીડર શ્રી એકનાથ શિંદેએ કર્યું હતું. દરેક જૂથે "વાસ્તવિક" રાજકીય પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો દાવો કર્યો હતો અને એસ. એસ. એલ. પી. ની બાબતોને લગતા વિવિધ ઠરાવો પસાર કર્યા હતા. સંદર્ભની સરળતા માટે, અમે શ્રી ઠાકરેની આગેવાની હેઠળના જૂથને

અરજદારો તરીકે અને શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથને પ્રતિવાદીઓ તરીકે સંદર્ભિત કરીએ છીએ.

૬. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શિવસેનાના મુખ્ય દંડક શ્રી સુનીલ પ્રભુએ એક કોરડો બહાર પાડીને શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને તે જ દિવસે શ્રી ઠાકરેના નિવાસસ્થાને યોજાનારી બેઠકમાં ભાગ લેવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. ગ્રૂપ લીડર શ્રી એકનાથ શિંદે સહિત ઘણા ધારાસભ્યો આ બેઠકમાં હાજર રહ્યા ન હતા. હાજર ધારાસભ્યોએ શ્રી એકનાથ શિંદેને એસ. એસ. એલ. પી. ના ગ્રુપ લીડરના પદ પરથી હટાવવાનો અને તેમના સ્થાને શ્રી અજય ચૌધરીની નિમણૂક કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો. આ ઠરાવ દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયોની જાણ તે જ દિવસે એટલે કે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ઉપાધ્યક્ષને કરવામાં આવી હતી. તે જ દિવસે, ડેપ્યુટી સ્પીકરે એસ. એસ. એલ. પી. ના ગ્રુપ લીડરમાં ફેરફારની તેમની સ્વીકૃતિની જાણ કરી હતી.

૭. તે જ સમયે, શિવસેનાના ચોત્રીસ ધારાસભ્યો (એટલે કે, પ્રતિવાદીઓ) એ એક અલગ બેઠકનું આયોજન કર્યું હતું અને એક ઠરાવ પસાર કર્યો હતો જેમાં પુનઃપુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી કે શ્રી એકનાથ શિંદે એસ. એસ. એલ. પી. ના જૂથ નેતા તરીકે "ચાલુ" છે. વધુમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે મુખ્ય દંડક તરીકે શ્રી સુનીલ પ્રભુની નિમણૂક રદ કરવામાં આવી હતી અને તેમના

સ્થાને શ્રી ભરત ગોગાવલેની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. આ ઠરાવ ૨૧ જૂન ૨૦૨૨નો છે અને કથિત રીતે આસામના ગુવાહાટીમાં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. અરજદારો દાવો કરે છે કે તે નાયબ અધ્યક્ષને માત્ર ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પ્રાપ્ત થયું હતું જ્યારે પ્રતિવાદીઓ દાવો કરે છે કે તે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મોકલવામાં આવ્યું હતું.

૮. શ્રી એકનાથ શિંદેએ ડેપ્યુટી સ્પીકરને પત્ર લખીને શિવસેનાના ચૌત્રીસ ધારાસભ્યો દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવની વિગતો આપી હતી, જેના દ્વારા એસએસએલપીના ગ્રુપ લીડર તરીકે તેમની નિમણૂકની પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી. તેમણે નાયબ અધ્યક્ષને શ્રી અજય ચૌધરીને તેમની નિમણૂકની પુષ્ટિ કરતા ઠરાવને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રૂપ લીડર તરીકે માન્યતા ન આપવા વિનંતી કરી હતી. ફરી એકવાર, અરજદારો દાવો કરે છે કે ડેપ્યુટી સ્પીકરને આ સંદેશાવ્યવહાર ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મળ્યો હતો અને પ્રતિવાદીઓનું માનવું છે કે તે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૯. તે જ ચોત્રીસ ધારાસભ્યોએ ડેપ્યુટી સ્પીકર શ્રી નરહરી ઝિરવાલને નોટિસ પણ જારી કરી હતી, જેમાં જણાવ્યું હતું કે તેમને હવે તેમનું સમર્થન નથી અને તેમને પદ પરથી હટાવવા માટે પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા હાકલ કરી હતી. આ નોટિસ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા નિયમો ૨૦૧૯ના નિયમ ૧૧ સાથે વાંચીને બંધારણની

કલમ૧૭૯ (સી) હેઠળ જારી કરવામાં આવી હતી. અરજદારો દાવો કરે છે કે આ નોટિસ પણ નાયબ અધ્યક્ષને ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મળી હતી. પ્રતિવાદીઓ કહે છે કે તે અગાઉના દિવસે, ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ ના રોજ મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૧૦. ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી સુનીલ પ્રભુએ શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને વ્યક્તિગત સંદેશાવ્યવહાર જારી કરીને તેમને તે સાંજે શ્રી ઠાકરેના નિવાસસ્થાને યોજાનારી એસ. એસ. એલ. પી. ની બેઠકમાં ભાગ લેવા હાકલ કરી હતી. સંદેશાવ્યવહારમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું હતું:

".....લેખિતમાં માન્ય અને પર્યાપ્ત કારણો આપ્યા વિના બેઠકમાં ભાગ લેવામાં નિષ્ફળતા, હસ્તાક્ષર કરનારને અગાઉથી જાણ કરવામાં આવે તો, ભારતના બંધારણની સંબંધિત જોગવાઈઓ હેઠળ તમારી સામે પરિણામી કાર્યવાહી થશે.

૨૨ જૂન ૨૦૨૨ની બેઠકમાં પણ શ્રી એકનાથ શિંદે સહિત શિવસેનાના ઘણા ધારાસભ્યો હાજર રહ્યા ન હતા.

૧૧. શ્રી એકનાથ શિંદેએ ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી સુનીલ પ્રભુને પત્ર લખીને તેમના પર એસ. એસ. એલ. પી. ના લેટરહેડનો દુરુપયોગ કરવાનો આરોપ લગાવ્યો હતો. પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે:

એ. શ્રી એકનાથ શિંદેની અધ્યક્ષતામાં શિવસેનાના ૪૫ ધારાસભ્યોની બેઠક યોજાઈ હતી.

બી. શ્રી સુનીલ પ્રભુને શિવસેનાના મુખ્ય દંડકના પદ પરથી હટાવી દેવામાં આવ્યા હતા.

સી. શ્રી સુનીલ પ્રભુના સ્થાને શ્રી ભરત ગોગાવલેને શિવસેનાના મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા; અને

ડી. શ્રી સુનીલ પ્રભુ પાસે ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ (તેમના દ્વારા શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને જારી કરાયેલ) ના સંદેશાવ્યવહાર પર હસ્તાક્ષર કરવાનો અધિકાર નહોતો. તેથી શ્રી એકનાથ શિંદે માટે શ્રી ઠાકરેના નિવાસસ્થાને યોજાનારી બેઠકમાં ભાગ લેવો બંધનકર્તા ન હતો.

૧૨. ૨૩ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, શ્રી સુનીલ પ્રભુએ શ્રી એકનાથ શિંદે અને શિવસેનાના અન્ય પંદર ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે બંધારણની દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ અરજીઓ દાખલ કરી હતી. ડેપ્યુટી સ્પીકરે ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં નોટિસ જારી કરી હતી. નોટિસ જારી કરવાના આદેશનો સંબંધિત ભાગ નીચે પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યો છેઃ

"તમને મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સભ્યો (પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયકાત) નિયમો ૧૯૮૬ માં નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અનુસાર સોમવાર, ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ સુધીમાં સાંજે ૫:૩૦ વાગ્યા સુધીમાં નાયબ અધ્યક્ષને લેખિત રજૂઆત કરવાની સૂચના આપવામાં આવી છે.

૧૩. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ ના રોજ, કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં જારી કરવામાં આવેલી નોટિસને પડકારવામાં આવી હતી. આ અદાલતે તે જ દિવસે નીચેની શરતોમાં વચગાળાનો આદેશ પસાર કર્યો હતો, જેમાં ગેરલાયકાતની અરજીઓનો જવાબ આપવાનો સમય ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ થી વધારીને ૧૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ કર્યો હતોઃ

"દરમિયાન, વચગાળાના પગલા તરીકે, વિધાનસભાના ઉપાધ્યક્ષ દ્વારા અરજદારો અથવા અન્ય સમાન રીતે નિયુક્ત વિધાનસભાના સભ્યોને તેમની લેખિત રજૂઆતો આજે સાંજે ૫:૩૦ વાગ્યા સુધી રજૂ કરવા માટે આપવામાં આવેલો સમય ૧૨.૦૭.૨૦૨૨ સુધી લંબાવવામાં આવ્યો છે.

૧૪. અલગથી, શ્રી સુનીલ પ્રભુએ ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ બે અપક્ષ ધારાસભ્યો તેમજ પ્રહાર જનશક્તિ પાર્ટીના એક ધારાસભ્યને અને ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શિવસેનાના બાવીસ ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે અરજીઓ દાખલ કરી

હતી.

૧૫. ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ તત્કાલીન વિપક્ષના નેતા શ્રી દેવેન્દ્ર ફડણવીસે રાજ્યપાલને પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે તેઓ માને છે કે તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી ન હતી. તેમણે રાજ્યપાલને શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપવા હાકલ કરી હતી. અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટાયેલા સાત ધારાસભ્યોએ તે જ દિવસે રાજ્યપાલને આવો જ પત્ર લખ્યો હતો. તેમણે પણ રાજ્યપાલને વિનંતી કરી હતી કે તેઓ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપે.

૧૬. રાજ્યપાલે ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેને પત્ર લખીને ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવા હાકલ કરી હતી. સંદેશાવ્યવહારમાં નીચેની શરતોમાં વિશ્વાસ મત કેવી રીતે હાથ ધરવામાં આવશે તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું:

"(૧) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાનું વિશેષ સત્ર તા. ૩૦.૦૬.૨૦૨૨ ના રોજ ૧૧:૦૦ વાગ્યે બોલાવવામાં આવે હું સરકાર વિરુદ્ધ વિશ્વાસ મતના એકમાત્ર એજન્ડા સાથે છું.

(૨) ગૃહની કામગીરી એવી રીતે હાથ ધરવામાં આવશે કે ભાષણ, જો કોઈ હોય તો, ટૂંકા ગાળામાં પૂર્ણ થાય અને વિશ્વાસ મત ૩૦.૦૬.૨૦૨૨ પર ૫:૦૦

સુધીમાં પૂર્ણ થાય પીએમ.

(૩) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નિયમો હેઠળ વિચારેલા મતગણતરીના હેતુસર સભ્યોને તેમની બેઠકો પર ઊભા રહેવા માટે કહીને મતદાન હાથ ધરવામાં આવશે.

(૪) કાર્યવાહીનું જીવંત પ્રસારણ થવું જોઈએ અને તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી પડશે.

(૫) વિશ્વાસ મતની સમગ્ર કાર્યવાહીની વિધાનસભા સચિવાલય દ્વારા એક સ્વતંત્ર એજન્સી દ્વારા વીડિયોગ્રાફી કરવામાં આવશે અને મને સુપરત કરવામાં આવશે.

(vi) ઉપરોક્ત કાર્યવાહી ૩૦.૦૬.૨૦૨૨ ના રોજ ૧૧:૦૦ વાગ્યે શરૂ કરવામાં આવશે અને કોઈ પણ કેસને સ્થગિત, વિલંબિત અથવા સસ્પેન્ડ કરવામાં આવશે નહીં.

(vii) ફ્લોર ટેસ્ટ સરળતાથી થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિધાન ભવનની બહાર અને અંદર સભ્યોની સુરક્ષા માટે પૂરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

રાજ્યપાલે ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સચિવને એક સંદેશાવ્યવહાર પણ જારી કર્યો હતો, જેમાં તેમને મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સત્ર માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરવા હાકલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં ફ્લોર ટેસ્ટ યોજાવાનો હતો.

૧૭. બીજા જ દિવસે (૨૯ જૂન ૨૦૨૨) શ્રી સુનીલ પ્રભુએ રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્યમંત્રી અને મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સચિવને ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલા સંદેશાવ્યવહારને રદ કરવા માટે આ અદાલત સમક્ષ રિટ પિટિશન દાખલ કરી હતી, કારણ કે શિવસેનાના ૪૨ ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ નાયબ અધ્યક્ષ સમક્ષ વિચારણા હેઠળ છે. આ કોર્ટે વિશ્વાસ મત પર રોક લગાવવાનો ઈનકાર કરી દીધો હતો. આ અદાલત દ્વારા ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશનો સંબંધિત ભાગ નીચે પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યો છેઃ

"૮ .....

(i) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાનું વિશેષ સત્ર ૩૦-૬-૨૦૨૨ પર બોલાવવાને રોકવા માટે અમને કોઈ આધાર મળતો નથી. એટલે કે, આવતીકાલે સવારે ૧૧.૦૦ વિશ્વાસ મતના એકમાત્ર એજન્ડા સાથે;

(૨) ૩૦-૬-૨૦૨૨ ના રોજ બોલાવવામાં આવનાર વિશ્વાસ મતની કાર્યવાહી અત્રેની રિટ પિટિશન તેમજ ઉપર ઉલ્લેખિત રિટ પિટિશનના અંતિમ પરિણામને આધિન રહેશે.

((૩) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાનું વિશેષ સત્ર મહારાષ્ટ્રના રાજ્યપાલની તારીખ ૨૮-૬-૨૦૨૨ ના સંદેશાવ્યવહારમાં સમાવિષ્ટ નિર્દેશો અનુસાર હાથ ધરવામાં

આવશે.

શ્રી ઠાકરેએ તે જ દિવસે રાજીનામું આપ્યું હતું.

૧૮. ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, શ્રી દેવેન્દ્ર ફડણવીસે રાજ્યપાલને પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે ભાજપના એકસો છ ધારાસભ્યો અને આઠ અપક્ષ અને અન્ય ધારાસભ્યો સરકાર બનાવવા માટે શ્રી એકનાથ શિંદેને સમર્થન આપી રહ્યા છે. તે જ દિવસે શ્રી શિંદેએ રાજ્યપાલને એક પત્ર સુપરત કર્યો હતો, જેમાં એસ. એસ. એલ. પી. ના ૩૯ ધારાસભ્યોએ સર્વસંમતિથી શ્રી શિંદેને રાજ્યમાં સરકાર રચવા માટે કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે અધિકૃત કરવાનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો. આ પત્રમાં શિંદેએ ભાજપના એકસો છ ધારાસભ્યો અને ૧૭ અપક્ષ અને અન્ય ધારાસભ્યોના સમર્થનનો દાવો કર્યો હતો. વધુમાં, શ્રી શિંદેએ દાવો કર્યો હતો કે તેમને બહુમતીનું સમર્થન છે અને રાજ્યપાલને તેમને મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા આમંત્રણ આપવા વિનંતી કરી હતી. ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, ૧૬ ધારાસભ્યો કે જેઓ અપક્ષ ઉમેદવાર હતા અથવા શિવસેના, ભાજપ, કોંગ્રેસ અને એનસીપી સિવાયના અન્ય પક્ષોના હતા, તેમણે રાજ્યપાલને પત્ર લખીને શ્રી શિંદેના નેતૃત્વવાળી સરકાર માટે પોતાનું સમર્થન વ્યક્ત કર્યું હતું. તે જ દિવસે, રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા માટે આમંત્રણ આપ્યું હતું અને મુખ્યમંત્રી તરીકે કાર્યભાર સંભાળ્યા પછી સાત દિવસની અંદર વિધાનસભામાં તેમનો વિશ્વાસ છે તે સાબિત કરવા વિનંતી કરી હતી.

૧૯. રાજ્યપાલે ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી શિંદે અને શ્રી ફડણવીસને હોદ્દાના શપથ લેવડાવ્યા હતા અને તેઓએ અનુક્રમે મહારાષ્ટ્રના મુખ્યમંત્રી અને નાયબ મુખ્યમંત્રીની ભૂમિકાઓ સંભાળી હતી. તે જ દિવસે શ્રી ઠાકરેએ શ્રી શિંદેને પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે તેમને પક્ષના સંગઠનાત્મક માળખામાં શિવસેનાના નેતાના પદ પરથી દૂર કરવામાં આવ્યા છે. શ્રી ઠાકરેએ એ જ રીતે શિવસેનાના અન્ય ધારાસભ્યોને પક્ષના પદાધિકારી તરીકેની તેમની ભૂમિકાઓમાંથી દૂર કર્યા હતા.

II.અધ્યક્ષની ચૂંટણી

૨૦. તે અઠવાડિયાના અંતમાં, મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના મુખ્ય સચિવે ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ યોજાનારા સત્ર માટે કાર્યકારી આદેશ પ્રસારિત કર્યો હતો. કાર્યસૂચિ પરની પાંચમી વસ્તુ પ્રતિબિંબિત કરે છે કે અધ્યક્ષ પદ માટેની ચૂંટણી યોજાવાની હતી. ભાજપના એક ધારાસભ્યએ ભાજપના રાહુલ નારવેકરને આ પદ માટે નામાંકિત કર્યા હતા જ્યારે શિવસેનાના એક ધારાસભ્યએ (દેખીતી રીતે ઠાકરે જૂથના) શિવસેનાના રાજન સાલ્વીને નામાંકિત કર્યા હતા. વધુમાં, મુખ્યમંત્રી શ્રી શિંદેની અધ્યક્ષતામાં મંત્રીમંડળ માટે વિશ્વાસ પ્રસ્તાવ ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ વિધાનસભાના સત્રમાં રજૂ થવાનો હતો.

૨૧. વિધાનસભાના સત્રોના એજન્ડાને ધ્યાનમાં રાખીને, શ્રી સુનીલ પ્રભુએ ૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ બે નિર્દેશ બહાર પાડ્યા હતા. પ્રથમ નિર્દેશ શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સત્રમાં ભાગ લેવા અને મુખ્યમંત્રી શ્રી શિંદેની અધ્યક્ષતાવાળી મંત્રી પરિષદના વિશ્વાસ પ્રસ્તાવની વિરુદ્ધમાં મતદાન કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. બીજા નિર્દેશે શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સત્રમાં હાજરી આપવા અને અધ્યક્ષ પદની ચૂંટણીમાં શિવસેનાના ઉમેદવાર શ્રી રાજન સાલ્વીને મત આપવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૨૨. અધ્યક્ષ પદ માટેની ચૂંટણી નિર્ધારિત સમય મુજબ હાથ ધરવામાં આવી હતી અને ભાજપના શ્રી રાહુલ નારવેકર તેમની તરફેણમાં કુલ એકસો ચૌસઠ મત સાથે વિજયી બન્યા હતા. શિવસેનાના ૩૯ ધારાસભ્યોએ (શ્રી શિંદેના નેતૃત્વમાં) શ્રી રાહુલ નરવેકરની ઉમેદવારીની તરફેણમાં મતદાન કર્યું હતું. પરિણામે, શ્રી સુનીલ પ્રભુએ તેમના દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિર્દેશનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ બંધારણની દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (બી) હેઠળ આ ધારાસભ્યો સામે નવી ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી.

૨૩. ગૃહના અધ્યક્ષ તરીકે હોદ્દો સંભાળ્યા બાદ શ્રી રાહુલ નાર્વેકરે શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે આપવામાં આવેલી મંજૂરીને ૨૬

કરી હતી અને તેમના સ્થાને શ્રી એકનાથ શિંદેની નિમણૂકને મંજૂરી આપી હતી. વધુમાં, તેમણે શ્રી સુનીલ પ્રભુના સ્થાને શ્રી ભરત ગોગાવલેને શિવસેનાના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપી હતી. અધ્યક્ષના આ નિર્ણયો મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નાયબ સચિવ દ્વારા ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલા સંદેશાવ્યવહારમાં નોંધવામાં આવ્યા હતા, જેનો સંબંધિત ભાગ નીચે તારવવામાં આવ્યો છેઃ

".....ચર્ચા પછી. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષે શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે શ્રી અજય ચૌધરીને આપવામાં આવેલી મંજૂરીને રદ કરી દીધી છે અને ૩૧ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૯ના રોજ લખાયેલા પત્ર અનુસાર શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે શ્રી એકનાથ શિંદેના નામાંકનને મંજૂરી આપી છે અને માન્યતા આપી છે. તેવી જ રીતે, શ્રી સુનીલ પ્રભુને શિવસેના વિધાયક દળના મુખ્ય દંડક તરીકે નામાંકિત કરવાનો પ્રસ્તાવ રદ કરવામાં આવશે અને શ્રી ભરત ગોગાવલેના નામાંકનને શિવસેના વિધાયક દળના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે અને રજિસ્ટ્રીમાં નોંધવામાં આવ્યું છે.

શ્રી ભરત ગોગાવલેએ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ દંડક બહાર પાડીને શિવસેનાના તમામ ધારાસભ્યોને ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સત્રમાં હાજરી આપવા અને મુખ્યમંત્રી શ્રી શિંદેની અધ્યક્ષતાવાળી મંત્રી પરિષદ માટે વિશ્વાસ પ્રસ્તાવની તરફેણમાં મતદાન કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૨૪. ટૂંકમાં કહીએ તો–જૂન ૨૦૨૨માં શ્રી ઠાકરે મુખ્યમંત્રી હતા, શ્રી શિંદે એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા હતા અને શ્રી સુનીલ પ્રભુ શિવસેનાના મુખ્ય દંડક હતા. જો કે, ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ સુધીમાં, શ્રી ઠાકરેએ મુખ્યમંત્રી પદ પરથી રાજીનામું આપી દીધું હતું અને શ્રી શિંદે મુખ્યમંત્રી હતા, શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી અને ત્યારબાદ શ્રી શિંદે દ્વારા સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા, અને શ્રી ભરત ગોગાવલેને શ્રી સુનીલ પ્રભુના સ્થાને મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી. દરેક જૂથે દાવો કરવાનું ચાલુ રાખ્યું કે તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલી નિમણૂકો અને સ્પીકર અથવા ડેપ્યુટી સ્પીકરને જણાવવામાં આવેલી નિમણૂકો કાયદેસર અને માન્ય હતી, અને વિરોધી જૂથ દ્વારા કરવામાં આવેલી નિમણૂકો ગેરકાયદેસર અને અમાન્ય હતી. "વાસ્તવિક" શિવસેના કોણ હતી તે પ્રશ્ન વારંવાર ઊભો થતો હતો.

૨૫. અધ્યક્ષની ચૂંટણી પછી તરત જ ઠાકરે જૂથના શિવસેનાના કેટલાક ધારાસભ્યોએ (બે અલગ–અલગ પ્રસંગોએ) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા નિયમો ૨૦૧૯ના નિયમ ૧૧ સાથે વાંચી શકાય તેવા બંધારણની કલમ૧૭૯ (સી) હેઠળ શ્રી રાહુલ નાર્વેકરને અધ્યક્ષ પદ પરથી હટાવવા માટે પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાના ઇરાદાની નોટિસો જારી કરી હતી.

૨૬. ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભામાં વિશ્વાસ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ગૃહએ શ્રી શિંદેમાં વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો હતો. પરિણામે, શ્રી સુનીલ પ્રભુએ ૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ તેમના દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિર્દેશનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (બી) હેઠળ ૩૯ ધારાસભ્યો (શ્રી શિંદેના નેતૃત્વમાં) ને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે નવી અરજીઓ દાખલ કરી હતી. તેવી જ રીતે, શ્રી ભરત ગોગાવલેએ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ તેમના દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિર્દેશનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) અને ૨ (૧) (બી) હેઠળ શિવસેનાના ચૌદ ધારાસભ્યો (શ્રી ઠાકરેના નેતૃત્વમાં) ને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે અરજીઓ દાખલ કરી હતી. ૮ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ, શ્રી રાહુલ નાર્વેકરે ગેરલાયકાતની અરજીઓના પછીના સેટમાં નોટિસ જારી કરી હતી.

III.ભારતના ચૂંટણી પંચ સમક્ષ કાર્યવાહી

૨૭. ૧૯ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ, શ્રી એકનાથ શિંદેએ ચૂંટણી પ્રતીક (આરક્ષણ અને ફાળવણી) આદેશ ૧૯૬૮ [૮] ના ફકરા ૧૫ હેઠળ તેમના નેતૃત્વ હેઠળના જૂથને શિવસેનાનું પ્રતીક, એટલે કે ધનુષ અને બાણની ફાળવણી માટે ઇસીઆઈ સમક્ષ અરજી દાખલ કરી હતી. ઇસીઆઈએ શ્રી શિંદે અને શ્રી ઠાકરેની આગેવાની

હેઠળના જૂથોને તેમના દાવાઓની તરફેણમાં તેમની લેખિત રજૂઆત અને કોઈપણ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો.

[૮] "પ્રતીકો ક્રમ "

૨૮. ત્યારબાદ, અરજદારોએ ૨૦૨૨ ની રીટ પિટિશન ડબલ્યુપી (સી) ૪૯૩ માં ઈસીઆઈની દલીલો માટે અને ઈસીઆઈ સમક્ષ કાર્યવાહી પર રોક લગાવવા માટે બે વચગાળાની અરજીઓ દાખલ કરી હતી. આમાંથી પ્રથમ (ઈસીઆઈના પક્ષમાં) ને આ અદાલત દ્વારા ૨૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૨ના તેના આદેશ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. સ્ટે માંગતી વચગાળાની અરજીને તે જ આદેશ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી.

૨૯. ૧૭ ઓક્ટોબર ૨૦૨૨ના રોજ, ઈસીઆઈએ શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથને ધનુષ અને બાણનું પ્રતીક આપવાનો આદેશ પસાર કર્યો હતો.

B. વર્તમાન કાર્યવાહીમાં માંગવામાં આવેલી રાહતોની ઝાંખી

૩૦. આ કાર્યવાહીઓ શ્રી ઠાકરે તેમજ શ્રી શિંદે બંનેની આગેવાની હેઠળના જૂથોના સભ્યો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી છ રિટ પિટિશનમાંથી ઉદ્ભવે છે. આ દરેક અરજીઓમાં માંગવામાં આવેલી રાહત સંદર્ભની સરળતા માટે નીચે આપેલા કોષ્ટકમાં કેદ કરવામાં આવી છેઃ

કેસની વિગતો	રાહતની માંગ
રીટ પીટીશન (સી) ૪૯૩/૨૦૨૨	એ. ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ રાજ્યપાલ દ્વારા શ્રી એકનાથ શિંદેને મહારાષ્ટ્રના મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા અને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપવાના નિર્ણયને રદ કરો; અને/અથવા બી. ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ યોજાયેલી મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાની કાર્યવાહી અને પરિણામે અધ્યક્ષની ચૂંટણી રદ કરવી; અને/અથવા સી. ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ યોજાયેલી મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાની કાર્યવાહીને રદ કરવી, અને પરિણામે શ્રી એકનાથ શિંદેની તરફેણમાં વિશ્વાસ પ્રસ્તાવ અને/અથવા ડી. દસમી અનુસૂચિના પરિચ્છેદ ૨ (૧) (એ) અને પરિચ્છેદ ૨ (૧) (બી) હેઠળ અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ સમક્ષ પડતર એકનાથ શિંદે અને તેમના નેતૃત્વમાં અન્ય ધારાસભ્યો સામે દાખલ કરવામાં આવેલી તમામ પડતર ગેરલાયકાત અરજીઓના રેકોર્ડ મંગાવો અને બંધારણની કલમ ૧૪૨ હેઠળ આ અરજીઓને આ અદાલતમાં સ્થાનાંતરિત કરો અને તેનો નિર્ણય કરો.

કેસની વિગતો	રાહતની માંગ
રીટ પીટીશન (સી) ૪૬૯/૨૦૨૨	એ. ડેપ્યુટી સ્પીકરને નિર્દેશ આપો કે જ્યાં સુધી ડેપ્યુટી સ્પીકરને હટાવવાનો ઠરાવ નક્કી ન થાય ત્યાં સુધી દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ શ્રી એકનાથ શિંદેને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીમાં કોઈ કાર્યવાહી ન કરવામાં આવે. બી. વચગાળામાં, ડેપ્યુટી સ્પીકર દ્વારા એકનાથ શિંદેને ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલી નોટિસની અસર અને અમલ પર સ્ટે મૂકવો. સી. શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે શ્રી અજય ચૌધરીની નિમણૂક સ્વીકારીને ઉપાધ્યક્ષ દ્વારા ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલા પત્ર/આદેશને રદ કરો; ડી. વચગાળામાં, શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે શ્રી અજય ચૌધરીની નિમણૂકને માન્યતા આપતા ઉપાધ્યક્ષ દ્વારા ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પસાર કરાયેલા પત્ર/આદેશની અસર અને અમલીકરણ પર

કેસની વિગતો	રાહતની માંગ
	ઇ. શ્રી એકનાથ શિંદેના પરિવારને અને શિવસેના વિધાયક દળમાં તેમના તમામ સમર્થકોને સુરક્ષા પૂરી પાડવા માટે ભારત સરકાર અને મહારાષ્ટ્રના પોલીસ મહાનિર્દેશકને નિર્દેશ આપો.

કેસની વિગતો	રાહતની માંગ
રીટ પિટિશન ૪૬૮/૨૦૨૨	એ. ડેપ્યુટી સ્પીકરને નિર્દેશ આપો કે જ્યાં સુધી ડેપ્યુટી સ્પીકરને દૂર કરવાનો ઠરાવ નક્કી ન થાય ત્યાં સુધી દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ આ અરજીમાં અરજદારોને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓમાં કોઈ કાર્યવાહી ન કરવામાં આવે. બી. વચગાળામાં, નાયબ અધ્યક્ષ દ્વારા અરજદારોને ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલી નોટિસની અસર અને અમલ પર રોક લગાવવી; સી. મહારાષ્ટ્રના ડી. જી. પી. ને એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિર્દેશ આપો કે નાગરિક તરીકે તેમના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાનો આશરો લેનારા કોઈપણ ધારાસભ્યને કોઈ અવરોધ ન આવે અને તમામ ધારાસભ્યો અને તેમના પરિવારોને સુરક્ષાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે.
રીટ પિટિશન (સી) ૪૭૯/૨૦૨૨	એ. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલ સંદેશાવ્યવહારને રદ કરો.

કેસની વિગતો	રાહતની માંગ
રીટ પિટિશન (સી) ૪૭૦/૨૦૨૨	એ. રાજ્યપાલ દ્વારા ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરે તેમજ મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સચિવને મોકલવામાં આવેલા સંદેશાવ્યવહારને રદ કરવો.

રોક;

C. સંદર્ભ

૩૧. આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં વર્ણવેલ રિટ પિટિશન ૪ ઓગસ્ટ ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ સમક્ષ સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલો શ્રી કપિલ સિબ્બલ અને ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી, અરજદારો વતી હાજર રહેલા અને શ્રી હરીશ સાલ્વે, પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે આ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓને આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચમાં સંદર્ભ આપવાની જરૂર છે કે કેમ તે અંગે દલીલો કરી હતી.

૩૨. ૨૩ ઓગસ્ટ ૨૦૨૨ના તેના આદેશ દ્વારા, આ અદાલતે એ રજૂઆત સ્વીકારી હતી કે રિટ પિટિશનના આ સમૂહને બંધારણની કલમ ૧૪૫ (૩) હેઠળ પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચમાં મોકલવો જોઈએ કારણ કે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નો પર નિર્ણય લેવાનો બાકી છે. તે મુજબ તેણે આ બાબતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. નીચેના પ્રશ્નો વિચારણા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા:

એ. શું અધ્યક્ષને દૂર કરવાની નોટિસ તેમને બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા માટે પ્રતિબંધિત કરે છે, જેમ કે આ અદાલતે નબામ રેબિયા અને બામંગ ફેલિક્સ વિરુદ્ધ નાયબ અધ્યક્ષ, અરુણાચલ પ્રદેશ વિધાનસભા; (૨૦૧૬) ૮ એસસીસી ૧ માં ઠરાવેલ છે.

બી. શું કલમ ૨૨૬ અથવા કલમ ૩૨ હેઠળની, ઉચ્ચ અદાલતો અથવા સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજી પર નિર્ણય આમંત્રિત કરતી અરજી ટકવાપાત્ર છે, જેમ પણ કેસ હોય તેમ;

સી. શું અદાલત એવું ઠરાવી શકે છે કે કોઈ સભ્યને તેના કાર્યોના આધારે, અધ્યક્ષના નિર્ણયની ગેરહાજરીમાં ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે?

ડી. સભ્યો વિરુદ્ધ ગેરલાયકાતની અરજીઓની પેન્ડન્સી દરમિયાન ગૃહમાં કાર્યવાહીની સ્થિતિ શું છે?

ઈ. જો કોઈ સભ્યને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય ફરિયાદની કાર્યવાહીની તારીખ સાથે સંબંધિત હોય, તો ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજી પેન્ડન્સી દરમિયાન થયેલી કાર્યવાહીની સ્થિતિ શું છે?

એફ. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૩ ને દૂર કરવાની શું અસર થાય છે?

જી. ગૃહના વિધાનસભા પક્ષના દંડક અને નેતાને નક્કી કરવાની અધ્યક્ષની સત્તાનો અવકાશ કેટલો છે? દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં તેની આંતરક્રિયા શું છે;

એચ. શું પક્ષની અંદરના નિર્ણયો ન્યાયિક સમીક્ષા માટે યોગ્ય છે? તેનો અવકાશ શું છે;કોઈ વ્યક્તિને સરકાર રચવા માટે આમંત્રિત કરવાની રાજ્યપાલની વિવેકબુદ્ધિ અને શક્તિની હદ કેટલી છે અને તે ન્યાયિક સમીક્ષા માટે યોગ્ય છે કે કેમ; અને

જે. પક્ષની અંદર વિભાજનના નિર્ધારણના સંદર્ભમાં ભારતના ચૂંટણી પંચની સત્તાઓનો અવકાશ શું છે?

D. રજૂઆતો

૧. નબામ રેબિયાનો કેસ મોટી બેન્ચને મોકલવો જોઈએ કે કેમ તે અંગે રજૂઆતો

૩૩. પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે અગાઉના ફકરામાં નિર્દિષ્ટ

કરેલા મુદ્દાઓમાંથી પ્રથમ મુદ્દા પર આ અદાલતને સંબોધન કર્યું હતું, એટલે કે, શું અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ તેમને બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા માટે પ્રતિબંધિત કરે છે કે કેમ, જેમ કે આ અદાલતે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં જણાવ્યું હતું.

૩૪. શ્રી કપિલ સિબ્બલ, ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી અને શ્રી દેવદત્ત કામત, અરજદારો વતી વરિષ્ઠ વકીલે રજૂઆતો કરી હતી. હરીષ સાલ્વે, નીરજ કિશન કૌલ, મહેશ જેઠમલાણી, મનિંદર સિંહ અને સિદ્ધાર્થ ભટનાગરએ તેમની દલીલો સામે વિરોધ નોંધાવ્યો હતો. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના રાજ્યપાલ વતી જાણીતા સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતા હાજર રહ્યા હતા.

૩૫. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે અન્ય બાબતોની સાથે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અધ્યક્ષના હોદ્દા પરથી તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કર્યા પછી દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવો એ અધ્યક્ષ માટે અસ્વીકાર્ય છે. અરજદારોએ વિનંતી કરી છે કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયના આ પાસાને આ અદાલતના સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચમાં મોકલવો જોઈએ કારણ કેઃ

એ. કિહોટો હોલ્લોહન વિ. ઝાચિલ્લુ, (૧૯૯૨) સપ્લિમેન્ટ (૨) એસ. સી. સી. ૬૫૧ માં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કોર્ટ અપવાદરૂપ સંજોગો સિવાય વચગાળાના તબક્કે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૬ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીમાં દખલ કરી શકતી નથી. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયની દ્રષ્ટિએ, દસમી અનુસૂચિ હેઠળની કાર્યવાહી અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવા પર અટકાવવામાં આવશે. આ વચગાળાના તબક્કે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીમાં દખલગીરી સમાન છે. તેથી, કિહોટો હોલ્લોહન (સુપ્રા) અને નબામ રેબિયા (સુપ્રા) ના નિર્ણયો એકબીજા સાથે વિરોધાભાસી છે.

બી. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયનો પક્ષપલટો કરનારા ધારાસભ્યો દ્વારા દુરુપયોગ થવાની સંભાવના છે, જેમની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતને બંધારણની કલમ ૧૭૯ હેઠળ તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરીને અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી સાથે આગળ વધવામાં અક્ષમ કરીને ટાળી શકાય છે. અયોગ્ય રીતે દૂર કરવાના કિસ્સામાં અધ્યક્ષને કોઈ ઉપાય વિના છોડી દેવામાં આવે છે, જ્યારે ગેરલાયક ઠરેલા સભ્યને જો ગેરકાયદેસર રીતે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા હોય તો તેઓ ન્યાયિક સમીક્ષાનો ઉપાય મેળવી શકે છે.

સી. જ્યારે તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવામાં આવે છે ત્યારે અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી સાથે આગળ વધવા માટે અક્ષમ છે એમ કહીને, નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) ની અસર થાય છેઃ

i. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ તરીકે અધ્યક્ષની ભૂમિકા અને રાજ્ય વિધાનસભાના અધિકારી તરીકે અધ્યક્ષની ભૂમિકા વચ્ચેનો તફાવત દૂર કરવો;

II. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૬ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલની કામગીરીમાં સાતત્યને વિક્ષેપિત કરવું; અને

III. દસમી અનુસૂચિની કામગીરીમાં બંધારણીય વિરામ ઊભો કરવો.

ડી. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય બંધારણની કલમ ૧૭ (સી) માં "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહના અર્થઘટન પર આધારિત છે, જેનો અર્થ એ થાય છે કે એકવાર અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી થઈ જાય તે પછી ગૃહની રચના અને તાકાતમાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી. આ અર્થઘટન આની વિરુદ્ધ છેઃ

I. કલમ ૧૭૯ ની સાદી ભાષા;

II. કલમ ૧૮૧ ની આયાત; અને

III. બંધારણ સભાની ચર્ચાઓમાં મંત્રણાઓ.

ઈ. રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા વિરુદ્ધ સ્વામી પ્રસાદ મૌર્ય (૨૦૦૭) ૪ એસ. સી. સી. ૨૭૦ કેસમાં આ અદાલતના નિર્ણયના સંદર્ભમાં ધારાસભ્યની ગેરલાયકાત એ તારીખ સાથે સંબંધિત છે કે જેના પર તેઓ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત આચરણમાં રોકાયેલા હતા. બંધારણની યોજનામાં ગેરલાયક ઠરેલા ધારાસભ્યો દ્વારા તેઓ જે તારીખે પ્રતિબંધિત આચરણમાં રોકાયેલા હતા તે તારીખ પછી અધ્યક્ષને હટાવવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવાની સંભાવનાની કલ્પના કરવામાં આવી નથી.

૩૬. પ્રતિવાદીઓએ અરજદારો વતી વિનંતી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો વિરોધ કર્યો હતો. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયને નીચેના કારણોસર આ અદાલતના સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચને મોકલવાની જરૂર નથી:

એ. નબામ રેબિયા (સુપ્રા) માં નિર્ણય નૈતિક અને બંધારણીય વિચારણાઓ પર આધારિત છે. જો કોઈ ધારાસભ્યને અધ્યક્ષ દ્વારા અન્યાયી રીતે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે અને તેમની ગેરલાયકતાને અદાલતો દ્વારા રદ કરવામાં આવે, તો તેઓ અધ્યક્ષને દૂર કરવાના ઠરાવ પર મતદાન કરવાની તક તેમજ ગૃહની અન્ય કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાની તકથી વંચિત રહી ગયા હોત. બીજી બાજુ, જો અધ્યક્ષને અન્યાયી રીતે હોદ્દા પરથી દૂર કરવામાં આવે, તો તેઓ ગૃહનું સભ્યપદ ગુમાવતા નથી અને પરિણામે ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર જાળવી રાખે છે.તેઓ ફરીથી અધ્યક્ષ તરીકે પણ ચૂંટાઈ શકે છે.

બી. અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ તરીકે ત્યારે જ કાર્ય કરી શકે છે જ્યારે તેમને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત હોય;

કલમ ૧૮૧ (૧) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જ્યારે અધ્યક્ષને હટાવવાનો પ્રસ્તાવ પેન્ડિંગ હોય ત્યારે તેઓ વિધાનસભામાં અધ્યક્ષતા કરી શકતા નથી.

ડી. કિહોતો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય એક અપવાદ છે અને સામાન્ય નિયમ નથી. તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવા પર અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતની અરજીઓ નક્કી કરવામાં અક્ષમ કરવું એ કિહોટો હોલોહન (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદા સાથે વિરોધાભાસી નથી કારણ કે

અધ્યક્ષને અક્ષમ કરવું એ વચગાળાના તબક્કે દખલગીરી સમાન નથી; અને

ઈ. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં, બંધારણીય ખંડપીઠે ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવે ત્યારે અધ્યક્ષની ભૂમિકાને લગતા મુદ્દાને સંબોધિત કર્યો હતો. આ મુદ્દો "કાયદાનો નોંધપાત્ર પ્રશ્ન" બનવાનું બંધ થઈ ગયું છે અને બંધારણની કલમ ૧૪૫ (૩) હેઠળ તેને મોટી બેન્ચમાં મોકલી શકાતો નથી.

૩૭. વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતા મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના રાજ્યપાલ વતી હાજર થયા હતા અને વિનંતી કરી હતી કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) નીચેના કારણોસર મોટી બેન્ચને સંદર્ભ આપવાની બાંહેધરી આપતા નથીઃ

એ. તે અરજદારોનો કેસ નથી કે નબામ રેબિયા (સુપ્રા) પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ છે. તે તમામ સંબંધિત પાસાઓ, પૂર્વવર્તી અને બંધારણીય જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લે છે;

બી. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) અધ્યક્ષની કામચલાઉ વિકલાંગતાના દુરૂપયોગની સંભાવનાને ધ્યાનમાં લે છે;

સી. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) ગૃહના સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવાથી રક્ષણ આપે છે એવો દાવો ખોટો છે કારણ કે સભ્યોને હંમેશા અધ્યક્ષ દ્વારા ગેરલાયક ઠેરવવાની કાર્યવાહીનો સામનો કરવો પડી શકે છે, જેમની ગૃહમાં બહુમતી શંકાના ઘેરામાં નથી.

ડી. જો કે અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ "ટ્રિબ્યુનલ" તરીકે અને ગૃહના નિયમો હેઠળ "રાજ્ય વિધાનસભાના અધિકારી" તરીકે વિવિધ કાર્યો કરે છે, તેમ છતાં બંને કાર્યો કરવાની તેમની સત્તા એક જ સ્રોતમાંથી મેળવવામાં આવે છે જે ગૃહની બહુમતીનો વિશ્વાસ છે; અને

ઈ. નબામ રેબિયા (સુપ્રા) કિહોટો હોલ્લોહાન (સુપ્રા) સાથે વિરોધાભાસી નથી કારણ કે પછીનામાં "ગંભીર, નિકટવર્તી અને ભરપાઈ ન કરી શકાય તેવા પરિણામો" હોય તેવી ક્રિયાઓને મંજૂરી આપે છે.

૩૮. ૧૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૩ ના તેના આદેશ દ્વારા, આ અદાલતે નિર્દેશ આપ્યો હતો કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયનો સંદર્ભ મોટી બેન્ચને સોંપવો જરૂરી છે કે કેમ તે મુદ્દો કેસની યોગ્યતા સાથે નક્કી કરવામાં આવશે. આ હુકમ આ પ્રમાણે છેઃ

"૮. સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચનો સંદર્ભ આપવો જોઈએ કે કેમ તે મુદ્દાને અમૂર્તમાં ગણી શકાય નહીં; અલગ અથવા કેસની હકીકતોથી વિપરીત ગણી શકાય નહીં. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત જે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં ઘડવામાં આવ્યો છે તે વર્તમાન કેસમાં વાસ્તવિક સ્થિતિ પર અસર કરે છે કે કેમ તે અંગે વિચાર–વિમર્શની જરૂર છે.

૯. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયનો સંદર્ભ મોટી બેન્ચને સોંપવો જરૂરી છે કે કેમ તે મુદ્દો કેસની યોગ્યતા સાથે મળીને નક્કી કરવામાં આવશે.

૩૯. પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલને પછી કેસની યોગ્યતાઓ પર સાંભળવામાં આવ્યા હતા.

II. કેસની યોગ્યતાઓ પર રજૂઆતો

૪૦. અરજદારો વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલે નીચેની દલીલો કરી હતી:

એ. બંધારણની કલમ ૩૨ અને ૨૨૬ હેઠળની તેની સત્તાના આધારે બંધારણીય

અદાલત નક્કી કરી શકે છે કે કોઈ ધારાસભ્યને દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે કે નહીં. આ અદાલતે રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) માં આ અસાધારણ સત્તાને માન્યતા આપી છે. નીચેના અપવાદરૂપ સંજોગો સૂચવે છે કે આ અદાલતે આ કાર્યવાહીમાં ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવો જ જોઈએ:

I. અયોગ્યતાની અરજીઓ દાખલ કરવામાં સફળ થયેલી ઘટનાઓની બંધારણીયતા, એટલે કે, ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેને ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવા માટે રાજ્યપાલનો નિર્દેશ, ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મુખ્યમંત્રી તરીકે શ્રી એકનાથ શિંદેના શપથ ગ્રહણ, ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ અધ્યક્ષની નિમણૂક, ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ ફ્લોર ટેસ્ટ અને પ્રતીક આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ શ્રી એકનાથ શિંદેના નેતૃત્વ હેઠળના જૂથ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અરજીને આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવી છે.

II. શ્રી એકનાથ શિંદેના નેતૃત્વમાં શિવસેનાના ધારાસભ્યોના જૂથના સમર્થનથી અધ્યક્ષની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. અધ્યક્ષે પક્ષપાતી અને દુર્ભાવનાપૂર્ણ વર્તન કર્યું છે. ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ એક સંદેશાવ્યવહારમાં, અધ્યક્ષે શ્રી અજય ચૌધરી અને શ્રી સુનીલ પ્રભુને અનુક્રમે એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા અને શિવસેનાના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા રદ કરી અને તેના બદલે અનુક્રમે શ્રી

એકનાથ શિંદે અને શ્રી ભરત ગોગાવલેને માન્યતા આપી. ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીમાં અધ્યક્ષનો નિર્ણય મુખ્ય દંડક તરીકે કોને માન્યતા આપવામાં આવી હતી તેના પર નિર્ભર રહેશે, જેને અત્રેની કાર્યવાહીમાં પણ પડકારવામાં આવે છે.

III. ગેરલાયકાતની અરજીઓ નક્કી કરતી વખતે બંધારણીય અદાલતે નક્કી કરવું પડશે કે ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતનો કેસ બનાવવામાં આવે છે કે કેમ;

IV. વર્તમાન કેસની હકીકતોમાં, શ્રી એકનાથ શિંદેની આગેવાની હેઠળના ધારાસભ્યોના જૂથ સામે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ ગેરલાયકાતનો કેસ બનાવવામાં આવ્યો છે કારણ કેઃ

I. તેઓ ઈરાદાપૂર્વક ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ અને ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ યોજાયેલી એસ. એસ. એલ. પી. ની બેઠકોમાં હાજર રહ્યા ન હતા.

II. ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ તેમણે શ્રી શિંદેને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા અને શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કરવાના ગેરકાયદેસર ઠરાવો પસાર કર્યા; અને

III. શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથે તત્કાલીન વિપક્ષના નેતા દેવેન્દ્ર ફડણવીસ

સાથે રાજ્યપાલ સાથે મુલાકાત કરી હતી. શિંદે જૂથના ધારાસભ્યોનું ભાજપ સાથે ગઠબંધન શિવસેનાના રાજકીય પક્ષની ઈચ્છા વિરુદ્ધ હતું.

v. વર્તમાન કેસની હકીકતોમાં, શ્રી એકનાથ શિંદેની આગેવાની હેઠળના ધારાસભ્યોના જૂથ સામે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (બી) હેઠળ ગેરલાયકાતનો કેસ બનાવવામાં આવ્યો છે. ૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી સુનીલ પ્રભુએ અધ્યક્ષની ચૂંટણી માટે દંડક જારી કર્યો હતો. શિંદેની આગેવાની હેઠળના ધારાસભ્યોના જૂથે દંડકનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું અને રાહુલ નારવેકરની તરફેણમાં મતદાન કર્યું હતું, જેઓ ભાજપ દ્વારા નામાંકિત ઉમેદવાર હતા.

v. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત એ તારીખ સાથે સંબંધિત છે કે જે રોજ ધારાસભ્ય ગેરલાયકાતનું કૃત્ય કરે છે. આમ, ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીની પેન્ડન્સી દરમિયાન ગૃહમાં થયેલી કાર્યવાહીનું પરિણામ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર અધ્યક્ષના નિર્ણય પર નિર્ભર રહેશે. એ જ રીતે, વિશ્વાસ મતનું પરિણામ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીમાં નિર્ણય પર નિર્ભર રહેશે. વધુમાં, આ અદાલતે ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના તેના આદેશ દ્વારા, રાજ્યપાલના વિશ્વાસ મત યોજવાના નિર્દેશ પર રોક લગાવવાની માંગ કરતી અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીને ફગાવી દેતા નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે વિશ્વાસ મતની કાર્યવાહી રિટ અરજીના અંતિમ પરિણામને આધિન રહેશે;

vii. શિંદેની આગેવાની હેઠળના ધારાસભ્યોના જૂથે ભારપૂર્વક કહ્યું છે કે તેઓ "વાસ્તવિક" શિવસેના છે. તેઓએ સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ફકરા ૧૫ હેઠળ પણ કાર્યવાહી શરૂ કરી છે. અસરકારક રીતે પ્રતિવાદીઓનો બચાવ એ વિભાજનનો છે. બંધારણ (નેવું–એક સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૦૩ દ્વારા દસમી અનુસૂચિમાંથી વિભાજનનો બચાવ કાઢી નાખવામાં આવ્યો હોવાથી પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ગેરલાયક ઠેરવવાની ક્રિયાઓ માટે બચાવ તરીકે ઉપયોગ કરી શકાતો નથી;

બી. શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કરનારા પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પસાર કરાયેલો કથિત ઠરાવ અને ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપતો સ્પીકરનો સંદેશાવ્યવહાર ગેરકાયદેસર છે અને તેને રદ કરવો જોઈએ. મુખ્ય દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાની નિમણૂક રાજકીય પક્ષ દ્વારા થવી જોઈએ, ધારાસભ્ય પક્ષ દ્વારા નહીં કારણ કેઃ

i. દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૨ (૧) (b) જણાવે છે કે દંડક રાજકીય પક્ષ દ્વારા (અને ધારાસભ્ય પક્ષ દ્વારા નહીં) અથવા રાજકીય પક્ષ દ્વારા અધિકૃત સત્તાધિકારી દ્વારા જારી થવો જોઈએ. આમ, વિધાનસભાના બહુમતી પક્ષ દ્વારા

દંડક જારી કરી શકાતો નથી અથવા તેમાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી. ફકરા ૧ (બી) અને ૧ (સી) દસમી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે વિધાનસભા પક્ષ અને રાજકીય પક્ષ વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવે છે. દસમી અનુસૂચિના આ વાંચનને શ્રીનિવાસન, જે. દ્વારા તેમના અલગ અભિપ્રાયમાં, (૧૯૯૮) ૭ એસ. સી. સી. ૫૧૭ માં સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે.

II. વિધાનસભા પક્ષના બહુમતી જૂથને દસમી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે રાજકીય પક્ષ તરીકે સમજી શકાતો નથી.

III. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા સભ્યો (ગેરલાયકાત દૂર કરવા) અધિનિયમ ૧૯૫૪ [૯] ની કલમ ૨૩ના સ્પષ્ટીકરણમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સંબંધમાં મુખ્ય દંડક એટલે ગૃહના એવા સભ્ય કે જેને સરકાર બનાવતા પક્ષ દ્વારા દંડક તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હોય;

IV. બંધારણ (બાવનમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૮૫, પક્ષપલટાના આધારે ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવીને, સંસદીય લોકશાહીમાં રાજકીય પક્ષોની ભૂમિકાને માન્યતા આપી;

v. અધ્યક્ષના નિર્ણયને પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે રદ કરવો જોઈએ.

અધ્યક્ષે ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપતો સંદેશાવ્યવહાર બહાર પાડતા પહેલા રાજકીય પક્ષને સાંભળવાની તક આપી ન હતી;

vi. દંડકને માન્યતા આપવાના અધ્યક્ષના નિર્ણયને બંધારણની કલમ ૨૧૨ની જોગવાઈઓ દ્વારા ન્યાયિક સમીક્ષામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો નથી. કલમ ૨૧૨ માત્ર પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે રાજ્યના વિધાનસભામાં કાર્યવાહીની ન્યાયિક સમીક્ષાને પ્રતિબંધિત કરે છે. આ અદાલતે રાજા રામ પાલ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ, લોકસભા, (૨૦૦૭) ૩ એસ. સી. સી. ૧૮૪ કેસમાં ચુકાદો આપ્યો છે કે કલમ ૨૧૨ મૂળ અથવા ઘોર ગેરકાયદેસરતાના આધારે ન્યાયિક સમીક્ષાને બાકાત રાખતી નથી; અને

vii. વિધાનસભા પક્ષના નેતાની નિમણૂક માત્ર રાજકીય પક્ષ દ્વારા જ થવી જોઈએ. જો વિધાનસભા પક્ષને રાજકીય પક્ષ દ્વારા પસંદ કરાયેલા ઉમેદવારથી અલગ નેતાની નિમણૂક કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે તો રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી જશે.

સી. એક ધારાસભ્ય કે જેમણે દસમી અનુસૂચિના હેતુ માટે સ્વેચ્છાએ સભ્યપદ છોડી દીધું હોય તેઓ પ્રતીક આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરી શકતા

નથી કારણ કે તેઓ હવે રાજકીય પક્ષનો ભાગ રહેશે નહીં. આમ, ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવેલા વિભાજીત જૂથના સભ્યોને રાજકીય પક્ષ તરીકે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર હેઠળ દાવો કરવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી;

ડી. ઈસીઆઈના નિર્ણયની દસમી અનુસૂચિ હેઠળની કાર્યવાહી પર કોઈ અસર થતી નથી કારણ કેઃ (i) ગેરલાયકાત એ કાર્યવાહીની તારીખ સાથે સંબંધિત છે જેના કારણે ગેરલાયકાત થઈ હતી; અને (ii) ચૂંટણી પંચના નિર્ણયની સંભવિત અસર ક્યાં તો 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી તે તારીખથી અથવા તે કાર્યવાહીમાં ચૂંટણી પંચના નિર્ણયથી જ થશે.

ઈ. વિશ્વાસ મતની હાકલ કરતો રાજ્યપાલનો ૨૮ જૂન ૨૦૨૨નો સંદેશાવ્યવહાર ગેરકાયદેસર છે. વિશ્વાસ મતની હાકલ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા અનિયંત્રિત નથી. ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન છે અને જો તે બાહ્ય વિચારણાઓ પર આધારિત હોય તો તેને રદ કરવામાં આવે છે. ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય ગેરકાયદેસર હતો કારણ કેઃ

I. એસ. એસ. એલ. પી. ના ચોત્રીસ સભ્યોના ઠરાવ કે જેના પર રાજ્યપાલ વિશ્વાસ રાખે છે તે એમ નથી કહેતા કે તેઓ એમ. વી. એ. માંથી બહાર

નીકળવાનો ઈરાદો ધરાવે છે; અને

II. રાજ્યપાલ પોતાના રાજકીય પક્ષ દ્વારા રચાયેલી સરકાર વિરુદ્ધ એસ. એસ. એલ. પી. ની બહુમતીના દાવાને આધારે પોતાનો સંતોષ વ્યક્ત કરી શકતા નથી.

F. રાજ્યપાલ દ્વારા ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી એકનાથ શિંદેને મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા માટે બોલાવવાનો સંદેશાવ્યવહાર ગેરબંધારણીય છે અને તેને નીચેના કારણોસર રદ કરવો જોઈએ:

I. રાજ્યપાલ દ્વારા શ્રી શિંદેને શપથ લેવા માટે બોલાવવું એ શિવસેનામાં થયેલા વિભાજનને માન્યતા આપવા સમાન છે.

II. જ્યારે તેમની વિરુદ્ધ ગેરલાયકાતની અરજી પેન્ડિંગ હતી ત્યારે રાજ્યપાલ શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા માટે બોલાવી શક્યા ન હોત.

III. પસંદગીના આદેશ પર સરકારિયા આયોગની ભલામણો, જેમાં રાજ્યપાલે સરકારની રચના માટે બોલાવવું જોઈએ, તેને આ અદાલત દ્વારા રામેશ્વર પ્રસાદ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (૨૦૦૬) ૨ SCC ૧ ના કેસમાં મંજૂરી આપવામાં આવી

હતી., રાજ્યપાલે અગ્રતાના આ હુકમનું પાલન કર્યું ન હતું;

IV. સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય કાર્યોત્તર હોય છે. અધ્યક્ષે ગેરલાયક ઠેરવવાની કથિત કાર્યવાહીની તારીખે અસ્તિત્વમાં રહેલા તથ્યો પર નિર્ણય લેવો જોઈએ. બંધારણની કલમ ૧૬૪ (૧–બી) માં પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં રાખીને વિધાનસભાના ગેરલાયક સભ્યની મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરી શકાતી નથી.

જી. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના આ અદાલતના આદેશથી દસમી અનુસૂચિની કામગીરીમાં વિરામ આવી ગયો હતો.

[૯] "૧૯૫૬નો કાયદો "

૪૧. અરજદારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવીએ નીચેની દલીલો કરી હતી:

A. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ની અગાઉની સ્થિતિને નીચેના કારણોસર પુનઃસ્થાપિત કરવી જોઈએ:

I. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતના આદેશે પ્રતિવાદીઓને ગેરલાયકાતની અરજીઓનો જવાબ આપવા માટે આપવામાં આવેલા સમયને લંબાવતા અધ્યક્ષની કામગીરી પર નકારાત્મક મનાઈ હુકમ બનાવ્યો હતો. ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતનો વિશ્વાસ મત પર રોક લગાવવાનો ઇનકાર કરવાનો આદેશ એક સકારાત્મક આદેશ હતો. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યની સરકાર બદલાઈ ન હોત પરંતુ આ અદાલતના ઉપરોક્ત આદેશો માટે (ઇન્દોર ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિરુદ્ધ મનોહર લાલ પર આધાર રાખ્યો હતો; (૨૦૨૦) ૮ SCC ૧૨૯

II. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતનો આદેશ કિહોતો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાની વિરુદ્ધ છે, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષના નિર્ણય પહેલાના તબક્કે ન્યાયિક સમીક્ષા ઉપલબ્ધ કરાવી શકાતી નથી. આ આદેશ દ્વારા, અદાલતે તેમના સંબંધિત ક્ષેત્રોમાં વિવિધ બંધારણીય કાર્યકર્તાઓની નિરંકુશ કામગીરીના નાજુક સંતુલનને નમાવ્યું;

III.૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતના આદેશમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે વિશ્વાસ મત "અત્રેની રિટ અરજી તેમજ ઉપર ઉલ્લેખિત રિટ અરજીઓના અંતિમ પરિણામને આધિન રહેશે". આમ, પરિણામો અને નવી યથાવત્ સ્થિતિ

અત્રેનીકાર્યવાહીના અંતિમ પરિણામને આધિન હોવી જોઈએ. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ અગાઉની સ્થિતિ પુનઃસ્થાપિત થવી જોઈએ. અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરવાની અદાલતની સત્તા વિશે સાંભળ્યું નથી. આ અદાલતે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં અગાઉની સ્થિતિનો નિર્દેશ આપ્યો હતો; અને

IV. આ અદાલતે દસમી અનુસૂચિની રજૂઆત પાછળના ઉદ્દેશ્યને અમલમાં મૂકવા માટે અગાઉની સ્થિતિને નિર્દેશિત કરવી જોઈએ, જે રાજકીય પક્ષપલટાની દુષ્ટતાને અંકુશમાં રાખવા માટે છે;

બી. ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ની સાંજે અધ્યક્ષ તરીકે તેમની નિમણૂક પછી તરત જ, શ્રી રાહુલ નાર્વેકરે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ નાયબ અધ્યક્ષના આદેશને યાદ કર્યો જેમાં શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા અને શ્રી ભરત ગોગાવલેને એસ. એસ. એલ. પી. ના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના ડેપ્યુટી સ્પીકરના આદેશની માન્યતા આ અદાલત સમક્ષ વિચારાધીન હતી. વધુમાં, તેમની નિમણૂક પર, અધ્યક્ષે માત્ર પ્રતિંવાદીઓ દ્વારા દાખલ કરવામા આવેલી ગેરલાયકાત અરજીઓ પર નોટિસ જારી કરી હતી. અધ્યક્ષે તટસ્થતા અને સ્વતંત્રતાની ભાવનાથી વિપરીત વર્તન કર્યું છે. સ્પીકરને ગેરલાયકાતની અરજી પર નિર્ણય લેવાની મંજૂરી આપવી એ પક્ષપલટોને પ્રોત્સાહન આપવા સમાન હશે. આમ, આ અદાલતે નિર્ણય લેવો

જોઈએ, અધ્યક્ષે નહીં;

સી. જ્યારે ગેરલાયકાતની અરજીઓની કાયદેસરતા વિચારણા હેઠળ હતી ત્યારે રાજ્યપાલ વિશ્વાસ મતનો નિર્દેશ આપી શક્યા ન હોત;

ડી. રાજ્યપાલનો ૨૮ જૂન ૨૦૨૨નો પત્ર શિવસેનામાં વિભાજનને માન્યતા આપે છે.તેની પાસે વિભાજનને માન્યતા આપવાનો અધિકાર નથી;

ઈ. એસ. આર. બોમ્મઈ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, (૧૯૯૪) ૩ એસ. સી. સી. ૧ માં બહુમતીએ એવું માન્યું હતું કે જો રાષ્ટ્રપતિની ઘોષણા અમાન્ય હોય તો જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે તે પહેલાં કોર્ટ અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે ખુલ્લી રહેશે. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જો સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા ઘોષણાને મંજૂરી આપવામાં આવે તો પણ અગાઉની સ્થિતિ પુનઃસ્થાપિત કરી શકાય છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરતી વખતે રાહતને ઢાળવા માટે અદાલત માટે તે ખુલ્લું રહેશે. આમ, આ અદાલત પાસે વચગાળાના સમયગાળામાં પસાર કરાયેલા કાયદાઓ અમાન્ય નહીં હોવાનું કહીને રાહત આપવાની સત્તા છે, પરંતુ જો અધ્યક્ષને મત આપનારાઓને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે તો અધ્યક્ષની ચૂંટણી જેવી ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીની પેન્ડન્સી દરમિયાન અન્ય કાર્યવાહી અમાન્ય રહેશે.

એફ. કલમ ૧૮૯ (૨) માત્ર એવી પરિસ્થિતિઓ સુધી વિસ્તરે છે જ્યાં સભ્યોની યોગ્યતાને કારણે કાર્યવાહીને પડકાર હોય અને કાર્યવાહીની માન્યતાને કોઈ પડકાર ન હોય. જો કે, અત્રેના કિસ્સામાં, વિશ્વાસ મતને નિર્દેશિત કરવાના રાજ્યપાલના નિર્ણયને અગાઉથી પડકારવામાં આવે છે. રાજ્યપાલની આ કાર્યવાહીને કલમ ૧૮૯ (૨) ના આધારે ન્યાયિક સમીક્ષામાંથી મુક્ત કરી શકાતી નથી.

જી. ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેનું રાજીનામું વિશ્વાસ મતના નિર્દેશમાં રાજ્યપાલની કાર્યવાહીની ગેરકાયદેસરતાને હળવી ન કરી શકે;

એચ. 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ ઈસીઆઈના નિર્ણયની સંભવિત અસર થશે. ચૂંટણી પંચે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના હેતુઓ માટે એક જૂથને શિવસેના તરીકે માન્યતા આપવાનો નિર્ણય બાકીની ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર પાછલી અસરથી લાગુ કરી શકાતો નથી. આવું અર્થઘટન સ્થાયી થયેલા કાયદાની વિરુદ્ધ પણ હશે કે ગેરલાયકાત એ તારીખ સાથે સંબંધિત છે જ્યારે પક્ષપલટો કરતી ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી; અને

i. રાજકીય પક્ષની યથાવત્ સ્થિતિથી અસંતુષ્ટ ધારાસભ્યોને ફકરા ૪ હેઠળ

વિલિનીકરણનો આશરો લેવાનો, અથવા રાજીનામું આપવાનો અને ફરીથી ચૂંટણી લડવાનો, અથવા તેમના જૂથને રાજકીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવા માટે પ્રતીક આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ ચૂંટણી પંચને અરજી કરવાનો અને ચૂંટણી પંચના નિર્ણયની રાહ જોવાનો અધિકાર છે. જો સભ્યોએ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત રીતે કામ કરવાનું પસંદ કર્યું હોય તો તેમને ગેરલાયક ઠેરવવા જોઈએ.

૪૨. અરજદારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દેવદત્ત કામતે નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

એ. 'રાજકીય પક્ષ' શબ્દ જે દસમી અનુસૂચિમાં આવે છે તે લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ ૧૯૫૧ ની કલમ ૨૯ એ હેઠળ નોંધાયેલ વ્યક્તિઓના સંગઠન સાથે સંબંધિત છે. રાજકીય પક્ષ એ રાજકીય પક્ષની માન્યતા અને તેના નેતૃત્વ માળખામાં કાયદા હેઠળ ફેરફાર ન થાય ત્યાં સુધી કથિત પ્રતિબંધિત આચરણની તારીખે અસ્તિત્વમાં રહેલા નેતૃત્વ માળખાનો ઉલ્લેખ કરે છે.

બી. ધારાસભ્ય પક્ષના સભ્યો દાવો કરી શકતા નથી કે તેઓ તેમની વિરુદ્ધ દાખલ કરવામાં આવેલી ગેરલાયકાતની અરજીઓના બચાવ તરીકે રાજકીય પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આવા કોઈપણ જૂથને માત્ર 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' હેઠળની કાર્યવાહીમાં ઈસીઆઈ સમક્ષ આવા દાવાને આગળ વધારવાનો

અધિકાર છે. જ્યાં સુધી 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' હેઠળ તેમના દાવાનું સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી સભ્યો દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત આચરણમાં સામેલ થઈ શકતા નથી.

સી. જો પ્રતિવાદીઓની દલીલ કે ગેરલાયકાતની અરજીઓ 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ તેમના દાવાના ચુકાદા પર આધારિત છે તે સ્વીકારવામાં આવે તો દસમી અનુસૂચિને સ્થગિત કરવામાં આવશે; અને

ડી. જ્યારે તેમની સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડિંગ હોય ત્યારે પ્રતિવાદીઓ પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરી શક્યા ન હોત કારણ કે સાદિક અલી વિરુદ્ધ ભારતનું ચૂંટણી પંચ, (૧૯૭૨) ૪ એસસીસી ૬૬૪ માં નિર્ધારિત કાયદાકીય બહુમતીના પરિબળને ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીના ચુકાદાના આધારે બદલી શકાય છે.

૪૩. પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી નીરજ કિશન કૌલે નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

એ. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૬ ની દ્રષ્ટિએ, અધ્યક્ષ ગેરલાયકાતના મુદ્દા પર ચુકાદો આપવા માટે એકમાત્ર બંધારણીય સત્તા છે. વધુમાં, બંધારણની કલમ

૨૧૨ (૧) પૂરી પાડે છે કે રાજ્ય વિધાનસભાની કાર્યવાહીની માન્યતા પર અદાલતો સમક્ષ સવાલ ઉઠાવી શકાતો નથી. અરજદારો ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા માટે અધ્યક્ષની બંધારણીય સત્તાને પાર કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે;

બી. પોતાની રીતે ગેરલાયકાતનો ખ્યાલ બંધારણમાં અજાણ છે. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી અંગેનો કોઈપણ નિર્ણય કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયા અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કર્યા પછી લેવો આવશ્યક છે. અધ્યક્ષ દ્વારા ચુકાદો આપ્યા પછી જ સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે. ગેરલાયકાતની અરજીઓના ચુકાદા માટેની પ્રક્રિયા મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા (પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયકાત) નિયમો ૧૯૮૬ હેઠળ સૂચવવામાં આવી છે; [૧૦]

સી. ગેરલાયકાતનો સામનો કરી રહેલા ધારાસભ્યો ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અને ઠરાવો પર મત આપવાનો અધિકાર જાળવી રાખે છે. બંધારણની કલમ ૧૮૯ (૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે ગૃહની કોઈપણ કાર્યવાહી અમાન્ય નથી, પછી ભલે તે પછીથી જાણવા મળે કે જે વ્યક્તિઓ કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા અથવા મત આપવા અથવા અન્યથા ભાગ લેવા માટે હકદાર ન હતા, તેમણે આમ કર્યું હોય. પ્રતાપ ગૌડા પાટીલ વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય, (૨૦૧૯) ૭ એસ.

સી. સી. ૪૬૩ અને અધ્યક્ષ, હરિયાણા વિધાનસભા વિરુદ્ધ કુલદિપ બિશ્નોઈ, (૨૦૧૫) ૧૨ એસ. સી. સી. ૩૮૧ કેસમાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે સભ્યોને ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાથી રોકવા જોઈએ નહીં માત્ર કારણ કે તેમની સામે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી બાકી છે.

ડી. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૩ ને દૂર કરતા પહેલા, રાજકીય પક્ષમાં વિભાજનના અસ્તિત્વ અંગે સ્પીકરની તપાસ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી નક્કી કરવા માટે પ્રથમ દૃષ્ટિએ નિર્ધારણ સુધી મર્યાદિત હતી. ફકરો ૩ ને હટાવવાના પરિણામે, રાજકીય પક્ષની અંદર વિભાજન અંગે પ્રથમ દૃષ્ટિએ અભિપ્રાય રચવાનો અધ્યક્ષનો અધિકાર પણ દૂર કરવામાં આવ્યો છે. ફકરો ૩ દૂર કર્યા પછી, દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી માટેનો એકમાત્ર બચાવ ફકરો ૪ હેઠળ વિલિનીકરણનો છે. ચૂંટણી પંચ એ એકમાત્ર સત્તા છે જે 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ની જોગવાઈઓ અનુસાર રાજકીય પક્ષના હરીફ જૂથો વચ્ચેના વિવાદો નક્કી કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

ઈ. વિધાનસભાના પક્ષની બહુમતી, પક્ષના નેતા અને મુખ્ય દંડકની નિમણૂક કરી શકે છે. ૧૯૮૬ના નિયમોમાં જોગવાઈ છે કે માત્ર ધારાસભ્ય પક્ષના સભ્યો જ તેમના નેતાની પસંદગી કરશે. જ્યારે નેતા અને મુખ્ય દંડકની ચૂંટ વિધાનસભા પક્ષના બહુમતી દ્વારા કરવામાં આવે છે, ત્યારે અધ્યક્ષે પ્રથમ દૃષ્ટિએ દૃષ્ટિકોણ

લેવો જોઈએ અને દસમી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે આવા નેતા અને મુખ્ય દંડકને માન્યતા આપવી જોઈએ. વિધાનસભા અધ્યક્ષ પાસે ધારાસભ્ય પક્ષના બહુમતી સભ્યો દ્વારા ચૂંટાયેલા નેતા અને મુખ્ય દંડકની નિમણૂક કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ નથી; અને

f. શ્રી એકનાથ શિંદેને સરકાર બનાવવા માટે બોલાવવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય માન્ય છે અને તેના પર સવાલ ઉઠાવી શકાય નહીં કારણ કે:

I. શ્રી ઠાકરેએ ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કર્યા વિના રાજીનામું આપ્યું હતું.

II. શ્રી ઠાકરેના રાજીનામા પર રાજ્યપાલની બંધારણીય ફરજ હતી કે તેઓ વિધાનસભામાં બહુમતી ધરાવતા અન્ય વ્યક્તિને સરકાર રચવા માટે બોલાવે; અને

III. શિંદેએ સરકાર બનાવવાનો દાવો કર્યો હતો અને ત્યારબાદ વિધાનસભામાં પોતાની બહુમતી સાબિત કરી હતી.

[૧૦] "૧૯૮૬ નિયમો "

૪૪. રાજ્યપાલ વતી હાજર રહેલા સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતાએ નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

એ. શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય વાજબી હતો કારણ કેઃ

I. મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વમાં મંત્રીમંડળને ગૃહની બહુમતીનું સમર્થન મળે તે સુનિશ્ચિત કરવાની રાજ્યપાલની બંધારણીય જવાબદારી છે. રાજ્યપાલે શ્રી ઠાકરેને પ્રવર્તમાન સંજોગો અને તેમની સામેની સામગ્રીના આધારે ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો.

II. ફ્લોર ટેસ્ટના નિર્દેશમાં, રાજ્યપાલે નક્કી કર્યું ન હતું કે વિધાનસભામાં કોને બહુમતી મળે છે. વધુમાં, તેમણે ગેરલાયકાતની અરજીઓ અથવા શિવસેનાની અંદર વિભાજનને લગતી કોઈ બાબતનો નિર્ણય લીધો ન હતો.

III. રાજ્યપાલ ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવા માટે તેમની વિવેકાધીન શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી બાકાત નથી.બંધારણીય ઔચિત્ય માટે જરૂરી છે કે રાજ્યપાલ સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરે અને જ્યારે વિધાનસભામાં હાલની સરકાર દ્વારા મેળવવામાં

આવેલી બહુમતી વિશે ગંભીર શંકાઓ ઉભી કરવામાં આવે ત્યારે તાત્કાલિક ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરે.વર્તમાન કેસમાં, રાજ્યપાલે નીચેની વસ્તુનિષ્ઠ હકીકતોના આધારે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે હાકલ કરી હતીઃ

I. એસ.એસ.એલ.પી. ના નેતા તરીકે શ્રી શિંદેને સમર્થનની પુષ્ટિ કરતા એસ. એસ. એલ. પી. ના ચૌત્રીસ ધારાસભ્યો દ્વારા હસ્તાક્ષરિત ઠરાવ સાથે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજનો પત્ર;

II. એસ. એસ. એલ. પી. ના આડત્રીસ ધારાસભ્યો દ્વારા ૨૫ જૂન, ૨૦૨૨ના રોજ લખાયેલા પત્રમાં દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે ધારાસભ્યો અને તેમના પરિવારના સભ્યોના જીવ અને તેમની સંપત્તિ જોખમમાં છે; અને

III. વિપક્ષના નેતા દ્વારા ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ લખાયેલા પત્રમાં તેમને તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીને વિધાનસભામાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવાની વિનંતી કરવામાં આવી હતી.

બી. સુપ્રીમ કોર્ટે એસ. આર. બોમ્મઈ (સુપ્રા) અને શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર, (૨૦૨૦) ૧૭ એસ. સી. સી. ૧ કેસમાં ચુકાદો આપ્યો હતો કે મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીમંડળને ગૃહનો વિશ્વાસ મળે છે કે કેમ તે અંગે કોઈ શંકા

ઊભી થાય તો તાત્કાલિક ફ્લોર ટેસ્ટ કરાવવો એ સૌથી યોગ્ય પગલું છે.

સી. શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવાની રાજ્યપાલની કાર્યવાહીની ઔચિત્યનો મુદ્દો નિરર્થક બની ગયો છે કારણ કે શ્રી ઠાકરેએ બહુમતી પરીક્ષણનો સામનો કર્યો ન હતો અને તેના બદલે મુખ્યમંત્રી પદ પરથી રાજીનામું આપ્યું હતું; અને

ડી. શ્રી શિંદેને હોદ્દાના શપથ લેવડાવવાના રાજ્યપાલના નિર્ણય પર સવાલ ઉઠાવી શકાય નહીં કારણ કે તે નીચેની વસ્તુનિષ્ઠ હકીકતો પર આધારિત હતો:

I. શ્રી દેવેન્દ્ર ફડણવીસ દ્વારા ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ લખાયેલા પત્રમાં શ્રી એકનાથ શિંદેને સરકાર રચવા માટે સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું.

II. શ્રી એકનાથ શિંદે દ્વારા ૩૦ જૂન, ૨૦૨૨ના રોજ લખાયેલા પત્રમાં રાજ્યપાલને જાણ કરવામાં આવી છે કે તેમને બહુમતી ધારાસભ્યોનું સમર્થન પ્રાપ્ત છે અને રાજ્યપાલને તેમને મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા આમંત્રણ આપવા વિનંતી કરવામાં આવી છે; અને

III. શ્રી એકનાથ શિંદેને ટેકો આપતા ૧૭ અપક્ષ ધારાસભ્યો અને અન્ય પક્ષોના

ધારાસભ્યો દ્વારા ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ લખાયેલા પત્રો.

૪૫. પ્રતિવાદીઓના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મનિન્દર સિંહે નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

એ. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ અધ્યક્ષ દ્વારા નક્કી થવી જોઈએ.રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) પર અરજદારો દ્વારા રિલાયન્સ ભૂલભરેલું છે કારણ કે તે કિસ્સામાં, ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર સ્પીકર દ્વારા પહેલેથી જ નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.તે માત્ર અપીલમાં જ હતું કે આ અદાલતે આ બાબતને અધ્યક્ષને પરત મોકલવાને બદલે ગેરલાયકાતનો મુદ્દો નક્કી કર્યો;

બી. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષ દ્વારા સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવાના ગંભીર પરિણામો આવે છે. સુનાવણીની કોઈ પણ તક આપ્યા વિના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિની આપમેળે અથવા માનવામાં આવતી ગેરલાયકાત ક્યારેય ન હોઈ શકે (ક્ષેત્રીમયુમ બીરેન સિંહ વિરુદ્ધ માનનીય અધ્યક્ષ, મણિપુર વિધાનસભા, (૨૦૨૨) ૨ એસસીસી ૭૫૯ પર આધાર રાખે છે;

સી. દસમી અનુસૂચિનો ઉપયોગ એક જ રાજકીય પક્ષના સભ્યો વચ્ચે પક્ષની અંદરની અસંમતિને દબાવવા માટે કરી શકાતો નથી. પક્ષની અંદરની અસંમતિને

પક્ષપલટો ન કહી શકાય. તેથી, પ્રતિવાદીઓ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ પ્રતિબંધાત્મક વર્તણૂકમાં સામેલ નહોતા. પક્ષના નેતૃત્વ વિરુદ્ધ અસંમતિ વ્યક્ત કરવાની કોઈપણ કાર્યવાહી એ ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ સ્વેચ્છાએ પક્ષનું સભ્યપદ છોડવાની રચના કરતું નથી. ફકરો ૨ (૧) (બી) પણ વર્તમાન કેસની હકીકતોમાં લાગુ પડતો નથી;

ડી. દસમી અનુસૂચિમાંથી ફકરો ૩ દૂર કર્યા પછી, અધ્યક્ષને રાજકીય પક્ષમાં વિભાજનની નોંધ લેવાનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી. ચૂંટણી પંચ પાસે 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ રાજકીય પક્ષમાં ભાગલા પાડવાનો નિર્ણય લેવાનો વિશેષ અધિકારક્ષેત્ર છે; અને

ઈ. ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતનો પ્રતિવાદીઓને ગેરલાયકાતની અરજીઓનો જવાબ આપવા માટે વધારાનો સમય આપવાનો આદેશ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો અનુસાર હતો.

૪૬. પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મહેશ જેઠમલાણીએ નીચેની રજૂઆતો કરી હતીઃ

એ. માનવામાં આવતી ગેરલાયકાતનો ખ્યાલ બંધારણ હેઠળ અસ્તિત્વમાં નથી.

ગેરલાયકાત વાસ્તવિક હોવી જોઈએ અને ૧૯૮૬ના નિયમોના નિયમ ૭ (૭) હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી માટે ફરજિયાત પ્રક્રિયા છે.

બી. જે તારીખે કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે, જેના કારણે ધારાસભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા હોવાનો આરોપ છે, તેના સંદર્ભમાં અધ્યક્ષ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી નક્કી કરે છે. જો કે, બંધારણની કલમ ૧૮૯ (૨) અને ૧૯૧ (૨) ને ધ્યાનમાં રાખીને, ગેરલાયકાતનો આદેશ માત્ર સંભવિત અસર ધરાવે છે; અને

સી. અરજદારોએ શ્રી શિંદે જૂથના ૩૯ ધારાસભ્યોમાંથી ૧૬ ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ દાખલ કરી હતી, જેથી જે લોકો વિરુદ્ધ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી ન હોય તેમને શ્રી ઠાકરે જૂથો તરફ આકર્ષવા માટે લલચાવી શકાય. અરજદારો જાણતા હતા કે જો તમામ ૩૯ ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે તો એમવીએ સરકાર પડી જશે. બાદમાં, ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, બાકીના ૨૩ ધારાસભ્યો સામે બીજી ગેરલાયકાતની અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૪૭. પ્રતિવાદીઓના વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી હરીશ સાલ્વેએ નીચેની દલીલો કરી હતીઃ

એ. ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડન્સી દરમિયાન ધારાસભ્યોને ગૃહની

કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. બંધારણની કલમ ૧૮૯ (૨) સૂચવે છે કે સભ્યની અનુગામી ગેરલાયકાત ગૃહમાં કોઈ પણ કાર્યવાહીને દૂષિત કરતી નથી; અને

બી. અરજદારોએ દલીલ કરી હતી કે પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટના વચગાળાના આદેશ માટે, ગેરલાયકાત અનુસરવામાં આવી હોત, કે શ્રી ઠાકરેએ રાજીનામું આપ્યું ન હોત, અને તેઓ વિશ્વાસ મતમાંથી બચી ગયા હોત. આ અદાલતે બંધારણીય બાબતો નક્કી કરતી વખતે અટકળોના ક્ષેત્રમાં ન આવવું જોઈએ. ઠાકરેએ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવો પડ્યો હોય તેવી સ્થિતિમાં તેમને બહુમતી ધારાસભ્યોનું સમર્થન ન મળ્યું હોત. વિશ્વાસ મતની પૂર્વસંધ્યાએ શ્રી ઠાકરેનું રાજીનામું એ હકીકતનો પુરાવો છે કે તેમણે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હતો.

ઇ. વિશ્લેષણ

i. નબામ રેબિયાના કેસનો સંદર્ભ મોટી બેન્ચને

૪૮. કલમ ૧૭૯ જણાવે છે કે "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યો" ની બહુમતી દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવ દ્વારા અધ્યક્ષ (અથવા નાયબ અધ્યક્ષ) ને તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાય છે. બંધારણની કલમ૧૭૯ નીચે મુજબ વાંચે

છેઃ

"૧૭૯.વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષ તરીકે હોદ્દો ધરાવતા સભ્ય –

(સી) વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યોની બહુમતી દ્વારા પસાર કરાયેલા વિધાનસભાના ઠરાવ દ્વારા તેને તેના હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાય છેઃ

પરંતુ ખંડ (સી) ના હેતુ માટે કોઈ ઠરાવ રજૂ કરવામાં આવશે નહીં સિવાય કે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની ઓછામાં ઓછી ચૌદ દિવસની નોટિસ આપવામાં આવી હોયઃ

વધુમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, જ્યારે પણ વિધાનસભા વિસર્જન થાય છે, ત્યારે અધ્યક્ષ વિસર્જન પછી વિધાનસભાની પ્રથમ બેઠક પહેલાં તરત જ પોતાનો હોદ્દો ખાલી કરશે નહીં.

૪૯. નબામ રેબિયા (સુપ્રા) માં કોંગ્રેસે શ્રી નબામ તુકીના નેતૃત્વમાં અરુણાચલ પ્રદેશમાં સરકાર બનાવી હતી. શ્રી નબામ રેબિયા અરુણાચલ પ્રદેશ

વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તરીકે ચૂંટાયા હતા. ઓક્ટોબર ૨૦૧૫માં કોંગ્રેસના ધારાસભ્યોના એક વર્ગે એક અલગ જૂથ બનાવ્યું હતું અને મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વનો વિરોધ કર્યો હતો. બે અપક્ષ ધારાસભ્યો સાથે કોંગ્રેસના વીસ ધારાસભ્યોએ રાજ્યપાલને પત્ર લખીને દાવો કર્યો હતો કે મુખ્યમંત્રીએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે. બાદમાં, વિપક્ષી દળોના કેટલાક ધારાસભ્યોએ બંધારણની કલમ ૧૭૯ (સી) હેઠળ વિધાનસભાના અધ્યક્ષને હટાવવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાની ઈરાદાની નોટિસ જારી કરી હતી. ત્યારબાદ, કોંગ્રેસ વિધાયક દળના મુખ્ય દંડકે d પક્ષના નિર્દેશોનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ કોંગ્રેસના ચૌદ ધારાસભ્યો સામે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ દાખલ કરી હતી. ત્યારબાદ અધ્યક્ષે ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓમાં નોટિસ જારી કરી હતી.

૫૦. ૯ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ના રોજ, રાજ્યપાલે મૂળરૂપે ૧૪ જાન્યુઆરી ૨૦૧૬ના રોજ યોજાનારા વિધાનસભાના સત્રને ૧૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ સુધી આગળ વધારવાનો આદેશ જારી કર્યો હતો. તે જ દિવસે રાજ્યપાલે કલમ ૧૭૫ (૨) હેઠળ એક સંદેશ પણ જારી કર્યો હતો. સંદેશમાં તેમણે અધ્યક્ષને હટાવવાનો ઠરાવ ગૃહના કાર્યસૂચિની પ્રથમ વસ્તુ તરીકે નક્કી કર્યો હતો અને ઉપાધ્યક્ષને ગૃહની કાર્યવાહી હાથ ધરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. રાજ્યપાલે એ પણ નિર્દેશ આપ્યો હતો કે જ્યાં સુધી સત્ર સ્થગિત ન થાય ત્યાં સુધી પીઠાસીન અધિકારી ગૃહમાં

પક્ષની રચનામાં ફેરફાર નહીં કરે. ૧૭ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ના રોજ મુખ્યમંત્રી શ્રી નબામ તુકીની આગેવાની હેઠળની સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હોવાનું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું.

૫૧. તે આ સંદર્ભમાં હતું જે નબામ રેબિયા (સુપ્રા) નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે (ન્યાયમૂર્તિ ખેહર, દ્વારા લખાયેલા બહુમતી અભિપ્રાય અને ન્યાયમૂર્તિ મિશ્રા, જે. દ્વારા તે સમયે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશો તરીકે સંમત અભિપ્રાય દ્વારા બોલતા) અન્ય બાબતોની સાથે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અધ્યક્ષના હોદ્દા પરથી તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી થયા પછી દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવો એ અધ્યક્ષ માટે અસ્વીકાર્ય છે.

૫૨. ન્યાયમૂર્તિ ખેહરે બંધારણીય અને નૈતિક તર્ક પર પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હતો. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે અધ્યક્ષનું પદ પડકાર હેઠળ હોય, ત્યારે અધ્યક્ષ માટે તેમની સમક્ષ પડતર ગેરલાયકાત અરજી (ઓ) પર ચુકાદો આપતા પહેલા ચાલુ રહેવાનો તેમનો અધિકાર સ્થાપિત કરવો "ન્યાયી અને યોગ્ય" લાગશે:

"૧૮૯.જ્યારે અધ્યક્ષનું પદ પડકાર હેઠળ હોય, ત્યારે તેમને હટાવવા માટેના

ઠરાવની સૂચના દ્વારા, તે "ન્યાયી અને યોગ્ય" લાગશે, કે અધ્યક્ષ પહેલા રાજ્ય વિધાનસભામાં બહુમતીનો ટેકો જીતીને આ રીતે ચાલુ રહેવાનો પોતાનો અધિકાર દર્શાવે છે. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ એક અથવા વધુ ગેરલાયકાતની અરજીઓ સાથે અધ્યક્ષની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની કાર્યવાહી, જ્યારે અધ્યક્ષના કાર્યાલયમાંથી તેમને દૂર કરવા માટેના ઠરાવની નોટિસ બાકી છે, તે અયોગ્ય "જણાય છે". જે અધ્યક્ષને પોતાની બહુમતીનો વિશ્વાસ છે, તે ફ્લોર ટેસ્ટથી કેમ ડરશે? અધ્યક્ષ તરીકેના તેમના હોદ્દાની પુષ્ટિ થયા પછી, તેઓ નિશ્ચિતપણે અને વિશ્વાસ સાથે, દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ સાથે વ્યવહાર કરશે. અને, જે અધ્યક્ષને તેને હટાવવા માટેના પ્રસ્તાવનો સામનો કરવાનો વિશ્વાસ નથી, તેને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાનો અધિકાર શા માટે હોવો જોઈએ? અહીં ઉપર જે રીતે આ બાબતની તપાસ કરવામાં આવી છે, તે નૈતિક વિચારણાઓ પર આધારિત છે. જોકે, બંધારણીય મુદ્દાનો બંધારણીય જવાબ હોવો જરૂરી છે. અમે આગામી ફકરામાં તાત્કાલિક મુદ્દાના બંધારણીય અર્થ સાથે વ્યવહાર કરવાનો પ્રયાસ કરીશું.

૫૩. ન્યાયમૂર્તિ ખેહર, એ બંધારણ સભાની ચર્ચાઓનો ઉલ્લેખ "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા માટે કર્યો હતો, જેમ કે તે અનુચ્છેદ ૧૭ (સી) (અનુચ્છેદ ૧૫૮નો મુસદ્દો) માં દેખાય છે. બંધારણ સભામાં ચર્ચા દરમિયાન, શ્રી મોહમ્મદ તાહિરે "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન

સભ્યો" શબ્દસમૂહને "વિધાનસભાના સભ્યો હાજર અને મતદાન કરનાર" શબ્દસમૂહ સાથે બદલવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. જોકે, પ્રસ્તાવિત સુધારાને નકારી કાઢવામાં આવ્યો હતો. ન્યાયમૂર્તિ ખેહરે અવલોકન કર્યું હતું કે બંધારણ સભાની ચર્ચાઓમાં આ પ્રસ્તાવિત સુધારા પર કોઈ ચર્ચા નોંધવામાં આવી હોય તેવું લાગતું નથી. ન્યાયમૂર્તિ ખેહર, એ નોંધ્યું હતું કે આનો અર્થ એ છે કે બંધારણ સભાના સભ્યોએ નિશ્ચિતતા દર્શાવવા માટે આ શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કર્યો હતો અને જ્યારે અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ બાકી હતી ત્યારે વિધાનસભાની રચનામાં કોઈપણ ફેરફાર કલમ ૧૭ (સી) ના સ્પષ્ટ આદેશ સાથે વિરોધાભાસી હશે:

"૧૯૧.[.....] અમને સંતોષ છે કે "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યોની બહુમતી દ્વારા પસાર કરાયેલા" શબ્દો, અધ્યક્ષને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી સાથે આગળ વધવા પર પ્રતિબંધ મૂકશે, કારણ કે તે જ ગૃહમાંથી એક અથવા વધુ ધારાસભ્યોની ગેરલાયકાત પછી "તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દોની અસરને નકારશે."તે સમયના તમામ સભ્યો" શબ્દો નિશ્ચિતતાની અભિવ્યક્તિ દર્શાવે છે.જે સમયગાળા દરમિયાન અધ્યક્ષ (અથવા નાયબ અધ્યક્ષ) ને હટાવવા માટેના ઠરાવની સૂચના બાકી છે તે સમયગાળા માટે વર્તમાન ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવીને વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યા અને રચનામાં કોઈપણ ફેરફાર, કલમ ૧૭ (સી) ના સ્પષ્ટ આદેશ સાથે

વિરોધાભાસી હશે, જેમાં તમામ "તત્કાલીન સભ્યો" ને અધ્યક્ષના ચાલુ રહેવાના અધિકારને નિર્ધારિત કરવાની જરૂર છે.

૫૪. બહુમતીનો અભિપ્રાય વધુમાં નોંધે છે કે દસમી અનુસૂચિ દ્વારા હાંસલ કરવાનો હેતુ સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે, અને તે કલમ ૧૭ ૯ (સી) દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી અલગ છેઃ

"૧૯૨.દસમી અનુસૂચિ દ્વારા હાંસલ કરવાનો હેતુ સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. જે હેતુ કલમ ૧૭ ૯ (સી) દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા માંગવામાં આવ્યો હતો તેનાથી તે અસંબંધિત અને અલગ છે. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓમાંથી કોઈ પણ અન્ય સાથે વિરોધાભાસી તરીકે જોઈ શકાતી નથી. તેથી, બંનેએ તેમની વ્યક્તિગત બંધારણીય જગ્યામાં મુક્તપણે કામ કરવું જોઈએ. તેમાંના દરેકનું અર્થઘટન એ રીતે કરવું પડશે કે જે બીજાના બંધારણીય વિસ્તારની અંદર ગયા વિના હાંસલ કરવાના હેતુને પૂર્ણ કરશે. અર્થઘટન એવું હોવું જોઈએ કે જે બંધારણીય હેતુ અને સંવાદિતા જાળવી રાખે.

૫૫. ન્યાયમૂર્તિ ખેહર, એ અવલોકન કર્યું હતું કે જો અધ્યક્ષ મતમાંથી બચી જતાં પહેલાં ગેરલાયકાતની અરજીનો નિર્ણય કરે છે, તો તે ગેરલાયકાતનો સામનો કરી રહેલા ધારાસભ્યોને પૂર્વગ્રહ કરશે પરંતુ અધ્યક્ષને નહીં. ગેરલાયક ઠેરવવાના

આદેશને રદ કરવામાં આવે તો પણ ગેરલાયક ઠરેલા ધારાસભ્યોને અધ્યક્ષ વિરુદ્ધ રજૂ કરાયેલા પ્રસ્તાવમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર નહીં હોય. તેમના મતે, તેઓ અધ્યક્ષ વિરુદ્ધના પ્રસ્તાવમાં ભાગ લેવાની તકથી અસરકારક રીતે વંચિત રહ્યા હોત. જો કે, સ્પીકર વિરુદ્ધના પ્રસ્તાવને મતદાન માટે મૂકવામાં આવ્યા પછી જો ગેરલાયકાતની અરજી લેવામાં આવે તો ધારાસભ્યો ભાગ લેવાનો તેમનો અધિકાર ગુમાવશે નહીં.

૫૬. કલમ ૧૭ની પ્રથમ જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરતા, ન્યાયમૂર્તિ મિશ્રાએ અવલોકન કર્યું હતું કે જો નોટિસ પેન્ડિંગ હોય ત્યારે ચૌદ દિવસમાં ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપીને વિધાનસભાની રચનામાં ફેરફાર કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે તો અધ્યક્ષને ફાયદો થશે. તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે, આ વિધાનસભાના અધ્યક્ષની ભૂમિકા અને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ તરીકે અધ્યક્ષની ભૂમિકા વચ્ચે બંધારણીય સંઘર્ષમાં પરિણમશે. ન્યાયમૂર્તિ મિશ્રા, એ બંધારણ સભા દ્વારા નકારવામાં આવેલી કલમ ૧૭ ૯ (સી) (ડ્રાફ્ટ આર્ટિકલ ૧૫૮) ના સુધારાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે ખેહર જે. બંધારણની કલમ ૧૮૧ (૨) જેવી જ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે છે, જેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અધ્યક્ષને વિધાનસભામાં બોલવાનો અને કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર હશે, જ્યારે તેમને પદ પરથી હટાવવાનો ઠરાવ વિચારણા હેઠળ છે, પરંતુ મતની સમાનતાના કિસ્સામાં તે મત આપવાનો

હકદાર રહેશે નહીં. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કલમ ૧૮૧ (૨) હેઠળની જરૂરિયાત જ્યારે કલમ ૧૮૯ સાથે વિરોધાભાસી હોય ત્યારે તેમને દૂર કરવાની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાની અધ્યક્ષની સત્તાને પ્રતિબંધિત કરે છે કારણ કે અધ્યક્ષને પછીની જોગવાઈ હેઠળ મતની સમાનતાની સ્થિતિમાં મત આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. ન્યાયાધીશની દૃષ્ટિએ આ બંધારણીય રચના સૂચવે છે કે અધ્યક્ષને તેમને દૂર કરવાના ઠરાવમાં દખલ કરવાની સત્તા આપી શકાતી નથી.

૫૭. ન્યાયમૂર્તિશ્રી મદન લોકુર, એ ચુકાદો આપ્યો હતો કે આ મુદ્દાનો નિર્ણય લેવા માટે કોર્ટને બોલાવવામાં આવી ન હતીઃ

"૪૦૧. મેં જે અભિપ્રાય લીધો છે, તેમાં મારો અભિપ્રાય છે કે વિધાનસભાના ચૌદ સભ્યોના સંબંધમાં બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ નિર્ણય લેવાની અધ્યક્ષની સત્તા અથવા ઔચિત્ય અંગે મારા વિદ્વાન ભાઈઓ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલો મત આ અપીલમાં જરાય ઊભો થતો નથી.

૫૮. આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં નોંધ્યું છે તેમ, આ અદાલતે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયને કેસની યોગ્યતા પરની સુનાવણી પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી મોટી બેન્ચમાં મોકલવો જોઈએ કે કેમ તે પ્રશ્ન પર અભિપ્રાય લેતા

વિલંબ કર્યો હતો.

૫૯. તમામ પક્ષોના વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલી રજૂઆતોને ધ્યાનમાં લીધા પછી, અમારો મત છે કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) નો ચુકાદો વર્તમાન કેસની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને લાગુ પડતો નથી.

૬૦. બંધારણની કલમ ૧૮૦ મુજબ, જ્યારે અધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી હોય ત્યારે ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષની ફરજો નિભાવે છે. અધ્યક્ષના કાર્યોમાં ગેરલાયકાતની અરજીઓના ચુકાદાનો સમાવેશ થાય છે. વર્તમાન કિસ્સામાં, મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી હતો અને ઉપાધ્યક્ષ શ્રી નરહરી ઝિરવાલ અધ્યક્ષના કાર્યો સંભાળી રહ્યા હતા. ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ કલમ ૧૭ હેઠળ તેમને હટાવવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાની ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવામાં આવી હોવાનું કહેવાય છે. શ્રી સુનીલ પ્રભુએ ૨૩ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી શિંદેના નેતૃત્વમાં કેટલાક ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ દાખલ કરી હતી.

૬૧. પ્રથમ સંજોગો ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ની નોટિસ સાથે શરૂ થાય છે, જેમાં કલમ ૧૭ (સી) હેઠળ નાયબ અધ્યક્ષને તેમના કાર્યો કરવાથી દૂર રહેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. ડેપ્યુટી સ્પીકરનો જવાબ મહત્વપૂર્ણ છે. સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ

છેઃ

"ઉપરોક્ત સંદેશાવ્યવહારની વિષયની ગંભીરતાને ધ્યાનમાં રાખીને, તે જરૂરી છે કે સંદેશાવ્યવહારની વાસ્તવિકતાની ચકાસણી કરવામાં આવે અને તેને રેકોર્ડ પર લેતા પહેલા તેની ખાતરી કરવામાં આવે. તેથી, જ્યાં સુધી અને જ્યાં સુધી ઉપરોક્ત સંદેશાવ્યવહાર પર કથિત રીતે હસ્તાક્ષર કરનાર વ્યક્તિઓ આવી કોઈ સૂચનાની પ્રામાણિકતા વિશે નીચે સહી કરનારને સંતુષ્ટ ન કરે ત્યાં સુધી, આવા સંદેશાવ્યવહારને રેકોર્ડ પર લેવા અથવા તેના પર કાર્યવાહી કરવા માટે જવાબદાર નથી.

તેને ધ્યાનમાં રાખીને અને ગૃહના સ્વામી તરીકે મારી ક્ષમતામાં, જ્યાં સુધી આવા કોઈપણ સંદેશાવ્યવહારની વાસ્તવિકતા અને સત્યતા અને તેના હસ્તાક્ષરકર્તાઓની ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી, આગળની કોઈ કાર્યવાહી કરી શકાતી નથી અને કહ્યું કે ૨૨.૦૬.૨૦૨૨ તારીખનો સંદેશાવ્યવહાર રેકોર્ડ પર લેવામાં આવી રહ્યો નથી. આવી કોઈ પણ સૂચના ત્યારે જ નોંધવામાં આવશે જ્યારે હું તેની યથાર્થતા અને પ્રામાણિકતાથી સંતુષ્ટ થઈશ.

૬૨. ઉપરોક્તમાંથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ડેપ્યુટી સ્પીકરે કલમ ૧૭૯ (સી) હેઠળ નોટિસની નોંધ ન લેવાનો નિર્ણય લીધો હતો. અમારું માનવું છે કે અધ્યક્ષ

ન્યાયાધીશ હોવાથી, તેઓ જે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકે છે અથવા ન પણ કરી શકે તેની તેમની સમજ અત્યંત મહત્વની છે. ડેપ્યુટી સ્પીકરે ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ પ્રતિવાદીઓને નોટિસ જારી કરવા માટે આગળ વધ્યા, જેમાં તેમને ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ સુધીમાં લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરવાની જરૂર હતી. નોટિસ નીચે મુજબ હતીઃ

"જ્યારે અરજદારે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના ઉપાધ્યક્ષ સમક્ષ બિન-અરજદાર તરીકે તમારી ગેરલાયકાત માટે ૨૦૨૨ની અરજી નંબર ૧ દાખલ કરી છે, ત્યારે અમે આથી તમામ સંલગ્ન દસ્તાવેજો સાથે નીચે મુજબ સમન્સ જારી કરીએ છીએ. તમને મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સભ્યો (પક્ષપલટોના આધારે ગેરલાયકાત) નિયમો ૧૯૮૬) માં નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અનુસાર સોમવાર, ૨૭મી જૂન ૨૦૨૨ સુધીમાં સાંજે ૫:૩૦ વાગ્યા સુધીમાં નાયબ અધ્યક્ષને લેખિત રજૂઆત કરવાની સૂચના આપવામાં આવી છે. તમને એ પણ સૂચના આપવામાં આવે છે કે આ જવાબ સાથે તમે જે દસ્તાવેજો પર ભરોસો કરવા જઈ રહ્યા છો અથવા જેના પર તમે નિર્ભર છો તે તમામ સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ કરો. તમે એ પણ નોંધ લો કે, જો આ લેખિત રજૂઆતો નિર્ધારિત સમયની અંદર આપવામાં ન આવે, તો એવું માનવામાં આવશે કે તમારી પાસે આ અરજી પર કહેવા માટે કંઈ નથી અને તે મુજબ નિર્ણય લેવામાં આવશે.

૬૩. ઉપરોક્ત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, નાયબ અધ્યક્ષે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ કરવામાં આવેલી ફરિયાદ પર ચુકાદો આપવા માટે આગળ વધવામાં અવરોધ તરીકે ગણ્યો ન હતો.

૬૪. સોળ ધારાસભ્યોએ કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ રિટ પિટિશન (C) ૨૦૨૨ની સંખ્યા ૪૬૮–૪૬૯ દાખલ કરી બે આધારો ઉભા કર્યા હતા. પ્રથમ નબામ રેબિયા (સુપ્રા) માં નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને સુનાવણી સાથે આગળ વધવામાં અધ્યક્ષની અક્ષમતા સાથે સંબંધિત છે. બીજો આધાર લેખિત નિવેદન દાખલ કરવા માટે માત્ર અડતાલીસ કલાકની મંજૂરી આપતા ઉપાધ્યક્ષ દ્વારા જારી કરાયેલા સમન્સની કાયદેસરતા સાથે સંબંધિત છે. મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે આ અદાલતે ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ જે આદેશ આપ્યો હતો તે નીચે મુજબ છેઃ

"દરમિયાન, વચગાળાના પગલા તરીકે, વિધાનસભાના ઉપાધ્યક્ષ દ્વારા અરજદારો અથવા વિધાનસભાના અન્ય સમાન રીતે નિયુક્ત સભ્યોને ૫.૩૦ P.M સુધીમાં તેમની લેખિત રજૂઆતો રજૂ કરવા માટે આજ સુધીનો સમય ૧૨.૦૭.૨૦૨૨ સુધી લંબાવવામાં આવ્યો છે.

૬૫. તે સ્પષ્ટ છે કે આ અદાલતે નાયબ અધ્યક્ષને દસમી અનુસૂચિ હેઠળના કેસોની સુનાવણી સાથે આગળ વધવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો ન હતો. હકીકતમાં,

આ અદાલતે માત્ર ૧૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ સુધી લેખિત નિવેદન દાખલ કરવાનો સમય લંબાવ્યો હતો, જે દર્શાવે છે કે આ અદાલતનો ઈરાદો હતો કે કાર્યવાહી ચાલુ રહેવી જોઈએ.

૬૬. અરજદારો વિનંતી કરે છે કે ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતનો આદેશ નાયબ અધ્યક્ષને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાથી રોકવાના નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પર આધારિત છે. આ રજૂઆત સ્વીકારી શકાતી નથી. જોકે પક્ષકારોએ નબામ રેબિયા (સુપ્રા) ની લાગુ પડવા અંગે આ અદાલતને સંબોધી હશે, પરંતુ ૨૭ જૂન ૨૦૨૨ના રોજનો આદેશ નબામ રેબિયા (સુપ્રા) પર આધાર રાખતો ન હતો કે નાયબ અધ્યક્ષને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાથી આ આધાર પર રોકવામાં આવે કે તેમને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતે તેના બદલે જે વ્યક્તિઓ સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી, તેમને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને તેમની લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરવા માટે સમય લંબાવ્યો હતો.

૬૭. ત્યારબાદ ટૂંક સમયમાં અધ્યક્ષની ચૂંટણી હાથ ધરવામાં આવી હતી અને શ્રી રાહુલ નારવેકરને અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. પરિણામે, નાયબ અધ્યક્ષને હવે અધ્યક્ષના કાર્યો કરવાની જરૂર નહોતી. બાકી રહેલી

કોઈપણ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવો એ અધ્યક્ષની જવાબદારી હતી. આ કિસ્સો હોવાથી, નબામ રેબિયા (સુપ્રા) આપણી સામેના કેસને લાગુ પડતી નથી. તેથી અમે આ મામલાના ગુણદોષ પર ચુકાદો આપીશું.

૬૮. ડેપ્યુટી સ્પીકરે સુનાવણી સાથે આગળ ન વધવાનું કારણ સંપૂર્ણપણે તે પછીની ઘટનાઓને આભારી છે. ડેપ્યુટી સ્પીકરને હટાવવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ બહાર પાડવામાં આવ્યા પછી, ત્યારબાદની ઘટનાઓ જેવી કે રાજ્યપાલ દ્વારા તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવા, ત્યારબાદ તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીનું રાજીનામું, નવી સરકારની રચના, નવા અધ્યક્ષની ચૂંટણી અને વિશ્વાસ મત પસાર કરવા જેવી ઘટનાઓ, એક પખવાડિયાની અંદર ઝડપથી થતાં, હવે સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ પર મોકલવામાં આવેલા મુદ્દાને દૂર ધકેલી દીધો. આ ઘટનાઓએ સત્તાના માળખામાં નાટકીય પરિવર્તન લાવ્યું અને આવા પરિવર્તનના કારણો વર્તમાન કાર્યવાહી માટે મુખ્ય પડકાર અને વધુ મૂળભૂત બની ગયા. અરજદારોનો કેસ હવે (૧) રાજ્યપાલ દ્વારા તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીને બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવા; (૨) શ્રી એકનાથ શિંદેને મુખ્યમંત્રી તરીકે શપથ લેવા; (૩) ગૃહ દ્વારા અધ્યક્ષની ચૂંટણી જેમાં અયોગ્યતાની નોટિસનો સામનો કરી રહેલા ચૌત્રીસ ધારાસભ્યો સામેલ છે; અને (૪) ૪ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ વિશ્વાસ મતની કાયદેસરતા જેવા નિર્ણયો સામે તેમના પડકારો પર આધારિત છે.

૬૯. જો કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય આપણી સામેના વાસ્તવિક દૃશ્યને લાગુ પડતો નથી, તેમ છતાં આપણે સ્પર્ધાત્મક વિચારણાઓ માટે જીવંત છીએ જેણે આ અદાલતને તેના ૨૩ ઓગસ્ટ ૨૦૨૨ ના આદેશમાં એનિમેટેડ કરી હતી, જેના દ્વારા નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયને બંધારણીય બેન્ચમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો.તે આદેશમાં, આ અદાલતે પ્રથમ દૃષ્ટિએ અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કાયદાની દરખાસ્ત "વિરોધાભાસી તર્ક" પર આધારિત હતી. સંદર્ભનો ક્રમ નોંધે છેઃ

"૪.આપણે પ્રથમ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરી શકીએ છીએ કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદાની દરખાસ્ત વિરોધાભાસી તર્ક પર આધારિત છે, જેમાં બંધારણીય નૈતિકતાને જાળવી રાખવા માટે અંતર ભરવા જરૂરી છે. આમ પણ, આ પ્રશ્ન જરૂરી અંતર ભરવા માટેની કવાયત હાથ ધરવા માટે માટે બંધારણીય બેન્ચનો સંદર્ભ જરૂરી છે.

૭૦. અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી રજૂઆતોના આધારે અમારો મત છે કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય મોટી બેન્ચને સંદર્ભિત કરવા યોગ્ય છે કારણ કે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો બાકી છે. આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે અમારા પ્રાથમિક કારણો નીચે મુજબ છેઃ

અ. નબામ રેબિયા (સુપ્રા) કિહોતો હોલ્લોહન (સુપ્રા) ના ચુકાદા સાથે વિરોધાભાસી છે કારણ કે કિહોતો હોલ્લોહન (સુપ્રા) માં નિર્ણય એવું માને છે કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ કાર્યવાહી પર ચુકાદો આપતી વખતે અધ્યક્ષની સ્વતંત્રતા અને નિષ્પક્ષતા પર શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. તેનાથી વિપરીત, નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કર્યા પછી ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેતી વખતે અધ્યક્ષની તટસ્થ રહેવાની ક્ષમતા પર શંકા વ્યક્ત કરી હતી.

બી. નબામ રેબિયા (સુપ્રા) માં, આ અદાલતે બંધારણ સભાની ચર્ચાઓનો સંદર્ભ આપ્યો હતો, જેમાં કલમ ૧૭૯(સી) માં "તે સમયના તમામ સભ્યો" શબ્દસમૂહનો અર્થઘટન કરવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે શ્રી મોહમ્મદ તાહિર દ્વારા રજૂ કરાયેલા સુધારાની નોંધ લીધી હતી, જેમાં પ્રસ્તાવ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે કલમ ૧૭૯(સી) (કલમ ૧૫૮ (સી) નો મુસદ્દો) માં "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દને "વિધાનસભાના તમામ સભ્યો હાજર અને મતદાન કરે છે" શબ્દ સાથે બદલવામાં આવે. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આ દરખાસ્તને નકારી કાઢવામાં આવી હતી અને અવલોકન કર્યું હતું કે "બંધારણ સભાની ચર્ચાઓમાં ઉપરોક્ત સુધારા પર કોઈ ચર્ચા નોંધવામાં આવી હોય તેવું લાગતું નથી". આ આધાર પર જ આ અદાલતે

એવું માન્યું હતું કે "વિધાનસભાના તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહનો અર્થ એ છે કે અધ્યક્ષ (અથવા ઉપાધ્યક્ષ) ને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાની ઇરાદાની નોટિસ જારી થયા પછી વિધાનસભાની રચનામાં ફેરફાર થવો જોઈએ નહીં. જો કે, બંધારણ સભાના સભ્યોએ બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓમાં આવતા "તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહના મહત્વ પર ચર્ચા કરી હતી. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે સ્પષ્ટતા કરી હતી કે "તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ સંસદના સભ્યો અને જેમની બેઠકો ખાલી નથી તેવા તમામ સભ્યોને સૂચવવા માટે કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનો અર્થ એ નથી કે સભ્યો બેસે છે અથવા હાજર રહે છે અને મતદાન કરે છે. આ અદાલતે બંધારણ સભાની ચર્ચાઓનો અર્થઘટનની આંતરિક સહાય તરીકે ઉપયોગ કરતી વખતે "તમામ તત્કાલીન સભ્યો" શબ્દસમૂહ અંગે બંધારણ સભામાં થયેલી સંપૂર્ણ ચર્ચાની નોંધ લીધી હોય તેવું લાગતું નથી;

સી. બંધારણની કલમ ૧૮૧ એવી જોગવાઈ કરે છે કે જ્યારે તેમને દૂર કરવા માટેનો ઠરાવ વિચારણા હેઠળ હોય ત્યારે અધ્યક્ષ વિધાનસભાની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરશે નહીં. એવું લાગે છે કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં બહુમતીએ કલમ ૧૮૧ની અસર અને મહત્વને ધ્યાનમાં લીધું ન હતું, અને શું બંધારણ કલમ ૧૮૧ દ્વારા લાદવામાં આવેલા મર્યાદિત પ્રતિબંધોની બહાર અધ્યક્ષના કાર્યો પર કોઈ પ્રતિબંધ લાદવાની કલ્પના કરે છે કે કેમ;

ડી. કલમ ૧૭૯ની બીજી જોગવાઇમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જ્યારે પણ વિધાનસભા વિસર્જન થાય છે, ત્યારે અધ્યક્ષ વિસર્જન પછી વિધાનસભાની પ્રથમ બેઠક પહેલાં તરત જ તેમનો હોદ્દો ખાલી કરશે નહીં.આ જોગવાઇને ધ્યાનમાં રાખીને બંધારણ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષના કાર્યોના સતત પ્રદર્શન પર પ્રતિબંધની કલ્પના કરે છે કે કેમ તે આ અદાલતે ધ્યાનમાં લીધું નથી.

ઈ. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભા નિયમોના નિયમ ૧૧માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૭૮ની જોગવાઈ હેઠળ પૂરા પાડવામાં આવેલા ચૌદ દિવસના સમયગાળાની સમાપ્તિ પર, જ્યારે ૨૯ સભ્યો તેની તરફેણમાં મત આપે ત્યારે જ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. આ અદાલતે એવી શક્યતાને ધ્યાનમાં લીધી ન હતી કે અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઇરાદાની નોટિસ આવી દરખાસ્ત રજૂ કરવામાં પરિણમી ન શકે. ગૃહના એક સભ્ય દ્વારા ઠરાવ રજૂ કરવાના ઇરાદાની માત્ર નોટિસ બહાર પાડવાના આધારે અધ્યક્ષને ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાથી અસરકારક રીતે પ્રતિબંધિત કરી શકાય છે.

એફ. એવું લાગે છે કે નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નીચેના પાસાઓ પર વિચાર

કરવામાં આવ્યો ન હતોઃ

I. શું દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષના કાર્યોમાં કામચલાઉ અસમર્થતા એ ધારાસભ્યો દ્વારા દુરુપયોગ થવાની સંભાવના છે કે જેઓ ધારણા કરે છે કે તેમની સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવશે અથવા ધારાસભ્યો દ્વારા જેમની સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પહેલેથી જ દાખલ કરવામાં આવી છે; અને

II. શું દસમી અનુસૂચિની કામગીરીમાં "બંધારણીય વિરામ" અધ્યક્ષની કામચલાઉ અસમર્થતાને કારણે થાય છે.

૭૧. આ મુદ્દાને શાંત પાડવા માટે, અમે નીચેનો પ્રશ્ન (અને કોઈપણ સંબંધિત મુદ્દાઓ કે જે ઊભી થઈ શકે છે) મોટી બેન્ચને મોકલીએ છીએઃ શું અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાની ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવાથી તેમને બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાથી અટકાવવામાં આવે છે. આ બાબતને યોગ્ય આદેશો માટે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ રજૂ કરી શકાય છે. અમે તે મુજબ આ ચુકાદાના ફકરા ૩૨ (એ) માં નોંધાયેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ છીએ.

૭૨. મોટી બેન્ચના નિર્ણય સુધી, વચગાળાના પગલા તરીકે, નીચેની પ્રક્રિયાને

અપનાવવાથી દસમી અનુસૂચિ, 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' તેમજ કલમ ૧૭૯(સી) ના ઉદ્દેશને ટેકો મળી શકે છે. તે થોડી સ્પષ્ટતા અને નિશ્ચિતતા પણ પ્રદાન કરી શકે છે.

એ. દસમી અનુસૂચિ હેઠળની ફરિયાદો નક્કી કરવા માટે અધ્યક્ષ પર વિશિષ્ટ ન્યાયિક અધિકારક્ષેત્રનું પ્રદાન અધ્યક્ષને તેમના અધિકારક્ષેત્ર પર સવાલ ઉઠાવતી અરજીઓ પર નિર્ણય લેવા અને નક્કી કરવા માટે હકદાર બનાવશે; અને

બી. (i) અધ્યક્ષ એવી અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા માટે હકદાર છે કે જેમાં તેમને કલમ ૧૭૯ (સી) હેઠળ તેમને દૂર કરવા માટેના પ્રસ્તાવની શરૂઆતના આધારે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ કાર્યવાહીનો નિર્ણય લેવાથી દૂર રહેવાની જરૂર હોય. સ્પીકર તપાસ કરી શકે છે કે શું અરજી પ્રમાણિક છે અથવા માત્ર ચુકાદાને ટાળવા માટે છે;

(૨) જો અધ્યક્ષ માને છે કે પ્રસ્તાવ સારી રીતે સ્થાપિત છે, તો તેઓ તેમને દૂર કરવાનો નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી દસમી અનુસૂચિ હેઠળની કાર્યવાહી સ્થગિત કરી શકે છે. બીજી બાજુ, જો તેઓ માને છે કે પ્રસ્તાવ બંધારણ હેઠળ વિચારેલી પ્રક્રિયા અનુસાર નથી, સંબંધિત નિયમો સાથે વાંચીને, તેઓ અરજીને નકારી

કાઢવા અને સુનાવણી સાથે આગળ વધવા માટે હકદાર છે; અને

(૩) અનુચ્છેદ ૧૭ (સી) હેઠળ બાકી રહેલી કાર્યવાહીને ધ્યાનમાં રાખીને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ કાર્યવાહી સ્થગિત કરવાનો અથવા સુનાવણી સાથે આગળ વધવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન રહેશે. અધ્યક્ષનો નિર્ણય તેમના અધિકારક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત હોવાથી, કિહોટો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) માં વિચાર્યા મુજબ સમયપત્રકની કાર્યવાહીનો પ્રતિબંધ લાગુ થશે નહીં.

II. પ્રથમ વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ નક્કી કરવાની આ અદાલતની સત્તા

૭૩. અરજદારોએ વિનંતી કરી છે કે સ્પીકરને ગેરલાયકાતની અરજીઓના ચુકાદાની જવાબદારી સોંપવામાં ન આવી શકે કારણ કે તે પૂર્વગ્રહીઅને પક્ષપાતી છે કારણ કે તેમની નિમણૂક ધારાસભ્યોના સમર્થનથી કરવામાં આવી હતી જેમની સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી છે. તેઓએ રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખ્યો છે કે આ અદાલતે પ્રતિવાદીઓ સામેની ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવો જોઈએ.

૭૪. બંધારણની કલમ ૧૯૧ (૨) જણાવે છે કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક

ઠરેલા ધારાસભ્યને ગૃહના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૬ હેઠળ, અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો વિશેષ અધિકારક્ષેત્ર છે. ફકરો ૮ ગૃહના ચેરમેન અથવા અધ્યક્ષને ફકરો ૬ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ પ્રશ્નના નિર્ણયની પ્રક્રિયા પર નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે, જેમાં આવા પ્રશ્નના નિર્ણયના હેતુ માટે કરી શકાય તેવી કોઈપણ તપાસ માટેની પ્રક્રિયા સામેલ છે. ફકરા ૮ હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષે ૧૯૮૬ના નિયમોને સૂચિત કર્યા હતા.

૭૫. ૧૯૮૬ના નિયમોના નિયમ ૬માં અધ્યક્ષ સમક્ષ ગૃહના સભ્ય સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા નક્કી કરવામાં આવી છે. નિયમ ૭ એ જોગવાઈ કરે છે કે અધ્યક્ષ કાં તો નિયમ ૬ હેઠળ નિર્ધારિત જરૂરિયાતોનું પાલન ન કરવા બદલ અરજીને ફગાવી શકે છે અથવા ગૃહના સભ્ય સામે ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે આગળ વધી શકે છે. નિયમ ૭ (૭) અનુસાર, અધ્યક્ષે આવા સભ્યને તેમનો કેસ રજૂ કરવા માટે વાજબી તક આપવી જોઈએ. નિયમ ૮ એ જોગવાઈ કરે છે કે અધ્યક્ષ કેસની ગુણવત્તાની યોગ્ય વિચારણા કર્યા પછી કાં તો ગેરલાયકાતની અરજીને ફગાવી દેશે અથવા જાહેર કરશે કે સભ્ય લેખિત આદેશ દ્વારા દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતને પાત્ર બન્યો છે. આમ, દસમી અનુસૂચિ (મહારાષ્ટ્ર માટે ૧૯૮૬ના નિયમો સાથે મળીને વાંચો) દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષ દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ માટે

માર્ગદર્શન આપતી વિગતવાર પ્રક્રિયા પૂરી પાડે છે. અધ્યક્ષે આ પ્રક્રિયાનું પાલન કરીને ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવો જોઈએ.

૭૬. કિહોટો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિના હેતુઓ માટે ટ્રિબ્યુનલ છે. તેથી, દસમી અનુસૂચિ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ બંધારણની કલમ ૧૩૬, ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને આધિન છે. આ અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે ફકરા ૬ (૨) માં સમાવિષ્ટ અંતિમતાની કલમ અદાલતોના અધિકારક્ષેત્રને સંપૂર્ણપણે બાકાત રાખતી નથી. જો કે, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે આવી કલમ ન્યાયિક સમીક્ષાના અવકાશને મર્યાદિત કરે છે કારણ કે બંધારણનો હેતુ અધ્યક્ષ અથવા અધ્યક્ષને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ "ન્યાયિક સત્તાઓનો ભંડાર" બનાવવાનો છે. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અધ્યક્ષ અથવા અધ્યક્ષના નિર્ણય પહેલાંના તબક્કે ન્યાયિક સમીક્ષા ઉપલબ્ધ નથી, સિવાય કે તે કેસમાં વિગતવાર કેટલાક અપવાદરૂપ સંજોગો સિવાય. આમ, કિહોતો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) એ સ્પષ્ટ કરે છે કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન નક્કી કરવાની વિશેષ સત્તા અધ્યક્ષ અથવા ગૃહના અધ્યક્ષ પાસે છે.

૭૭. અરજદારોએ રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને વિનંતી કરી છે કે આ અદાલતે તેના અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને

પ્રતિવાદી ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતના પ્રશ્નનો નિર્ણય પોતે જ કરવો જોઈએ. વૈકલ્પિક રીતે, એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આ અદાલતે નાયબ અધ્યક્ષ શ્રી ઝિરવાલને, જેઓ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ પહેલાં અધ્યક્ષના કાર્યો કરી રહ્યા હતા, ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈએ.

૭૮. રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) માં, બહુજન સમાજ પાર્ટી [૧૧] ના તેર ધારાસભ્યો સામે ૪ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ના રોજ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ૨૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩ના રોજ, અધ્યક્ષે બી. એસ. પી. માં વિભાજનનો સ્વીકાર કર્યો અને લોક તાંત્રિક બહુજન દળના નામથી એક અલગ જૂથને માન્યતા આપી. જે તેર ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી તે પણ લોક તાંત્રિક બહુજન દળનો ભાગ હતા. ૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ના રોજ, અધ્યક્ષે તેર ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લીધા વિના લોક તાંત્રિક બહુજન દળનું સમાજવાદી પાર્ટીમાં વિલિનીકરણ સ્વીકાર્યું હતું. ૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૫ના રોજ વિધાનસભા અધ્યક્ષે ધારાસભ્યો સામે અયોગ્ય ઠેરવવાની અરજીઓ ફગાવી દીધી હતી. ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૬ના તેના ચુકાદા દ્વારા, ઉચ્ચ અદાલતે ધારાસભ્યો સામેની ગેરલાયકાતની અરજીઓને નકારી કાઢવાના અધ્યક્ષના આદેશને રદ કર્યો અને તેમને અરજીઓ પર પુનર્વિચાર કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો.

[૧૧] "બીએસપી

૭૯. અપીલ પર, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે સંબંધિત સત્તામંડળે નિર્ણય લીધો ન હોય ત્યારે પ્રથમ વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવો તેના માટે યોગ્ય રહેશે નહીં. તેણે અવલોકન કર્યું હતું કે આ અદાલત સામાન્ય રીતે કાયદા અનુસાર યોગ્ય નિર્ણય લેવા માટે અધ્યક્ષ અથવા ચેરમેનને આ બાબત મોકલે છે. જો કે, આ અદાલતે નીચેની વિશિષ્ટ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાનો નિર્ણય કર્યોઃ (i) તે કિસ્સામાં વિધાનસભાના અધ્યક્ષ સમયબદ્ધ રીતે ગેરલાયકાતના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવામાં નિષ્ફળ ગયા; (ii) અધ્યક્ષે તે નક્કી કર્યા વિના પક્ષમાં ભાગલા પડ્યા હતા કે કેમ તે મુદ્દો નક્કી કર્યો કે શું પ્રશ્નમાં રહેલા ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા હતા કે કેમ; અને (iii) અધ્યક્ષ દ્વારા ત્રણ વર્ષથી વધુ સમયથી ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવામાં આવ્યો ન હતો અને વિધાનસભાનો કાર્યકાળ સમાપ્ત થઈ રહ્યો હતો તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને ઝડપી નિર્ણય લેવાની જરૂરિયાત. ઉપરોક્ત હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલતનો અભિપ્રાય હતો કે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીને અધ્યક્ષને પરત મોકલવાથી તે નિરર્થક બનશે.

૮૦. આ અદાલતે સામાન્ય રીતે બંધારણીય ઈરાદાને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રથમ

વખત ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનું ટાળવું જોઈએ. ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન સંબંધિત બંધારણીય સત્તા, એટલે કે વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને નક્કી થવો જોઈએ. ગૃહના સભ્ય બનવા માટે વ્યક્તિની ગેરલાયકાત સંબંધિત સભ્ય માટે અને વિસ્તરણ દ્વારા તે મતવિસ્તારના નાગરિકો માટે ગંભીર પરિણામો ધરાવે છે. તેથી, ગેરલાયકાતનો કોઈપણ પ્રશ્ન કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાને અનુસરીને નક્કી થવો જોઈએ. ક્ષેત્રમયમ બીરેન સિંહ (ઉપરોક્ત) કેસમાં, આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે વિધાનસભ્યોને પુરાવા રજૂ કરવા અને તેમનો કેસ રજૂ કરવાની તક ન આપવા બદલ ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવતા અધ્યક્ષના આદેશને રદ કર્યો હતો. અધ્યક્ષને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરીને ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નવેસરથી નિર્ણય લેવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. એવા કિસ્સાઓમાં પણ કે જ્યાં અધ્યક્ષ કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યા વિના ગેરલાયકાતની અરજીઓનો નિર્ણય કરે છે, આ અદાલત સામાન્ય રીતે ગેરલાયકાતની અરજીઓને અધ્યક્ષને મોકલે છે. તેથી, અપવાદરૂપ સંજોગોની ગેરહાજરીમાં, અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત માટેની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા માટે યોગ્ય અધિકારી છે.

૮૧. અરજદારોએ વિનંતી કરી છે કે હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલતે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીને આ

આધાર પર મોકલવી જોઈએ નહીં કે તેમણે પોતાને ન્યાયી અને નિષ્પક્ષ રીતે કામ કરવામાં અસમર્થ હોવાનું દર્શાવ્યું છે. અરજદારોની રજૂઆતને સંબોધતા પહેલા, બંધારણ હેઠળ અધ્યક્ષના દરજ્જાનો સંદર્ભ લેવો જરૂરી છે. કલમ ૧૭૮ એ જોગવાઈ કરે છે કે વિધાનસભા, શક્ય તેટલી વહેલી તકે, વિધાનસભાના બે સભ્યોને અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તરીકે પસંદ કરશે. અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષની ચૂંટણી માટેની પ્રક્રિયા સામાન્ય રીતે વિધાનસભાના સંબંધિત નિયમો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

૮૨. સંસદીય લોકશાહીમાં અધ્યક્ષ વિધાનસભાના અધિકારી હોય છે. અધ્યક્ષ ગૃહની કાર્યવાહીની અધ્યક્ષતા કરવાનું અને તમામ ધ્યેયોઓ અને હેતુઓ માટે ગૃહનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાનું કાર્ય કરે છે. કિહોટો હોલ્લોહન (સુપ્રા) માં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અધ્યક્ષ સ્વતંત્ર ન્યાયિક તંત્રનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા નથી કારણ કે તેઓ વિધાનસભાના બહુમતી દ્વારા ચૂંટાય છે. દલીલને નકારી કાઢતાં, આ અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે સંસદીય પરંપરામાં અધ્યક્ષના હોદ્દાને ઉચ્ચ સન્માન આપવામાં આવે છે. અદાલતે એવું માન્યું હતું કે અધ્યક્ષ ઔચિત્ય અને નિષ્પક્ષતાનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે અને તેથી અધ્યક્ષના કાર્યાલયમાં અવિશ્વાસ વ્યક્ત કરવો અયોગ્ય છેઃ

"૧૧૮. ખરેખર, તે મહાન હોદ્દાની ઉચ્ચ પરંપરાઓ માટે એવું કહેવું અયોગ્ય

ગણાશે કે તેમાં આ અધિકારક્ષેત્રનું પ્રદાનલોકશાહીના મૂળભૂત લક્ષણના ઉલ્લંઘન માટે દૂષિત કરવામાં આવશે. અધ્યક્ષના ઉચ્ચ હોદ્દામાં અવિશ્વાસ વ્યક્ત કરવો અયોગ્ય છે, માત્ર એટલા માટે કે કેટલાક અધ્યક્ષો પર આરોપ મૂકવામાં આવે છે, અથવા તો જોવા મળે છે કે તેમણે તે ઉચ્ચ હોદ્દાની મહાન પરંપરાઓને અનુરૂપ તેમના કાર્યો કર્યા નથી. અધ્યક્ષની ભૂમિકા બદલાય છે અને અંદરના માણસને ઊંચો કરે છે.(ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૮૩. અરજદારોએ શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ વિરુદ્ધ સ્પીકર, કર્ણાટક વિધાનસભા, (૨૦૨૦) ૨ એસ. સી. સી. ૫૯૫ના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો છે, જેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જો તેઓ તેમના રાજકીય પક્ષથી અલગ થવામાં સક્ષમ ન હોય અને જો તેઓ તટસ્થતા અને સ્વતંત્રતાની ભાવનાની વિરુદ્ધ કામ કરે તો સ્પીકર જાહેર વિશ્વાસ અને ભરોસા સાથે રજૂ થવાને લાયક નથી. શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ (ઉપરોક્ત) માં, અધ્યક્ષે કેટલાક ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવતા આદેશો જારી કર્યા હતા, જેમાં તેમને ચૂંટણી લડવા અને વિધાનસભાના બાકીના કાર્યકાળ માટે સભ્ય બનવા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે ગેરલાયકાતના પ્રશ્ન પર અધ્યક્ષના નિર્ણયને સમર્થન આપ્યું હતું. જો કે, તેણે એવું માન્યું હતું કે અધ્યક્ષ પાસે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતનો સમયગાળો સ્પષ્ટ કરવાની સત્તા નથી. અધ્યક્ષ દ્વારા સત્તાના ગેરબંધારણીય ઉપયોગને ધ્યાનમાં રાખીને આ અદાલતે સામાન્ય

સિદ્ધાંતો પર સ્પષ્ટતા કરી હતી કે જે અધ્યક્ષ દ્વારા ગેરલાયકાતના પ્રશ્નોના ચુકાદા કરતી વખતે અનુસરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

૮૪. કેઈશમ મેઘચંદ્ર સિંહ વિરુદ્ધ મણિપુર વિધાનસભાના માનનીય અધ્યક્ષ, (૨૦૨૦) એસ. સી. સી. ઓનલાઈન એસ. સી. પપના કેસમાં આ અદાલત સમક્ષ આવી જ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી, જેમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડિંગ હોય ત્યારે આ અદાલતે મંત્રી તરીકે ધારાસભ્યની નિમણૂક સામે રિટ ઓફ ક્વો–વોરંટો જારી કરવી જોઈએ. રજૂઆતને નકારી કાઢતાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યોઃ

"૮. અપીલકર્તા વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલે ૨૦૧૭ના એસ. એલ. પી. (સી) નંબર ૧૮૬૫૯માંથી ઉદભવેલી દીવાની અપીલમાં દલીલ કરી છે કે વર્તમાન કેસમાં અધ્યક્ષે તેમની સામેની ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનો ઈરાદાપૂર્વક ઈનકાર કર્યો છે. આ સંજોગોમાં, તેમણે અમને પ્રતિવાદી નંબર ૩ સામે રિટ ઓફ ક્વો વોરન્ટો જારી કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા છે, જેમાં જણાવ્યું છે કે તેમણે બંધારણીય હોદ્દો કબજે કર્યો છે, અને જાહેર કરવા માટે કે તેઓ આમ કરી શકતા નથી.

૩૨. શ્રી સિબ્બલની એ રજૂઆત સ્વીકારવી શક્ય નથી કે આ અદાલત ભાજપ

સરકારના નેતૃત્વમાં મંત્રીમંડળના મંત્રી તરીકે પ્રતિવાદી નંબર ૩ની નિમણૂકને રદ કરવા માટે રિટ ઓફ ક્વો વોરંટ જારી કરે. શ્રીમતી માધવી દિવાનનું કહેવું સાચું છે કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ધારાસભ્ય અને પરિણામે મંત્રી બનવાની ગેરલાયકાતનો નિર્ણય પહેલા આ માટેના વિશેષ અધિકારી એટલે કે મણિપુર વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા થવો જોઈએ. અધ્યક્ષની નિષ્ક્રિયતાને ધ્યાનમાં રાખીને આ અપીલમાં આ અદાલત દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીનો નિર્ણય લેવામાં આવે તેવી શ્રી સિબ્બલની દલીલને સ્વીકારવી પણ શક્ય નથી. એવું ન કહી શકાય કે વર્તમાન કેસની હકીકતો રાજિન્દર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) ની હકીકતો જેવી જ છે. વર્તમાન કેસમાં, વિધાનસભાનો જીવનકાળ માર્ચ, ૨૦૨૨માં જ સમાપ્ત થાય છે, જે રાજિન્દર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) થી વિપરીત છે, પરંતુ આ અદાલત દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીનો અસરકારક નિર્ણય લેવા માટે, તે કેસમાં અરજદારને કોઈ રાહત આપી શકાતી ન હતી કારણ કે વિધાનસભાનો જીવનકાળ સમાપ્ત થવાનો હતો. આ અપીલમાં જે રાહત આપી શકાય છે તે એ છે કે મણિપુર વિધાનસભાના અધ્યક્ષને આ ચુકાદાની જાણ કરવામાં આવે તે તારીખથી ચાર અઠવાડિયાના સમયગાળાની અંદર તેમની સમક્ષ પડતર લાયકાત અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે. જો ચાર અઠવાડિયાના સમયગાળા પછી પણ કોઈ નિર્ણય આવતો નથી, તો કાર્યવાહીના કોઈપણ પક્ષ માટે આ બાબતમાં વધુ નિર્દેશો/રાહત માટે આ અદાલતમાં અરજી કરવાની છૂટ રહેશે.

૮૫. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના વર્તમાન અધ્યક્ષને મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નિયમો ૧૯૬૦ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાની દ્રષ્ટિએ ધારાસભ્યો દ્વારા વિધિવત રીતે ચૂંટવામાં આવ્યા છે. અરજદારોએ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ શિવસેનાના મુખ્ય દંડક તરીકે શ્રી સુનીલ પ્રભુની માન્યતા રદ કરવાના અધ્યક્ષના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને દલીલ કરી છે કે અધ્યક્ષ પક્ષપાતી અને નિષ્પક્ષ નથી. શ્રી પ્રભુની માન્યતા રદ કરવાના અધ્યક્ષના નિર્ણયને પણ તાત્કાલિક કાર્યવાહીમાં પડકારવામાં આવ્યો છે. જો આ અદાલત ગુણદોષના આધારે શ્રી પ્રભુની માન્યતા રદ કરવાના અધ્યક્ષના નિર્ણયને રદ કરે તો પણ આ અદાલત માટે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનું પૂરતું કારણ નહીં હોય. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાએ વિધિવત રીતે અધ્યક્ષની પસંદગી કરી છે, જેમને બંધારણ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનો અધિકાર સોંપવામાં આવ્યો છે તે સરળ કારણસર અમે નાયબ અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતના પ્રશ્નનો ચુકાદો આપવા માટે નિર્દેશ આપવા માટે અરજદારોની વૈકલ્પિક રજૂઆતને પણ સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ. જ્યારે અધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી હોય ત્યારે જ ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષની ફરજો બજાવી શકે છે. [૧૨] કિહોતો હોલ્લોહન (ઉપરોક્ત) અને શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ (ઉપરોક્ત) માં અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તેમ, અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો આપતી વખતે વાજબી, સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ રીતે કાર્ય કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. આખરે, ગેરલાયકાતના પ્રશ્ન પર અધ્યક્ષનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન

છે. તેથી, આ અદાલતનો અભિપ્રાય છે કે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતના પ્રશ્નનો નિર્ણય લેવા માટે યોગ્ય બંધારણીય સત્તા છે.

[૧૨] બંધારણની કલમ ૧૮૦

III. પ્રતિબંધાત્મક વર્તન અને ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં નિર્ણય વચ્ચે ગૃહની કાર્યવાહીની માન્યતા

૮૬. રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે ધારાસભ્ય દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત વર્તનમાં સામેલ થાય છે ત્યારે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે. અરજદારો આ નિરીક્ષણ પર આધાર રાખીને દલીલ કરે છે કે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડન્સી દરમિયાન ગૃહમાં કાર્યવાહીની માન્યતા ગેરલાયકાતની અરજીઓના પરિણામ પર આધારિત છે. અરજદારો વિનંતી કરે છે કે ધારાસભ્યોને માત્ર તેમની વિરુદ્ધ ગેરલાયકાતની અરજીઓ શરૂ કરવા પર ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા માટે પ્રતિબંધિત કરી શકાતા નથી, પરંતુ આવી કાર્યવાહીનું પરિણામ બાકી ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં અધ્યક્ષના નિર્ણયને આધિન રહેશે. તે સંદર્ભને સમજવું મહત્વપૂર્ણ છે કે જેમાં આ અદાલતે રાજેન્દ્ર

સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) ને તેના અવલોકનોની પ્રશંસા કરવાનો નિર્ણય આપ્યો હતો.

૮૭. ઉત્તર પ્રદેશની ૧૪મી વિધાનસભાની ચૂંટણીને પગલે મે ૨૦૦૨માં બી. એસ. પી. ના નેતા સુશ્રી માયાવતિના નેતૃત્વમાં ગઠબંધન સરકારની રચના કરવામાં આવી હતી. ૨૭ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩ના રોજ બીએસપીના તેર ધારાસભ્યોએ રાજ્યપાલને પત્ર લખીને સમાજવાદી પાર્ટીના નેતાને સરકાર બનાવવા માટે આમંત્રણ આપવાની વિનંતી કરી હતી. ૪ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ના રોજ, બી. એસ. પી. ના નેતાએ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) ની જોગવાઈઓ હેઠળ તેર ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરી હતી. ૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ના રોજ બી. એસ. પી. ના ૩૭ ધારાસભ્યોએ પક્ષમાં થયેલા વિભાજનને માન્યતા આપવા માટે અધ્યક્ષ સમક્ષ દાવો દાખલ કર્યો હતો. તેમણે દાવો કર્યો હતો કે ૨૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩ના રોજ લખનૌમાં યોજાયેલી એક બેઠક અનુસાર બીએસપીનું વિભાજન થયું હતું અને તેમણે એક જૂથનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા જૂથની રચના કરી હતી, જે વિભાજનના પરિણામે ઊભું થયું હતું, જેનું નામ લોક તાંત્રિક બહુજન દળ હતું. તે જ દિવસે, અધ્યક્ષે વિભાજનના દાવાને સ્વીકાર્યો અને લોક તાંત્રિક બહુજન દળ નામથી એક અલગ જૂથને માન્યતા આપી, જ્યારે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડિંગ રાખવામાં આવી હતી. બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ શરૂ કરવામાં આવી હતી, જેમાં

અધ્યક્ષના વિભાજનને માન્યતા આપવાના આદેશને પડકારવામાં આવ્યો હતો. ઉચ્ચ અદાલતે અધ્યક્ષના આદેશને રદ કર્યો અને અધ્યક્ષને તેર ધારાસભ્યો સામે દાખલ કરવામાં આવેલી ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર વિચાર કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના આદેશ સામેની અપીલનો રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે નિકાલ કર્યો હતો.

૮૮. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે સ્પીકર એ નક્કી કરી શક્યા ન હોત કે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર વિભાજન અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં. અદાલતે તે સમયના મુદ્દાને ધ્યાનમાં લીધો જ્યારે વિભાજનનો બચાવ અસ્તિત્વમાં હોવો જોઈએ. તે કેસમાં પ્રતિવાદીઓએ દલીલ કરી હતી કે ફકરા ૩ ની દ્રષ્ટિએ વિભાજનનો બચાવ તે દિવસે અસ્તિત્વમાં હોવો જોઈએ કે જે દિવસે ધારાસભ્યોએ પ્રતિબંધાત્મક વર્તન કર્યું હતું. જવાબમાં, અરજદારોએ દલીલ કરી હતી કે જે દિવસે અધ્યક્ષ દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીઓનો નિર્ણય લેવામાં આવે છે તે દિવસે ધારાસભ્યો માટે ફકરા ૩ ની દ્રષ્ટિએ વિભાજન સાબિત કરવા માટે તે પૂરતું છે. આ સંદર્ભમાં જ આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યારે ધારાસભ્યો પ્રતિબંધાત્મક વર્તણૂકમાં સંડોવાયેલા હોય ત્યારે તેમને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા હતા અને તેથી, જ્યારે ધારાસભ્યો પ્રતિબંધાત્મક વર્તણૂકમાં સંડોવાયેલા હોય ત્યારે ગેરલાયક ઠેરવવાનો બચાવ (આ કિસ્સામાં, વિભાજન) પણ અસ્તિત્વમાં હોવો જોઈએ. સંબંધિત અવલોકનો નીચે કાઢવામાં આવ્યા છેઃ

"૩૪. જેમ આપણે તેને જોઈએ છીએ તેમ, ગેરલાયકાતનું કૃત્ય એવા સમયે થાય છે જ્યારે કોઈ સભ્ય સ્વેચ્છાએ રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દે છે અથવા તેને જારી કરાયેલા દંડકની અવગણના કરે છે.તેથી, જે અધિનિયમ દસમી અનુસૂચિના પેરા ૨ ની દ્રષ્ટિએ ગેરલાયક ઠેરવે છે તે દંડક છોડવાનું અથવા તેની અવગણના કરવાનું કાર્ય છે. સ્વૈચ્છિક રીતે રાજીનામું આપવાના કિસ્સામાં અધ્યક્ષ દ્વારા અનુગામી સમયે તે સંબંધમાં નિર્ણય લેવામાં આવી શકે છે તે હકીકત ધારાસભ્યના કૃત્ય દ્વારા ગેરલાયક ઠેરવવાને મુલતવી રાખી શકતી નથી અને નથી. તેવી જ રીતે, હકીકત એ છે કે પક્ષ ૧૫ દિવસની અંદર દંડકની અવજ્ઞાને માફ કરી શકે છે અથવા તે પછી જ અધ્યક્ષ તે કિસ્સાઓમાં નિર્ણય લે છે, તે પણ ગેરલાયકાતના સમયને તે બિંદુ સિવાય અન્ય કંઈપણ તરીકે રજૂ કરી શકાતી નથી કે જેના પર દંડકની અવગણના કરવામાં આવે છે. તેથી બંધારણના બાવનમા સુધારા દ્વારા હાંસલ કરવાના ઉદ્દેશ્યની પૃષ્ઠભૂમિમાં અને દસમી અનુસૂચિના પેરા ૨ની સાચી સમજણ પર, દસમી અનુસૂચિના અન્ય ફકરાના સંદર્ભમાં, જે સ્થિતિ ઊભી થાય છે તે એ છે કે અધ્યક્ષે જે તારીખે સભ્ય સ્વેચ્છાએ પોતાનું સભ્યપદ છોડી દે છે અથવા દંડકની અવગણના કરે છે તેના સંદર્ભમાં ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન નક્કી કરવો પડશે. તે ખરેખર એક પૂર્વ પોસ્ટ ફેક્ટો નિર્ણય છે. હકીકત એ છે કે પેરા ૬ ની દ્રષ્ટિએ પ્રશ્ન પર નિર્ણય અધ્યક્ષ અથવા અધ્યક્ષ દ્વારા લેવાનો હોય છે, તે નિષ્કર્ષ તરફ દોરી શકતું નથી કે પ્રશ્ન ફક્ત

અધ્યક્ષના નિર્ણયની તારીખના સંદર્ભમાં નક્કી કરવાનો છે. તે પ્રકૃતિનું અર્થઘટન ગેરલાયકાતને અનિશ્ચિત સમય અને નિર્ણય લેનાર સત્તામંડળની ઈચ્છા પર છોડી દેશે. તે જ કાયદો ઘડવાના ઉદ્દેશ્યને હરાવી દેશે. આવા અર્થઘટનને શક્ય હોય ત્યાં સુધી ટાળવું જોઈએ. તેથી અમારો મત છે કે આ દલીલ કે (તે) માત્ર અધ્યક્ષના નિર્ણય પર છે કે ગેરલાયકાત કરવામાં આવે છે, તે સ્વીકારી શકાતી નથી. આનો અર્થ એ થશે કે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે જેને સ્નોબોલિંગ અસર ગણાવી છે, તેને પણ અવગણવી પડશે અને આ પ્રશ્નનો નિર્ણય તે તારીખના સંદર્ભમાં કરવો પડશે કે જેના પર ધારાસભ્ય પક્ષનું સભ્યપદ સ્વેચ્છાએ છોડવામાં આવ્યું હોવાનો આરોપ છે. (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૮૯. અરજદારો દ્વારા જે અવલોકનો પર આધાર રાખવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે અયોગ્યતાનો બચાવ અસ્તિત્વમાં હોવો જોઈએ તે સંબંધિત સમય નક્કી કરવાના સદર્ભમાં કરવામાં આવ્યા હતા.

૯૦. કુલદિપ બિશ્નોઈ (સુપ્રા) માં હરિયાણા જનહિત કોંગ્રેસના પાંચ ધારાસભ્યોએ અધ્યક્ષને પત્ર લખીને હરિયાણામાં સરકાર બનાવતી કોંગ્રેસમાં જોડાવાનો ઈરાદો વ્યક્ત કર્યો હતો. સ્પીકરે વિલિનીકરણનો સ્વીકાર કર્યો હતો. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. અધ્યક્ષે સતત કાર્યવાહી સ્થગિત કરી હતી અને સાત

મહિનાથી વધુ સમય સુધી ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર નિર્ણય લીધો ન હતો. સ્થગનના આદેશોમાંથી એકને હાઈકોર્ટમાં પડકારવામાં આવ્યો હતો. ઉચ્ચ અદાલતે અધ્યક્ષને ચાર મહિનાની અંદર અરજીઓ પર નિર્ણય લેવાનો નિર્દેશ આપ્યો, વિલિનીકરણને માન્યતા આપતા આદેશ પર રોક લગાવી અને પાંચ ધારાસભ્યોને અસંબદ્ધ સભ્યો જાહેર કર્યા. ઉચ્ચ અદાલતે નિર્દેશ આપ્યો હતો કે પાંચ ધારાસભ્યોને ન તો કોંગ્રેસ કે ન તો હરિયાણા જનહિત કોંગ્રેસના ભાગ તરીકે ગણવામાં આવશે અને તેમને માત્ર સત્રમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર હશે. અપીલ પર, આ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે પાંચ ધારાસભ્યોને અસંબદ્ધ સભ્યો જાહેર કરવાના નિર્દેશને રદ કર્યો હતો. કુલદિપ બિશ્નોઈ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો એ હતો કે શું હાઈકોર્ટ ગૃહના સભ્યોને તેમની વિરુદ્ધ ગેરલાયક ઠેરવવાની અરજીઓ પેન્ડિંગ હોય ત્યારે તેમને અસંબદ્ધ સભ્યો જાહેર કરતો વચગાળાનો આદેશ પસાર કરી શકતી હતી. આ કોર્ટે નકારમાં જવાબ આપ્યો. તેમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ધારાસભ્યો કોઈપણ પ્રતિબંધો વિના કામ કરવાના હકદાર છે. આ અદાલતે કુલદિપ બિશ્નોઈ (ઉપરોક્ત) માં આ દલીલને સંબોધી ન હતી કે શું પ્રતિબંધાત્મક અધિનિયમની દરમિયાનગીરીના સમયગાળામાં ગૃહની કાર્યવાહીનું પરિણામ અને ગેરલાયકાતની અરજીમાં નિર્ણય, નિર્ણયને આધિન રહેશે કે કેમ. આમ, અરજદારો દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલ પર આ અદાલત દ્વારા નવેસરથી વિચાર કરવાની જરૂર છે.

૯૧. કલમ ૧૯૧ (૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો કોઈ વ્યક્તિ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે તો તેને વિધાનસભાના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે. કલમ ૧૯૦ (૩) જણાવે છે કે જો કોઈ ધારાસભ્ય દસમી અનુસૂચિ સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૧૯૧ (૨) ની જોગવાઈઓ હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે, તો તેમની બેઠક ખાલી થઈ જશેઃ

"૧૯૦.[.....]

(૩) જો કોઈ રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહના સભ્ય –

(ક) અનુચ્છેદ ૧૯૧ના ખંડ (૧) અથવા ખંડ (૨) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ ગેરલાયકાતને આધિન બને છે; અથવા

(ખ) યથાસ્થિતિ, અધ્યક્ષ અથવા અધ્યક્ષને સંબોધીને પોતાના હાથે લેખિતમાં પોતાની બેઠક પરથી રાજીનામું આપે છે અને તેમનું રાજીનામું અધ્યક્ષ અથવા ચેરમેન દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે છે, તેથી તેમની બેઠક ખાલી થઈ જશે.

'ત્યારપછી' શબ્દ સૂચવે છે કે બેઠક એવી તારીખથી જ ખાલી થાય છે જ્યારે અધ્યક્ષ ગેરલાયકાતની અરજીનો નિર્ણય કરે છે. જ્યાં સુધી ધારાસભ્યોને

ગેરલાયક ઠેરવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમને ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. [28]

[28] શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ (ઉપરોક્ત) અને પ્રતાપ ગૌડા પાટિલ (ઉપરોક્ત) જુઓ જ્યાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જ્યાં સુધી ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં નહીં આવે અને તેમને કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર નહીં હોય ત્યાં સુધી તેઓ ગૃહની તાકાતમાં પ્રતિબિંબિત થશે.

૯૨. કલમ ૧૮૯(૨) અને ૧૦૦(૨) (સંસદ માટે સંબંધિત જોગવાઈઓ) જણાવે છે કે વિધાનસભાની કોઈપણ કાર્યવાહીની માન્યતા પર આ આધાર પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવશે નહીં કે તે પછીથી જાણવા મળ્યું હતું કે જે ધારાસભ્ય મત આપવા અથવા બેસવાનો હકદાર ન હતો તેણે કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો હતો. કલમ ૧૮૯ (૨) નીચે દર્શાવેલ છેઃ

"(૨) રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહને તેના સભ્યપદમાં કોઈ ખાલી જગ્યા હોવા છતાં કાર્ય કરવાની સત્તા રહેશે, અને રાજ્યના વિધાનમંડળમાં કોઈ પણ કાર્યવાહી માન્ય રહેશે, તેમ છતાં તે પછીથી જાણવા મળ્યું હતું કે કોઈ વ્યક્તિ કે જે આમ કરવા માટે હકદાર ન હતી તેણે બેઠક યોજી હતી અથવા મતદાન કર્યું હતું અથવા અન્યથા કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો હતો.

કલમ ૧૮૯ (૨) ની જોગવાઈઓ આ મુદ્દાના નિર્ધારણ પર કોઈ અસર કરશે નહીં કારણ કે ગૃહના સભ્યો તેમની ગેરલાયકાત પર જ ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર ગુમાવે છે. સ્પીકરનો નિર્ણય તે તારીખ સાથે સંબંધિત નથી જ્યારે ધારાસભ્યએ પ્રતિબંધાત્મક વર્તન કર્યું હતું. અધ્યક્ષનો નિર્ણય અને ગેરલાયકાતના પરિણામો સંભવિત છે.

૯૩. કલમ ૧૮૯(૨) માત્ર ત્યારે જ લાગુ થશે જ્યાં તે પછીથી જાણવા મળે છે કે કોઈ ધારાસભ્યને મત આપવાનો અધિકાર નથી. આવી સ્થિતિ અહીં ઊભી થતી નથી. તેથી, પ્રતિવાદીઓ માટે કલમ ૧૮૯(૨) નો આશરો લેવાની જરૂર નહોતી. જ્યારે નિર્ણય સંભવિત હોય ત્યારે ગૃહની કાર્યવાહી ગેરલાયકાતની અરજીઓમાં નિર્ણયને આધિન ન હોઈ શકે. વધુમાં, અરજદારો દ્વારા રજૂ કરાયેલ અર્થઘટન શાસનની સંસદીય પ્રણાલીને બિનકાર્યક્ષમ બનાવશે. સંસદ ગૃહમાં અસંખ્ય કાર્યો હાથ ધરે છે, જેમાં કાયદા પસાર કરવા અને વાર્ષિક બજેટને મંજૂરી આપવાનો સમાવેશ થાય છે. ધારાસભ્યોની આ ક્રિયાઓ કાયદા અનુસાર સિવાય અટલ છે. સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં કાર્યવાહીની બંધારણીય પવિત્રતાને અનિશ્ચિતતાની સ્થિતિમાં સેટ કરી શકાતી નથી. આવી કાર્યવાહીની માન્યતાને ભવિષ્યના નિર્ણયને આધિન રાખવાની મંજૂરી આપવી એ અરાજકતા તરફ દોરી જશે. ઉપરોક્ત કારણોસર, ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ અધ્યક્ષ શ્રી રાહુલ

નારવેકરને ચૂંટવામાં ગૃહની કાર્યવાહી માત્ર એટલા માટે અમાન્ય નથી કારણ કે ચૂંટણીમાં ભાગ લેનારા કેટલાક ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવાની કાર્યવાહીનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. અમે તે મુજબ આ ચુકાદાના ફકરા ૩૨ (ડી) અને ૩૨ (ઈ) માં નોંધાયેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ છીએ.

IV. દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાની નિમણૂક કરવાની સત્તા

૯૪. પ્રતિવાદીઓએ ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવાના ડેપ્યુટી સ્પીકરના સંદેશાવ્યવહારને પડકાર્યો છે. અરજદારોએ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના અધ્યક્ષના સંદેશાવ્યવહારને પડકાર્યો છે, જેમાં (i) શ્રી અજય ચૌધરીની નિમણૂક રદ કરવામાં આવી હતી અને શ્રી શિંદેને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા; અને (ii) શ્રી સુનીલ પ્રભુના સ્થાને શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. વિવાદિત સંદેશાવ્યવહારની માન્યતા પર ચુકાદો આપતા પહેલા, પ્રારંભિક વાંધાનો જવાબ આપવો જરૂરી છે કે બંધારણની કલમ ૨૧૨ હેઠળ પ્રતિબંધને કારણે અદાલતો દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાને માન્યતા આપતા સંદેશાવ્યવહારની તપાસ કરી શકતી નથી.

એ. કલમ ૨૧૨ હેઠળ પ્રતિબંધઃ કાયદાકીય કાર્યવાહીની ન્યાયીતા

૯૫. કલમ ૨૧૨ (૧) જણાવે છે કે કોર્ટ પ્રક્રિયાની કોઈપણ કથિત અનિયમિતતાના આધારે રાજ્યના વિધાનમંડળની કાર્યવાહીની માન્યતાની તપાસ કરશે નહીં.

"૨૧૨.અદાલતો વિધાનસભાની કાર્યવાહીની તપાસ નહીં કરે.– (૧) રાજ્યના વિધાનમંડળમાં કોઈ પણ કાર્યવાહીની માન્યતા પર પ્રક્રિયાની કોઈ પણ કથિત અનિયમિતતાના આધારે સવાલ ઉઠાવવામાં આવશે નહીં.

૯૬. આ અદાલતે અગાઉના પ્રસંગોએ કલમ ૨૧૨ (અને સંસદ માટે સંબંધિત જોગવાઈ, કલમ ૧૨૨) હેઠળ વિધાનસભાની કાર્યવાહીની ન્યાયિક સમીક્ષા પરના પ્રતિબંધના અવકાશનો અર્થ કાઢ્યો છે. ૧૯૬૪ના વિશેષ સંદર્ભ નંબર ૧ (રાજ્ય વિધાનસભાઓની સત્તાઓ, વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓ) માં, [૧૪] સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૨૧૨ માત્ર પ્રક્રિયાની અનિયમિતતાના આધારે ન્યાયિક સમીક્ષાને પ્રતિબંધિત કરે છે અને જો પ્રક્રિયા ગેરકાયદેસર અને ગેરબંધારણીય હોય તો પણ વિધાનસભાની કાર્યવાહીને પડકારવામાં આવી શકે છે. રાજા રામ પાલ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કાયદાકીય કાર્યવાહીને મૂળ ગેરકાયદેસરતા અથવા ગેરબંધારણીયતાના આધારે પડકારવામાં આવી શકે છે. ન્યાયમૂર્તિ કે. એસ.

પુટ્ટાસ્વામી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (આધાર પજે), (૨૦૧૯) ૧ એસસીસી ૧ કેસમાં આ અદાલત સમક્ષનો એક મુદ્દો એ હતો કે શું કલમ ૨૧૨માં નાણાં ખરડાની સ્પીકરની અધિકૃતતાની ન્યાયિક સમીક્ષાને બાકાત રાખવામાં આવી છે કે કેમ. સીકરી, જે. એ બહુમતી માટે લખતા અવલોકન કર્યું હતું કે કલમ ૨૧૨ માત્ર પ્રક્રિયાની અનિયમિતતાના આધારે મર્યાદિત પડકારો ધરાવે છે અને મૂળ ગેરકાયદેસરતા નહીં. અમારામાંથી એક (ડી. વાય. ચંદ્રચુડ, જે.) એ તેમના અસંમત અભિપ્રાયમાં અવલોકન કર્યું હતું કે જો અધ્યક્ષનો નિર્ણય "ગેરકાયદેસરતા અથવા બંધારણીય જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘન" થી પીડાય છે તો કલમ ૨૧૨ વિધાનસભાની કાર્યવાહીની ન્યાયિક સમીક્ષાને અટકાવતું નથી. રોજર મેથ્યુ વિ. સાઉથ ઇન્ડિયન બેંક લિમિટેડ, (૨૦૨૦) ૬ એસસીસી ૧ માં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે "બંધારણીય યોજનાનું ઘોર ઉલ્લંઘન" પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતા ગણી શકાય નહીં. આ અદાલતે સતત એવું માન્યું છે કે નોંધપાત્ર ગેરકાયદેસરતા અથવા બંધારણીય જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન માત્ર પ્રક્રિયાની અનિયમિતતાથી અલગ છે અને તે ન્યાયિક સમીક્ષા માટે જવાબદાર છે.

[29] AIR ૧૯૬૫ SC ૭૪૫

[30] (૨૦૧૯) ૧ SCC ૧

[૩૧] (૨૦૨૦) ૬ SCC ૧

૯૭. કાર્યવાહીની અનિયમિતતાના આધારે અદાલતોને દખલ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકતી સમાન જોગવાઈઓ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા ૧૯૭૩માં જોવા મળે છે. [32] સી. આર. પી. સી. ની કલમ ૪૬૫ એવી જોગવાઈ કરે છે કે અદાલતના અભિપ્રાયમાં, ન્યાયની નિષ્ફળતા ન થાય ત્યાં સુધી કાર્યવાહીની અનિયમિતતાના આધારે તારણ અથવા સજાને ઉલટાવી શકાતી નથી.[૧૬] પ્રક્રિયાની અનિયમિતતાનો ખ્યાલ પણ સેવા ન્યાયશાસ્ત્રમાં સામાન્ય છે. રોજગારના નિયમિતકરણના સંદર્ભમાં, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે કે અનિયમિત રીતે નિમણૂક કરાયેલા કર્મચારીઓને નિયમિત કરી શકાય છે, જ્યારે ગેરકાયદેસર રીતે નિમણૂક કરાયેલા કર્મચારીઓને નિયમિત કરી શકાતા નથી.યુપી રાજ્ય વિરુદ્ધ દેશ રાજ, (૨૦૦૭) ૧ એસસીસી ૨૫૭ માં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે "જે નિમણૂક તમામ બંધારણીય જવાબદારીઓ અને કાયદાકીય નિયમોને પવનમાં ફેંકીને કરવામાં આવી હતી તે તેને ગેરકાયદેસર બનાવશે જ્યારે અનિયમિતતા નિયમોનું નોંધપાત્ર પાલન કરે છે". આમ, પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન કરતી કાર્યવાહી કાર્યવાહીને અનિયમિત અથવા ગેરકાયદેસર બનાવશે કે કેમ તે મુદ્દો દરેક કેસના સંદર્ભમાં વિશિષ્ટ છે. તે નિર્ધારિત પ્રક્રિયાના હેતુ અને આવી પ્રક્રિયાનું પાલન ન કરવાના પરિણામ પર આધાર રાખે છે. કાયદાના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં આ સાચું છે.

[૧૫] સીઆરપીસી "

[૧૬] જુઓ પ્રદીપ એસ વોડેયાર વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય, ૨૦૨૧ એસસીસી ઓનલાઇન એસસી ૧૧૪૦

૯૮. લોકસભામાં અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં મતદારો દ્વારા સીધા ચૂંટાયેલા સભ્યો હોય છે. સૌથી વધુ મત મેળવનાર ઉમેદવાર વિધાનસભામાં પરત ફરે છે. જે રાજકીય પક્ષ અડધો રસ્તો પાર કરે છે તે સરકાર બનાવે છે. જો કોઈ એક રાજકીય પક્ષ અડધો રસ્તો હાંસલ ન કરે તો રાજકીય પક્ષોનું ગઠબંધન સરકાર બનાવી શકે છે. કલમ ૭૫ અને ૧૬૪ જણાવે છે કે મંત્રીમંડળ સામૂહિક રીતે અનુક્રમે લોકસભાને અને રાજ્યની વિધાનસભાને જવાબદાર છે. લોકો દ્વારા સીધા ચૂંટાયેલા ધારાસભ્યોની ફરજ છે કે તેઓ કારોબારીને ગૃહમાં જવાબદાર ઠેરવે. કાયદાકીય પ્રક્રિયાઓ બે ઉદ્દેશો પૂરા કરે છે–પ્રથમ, તેઓ કારોબારીને જવાબદાર ઠેરવવા માટે ગૃહમાં વિચાર–વિમર્શ અને ચર્ચાને સક્ષમ બનાવે છે, અને આવી ચર્ચા વધુ સારા બંધારણીય પરિણામો પણ ઉત્પન્ન કરે છે; અને બીજું, તેઓ વર્તમાન સરકાર દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ પર અંકુશ મૂકવા માટે એક પ્રણાલી બનાવે છે. બંધારણ દ્વારા નિર્ધારિત કેટલીક પ્રક્રિયાગત જરૂરિયાતો બંધારણીય મૂલ્યોનું રક્ષણ કરે છે. આ કલમ ૩૬૮ માં પ્રતિબિંબિત થાય છે જે અમુક બંધારણીય જોગવાઈઓમાં સુધારો કરવા માટે વિશેષ બહુમતી સૂચવે છે, જે બંધારણ સભાના સભ્યો અનુસાર ઉચ્ચ બંધારણીય (અને લોકશાહી) મૂલ્ય

ધરાવે છે. કેટલીક અન્ય કાયદાકીય પ્રક્રિયાઓ લોકશાહી પ્રક્રિયાઓ અને જવાબદારીને આગળ ધપાવે છે, અને સત્તાના કેન્દ્રીકરણને વર્તમાન સરકારના હાથમાં અટકાવે છે. કલમ ૨૧૨ ને તમામ પ્રક્રિયાગત ઉલ્લંઘનને ન્યાયિક સમીક્ષાના દાયરાની બહાર મૂકવા તરીકે અર્થઘટન કરી શકાતું નથી. આ પ્રકારનું અર્થઘટન બંધારણીય લોકશાહીમાં કાયદાકીય પ્રક્રિયાઓના મહત્વની સંપૂર્ણપણે અવગણના કરશે.

૯૯. અનિયમિત પ્રક્રિયા અને ગેરકાયદેસર પ્રક્રિયા વચ્ચેનો તફાવત ઉલ્લંઘન કરવામાં આવેલી પ્રક્રિયાની પ્રકૃતિ અને લોકશાહી આદર્શો પર આવા ઉલ્લંઘનની અસરના આધારે દોરવો આવશ્યક છે. જો આવી પ્રક્રિયાનો હેતુ લોકશાહી આદર્શો સાથે અસંબંધિત હોય અને તેનું ઉલ્લંઘન લોકશાહી પ્રક્રિયાઓના મૂળ સુધી ન જાય તો પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન અનિયમિત હશે.

૧૦૦. ઉપર દર્શાવેલ કલમ ૨૧૨ના અર્થઘટન પર આ અદાલતના અવલોકનો માત્ર કાયદાના સ્ત્રોત પર આધારિત અનિયમિતતા અને ગેરકાયદેસરતા વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવતા નથી. આ તફાવત બંધારણમાં પ્રક્રિયા સ્થાપિત છે કે નહીં તેના પર આધારિત નથી પરંતુ લોકશાહીના નિર્વાહ માટે તે નિર્ણાયક છે કે કેમ તેના પર આધારિત છે. ઉપર દર્શાવેલા બે હેતુઓને પૂર્ણ કરતી અને સંસદીય લોકશાહીને ટકાવી રાખવા માટે જરૂરી પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન આ કાર્યવાહીને

ગેરકાયદેસર બનાવશે. બીજી બાજુ, વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરતી પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન માત્ર અનિયમિત હોઈ શકે છે.

૧૦૧. રામદાસ અઠાવલે વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, (૨૦૧૦) ૪ એસ. સી. સી. ૧માં લોકસભાના એક સભ્યએ લોકસભામાં કાર્યવાહીની માન્યતાને આ આધાર પર પડકાર્યો હતો કે રાષ્ટ્રપતિએ કલમ ૮૭ હેઠળ સંસદના બંને ગૃહોને સંબોધન કર્યું ન હતું, જ્યારે ૨૯ જાન્યુઆરી ૨૦૦૪ના રોજ સત્ર શરૂ થયું હતું, જે વર્ષનું પ્રથમ સત્ર હતું.અધ્યક્ષે ચુકાદો આપ્યો કે ૨૯ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૪ના રોજની બેઠકને માત્ર કેલેન્ડર વર્ષનું પ્રથમ સત્ર હોવાના કારણે વર્ષનું પ્રથમ સત્ર ગણી શકાય નહીં અને શ્રેષ્ઠ રીતે, તેને તેરમી લોકસભાના ચૌદમા સત્રના બીજા ભાગ તરીકે ગણી શકાય. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે કલમ ૧૨૨ હેઠળના પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં રાખીને, ૨૯ જાન્યુઆરી ૨૦૦૪ ના રોજની બેઠક નવું સત્ર હતું કે તે જ સત્રનો બીજો ભાગ એ "સંપૂર્ણપણે સંસદની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત બાબત" હતી:

"૩૭.[.....] ગૃહને અનિશ્ચિત સમય માટે સ્થગિત કરવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય અને બીજા ભાગમાં તેની બેઠકો ફરી શરૂ કરવાનો નિર્દેશ અનિવાર્યપણે સંસદની કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત છે અને તે પ્રક્રિયાગત પ્રકૃતિનો છે. કામકાજનો વ્યવહાર થયો અને અધ્યક્ષના નિર્દેશોને અનુસરીને તેની બેઠકો ફરી શરૂ થયા પછી

કાર્યવાહીની માન્યતાની અદાલતો દ્વારા તપાસ કરી શકાતી નથી.

રામદાસ અઠાવલે (ઉપરોક્ત) ના અવલોકનો કે તે સંપૂર્ણપણે પ્રક્રિયાની બાબત હતી તેનો અર્થ એ નથી કે પ્રક્રિયાગત ઉલ્લંઘન ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન નથી. આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે જે પ્રક્રિયાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યું હોવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો તે કાર્યવાહીને માત્ર અનિયમિત બનાવશે અને તે પોતે કાર્યવાહીને દૂષિત કરશે નહીં. રામદાસ અઠાવલે (ઉપરોક્ત) ના અવલોકનો ઉપરના અમારા વિશ્લેષણના પ્રકાશમાં વાંચવા જોઈએ કે પ્રક્રિયાગત ઉલ્લંઘન તેમના હેતુ અને સંસદની લોકશાહી કામગીરી પર તેમના ઉલ્લંઘનની અસરના આધારે કાર્યવાહીને દૂષિત કરશે.

બી. દંડક અને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાની નિમણૂક કરવાની સત્તા

I. રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ એ અલગ અલગ વિભાવનાઓ છે.

૧૦૨. દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૧ (બી) "વિધાનસભા પક્ષ" ને નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત કરે છે:

"પરિચ્છેદ ૨ અથવા પરિચ્છેદ ૪ ની જોગવાઈઓ અનુસાર કોઈ પણ રાજકીય

પક્ષ સાથે જોડાયેલા ગૃહના સભ્યના સંબંધમાં વિધાનસભા પક્ષનો અર્થ એ છે કે તે જ જોગવાઈઓ અનુસાર તે રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા તે ગૃહના તમામ સભ્યો ધરાવતું જૂથ.

ફકરો ૧ (સી) "મૂળ રાજકીય પક્ષ" ને તે રાજકીય પક્ષ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે જેમાં સભ્ય ફકરો ૨(૧) ના હેતુઓ માટે છે. ફકરો ૨ જણાવે છે કે કોઈ પણ રાજકીય પક્ષના સભ્યને ગૃહના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે જો તેમણે સ્વેચ્છાએ આવા રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું હોય અથવા જો તેઓ જે રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા હોય અથવા તેના દ્વારા અધિકૃત કોઈ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં મત આપે તો.રાજકીય પક્ષના નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં મતદાન કરનાર સભ્યને જો રાજકીય પક્ષ દ્વારા આવા મતને માફ કરવામાં આવે અથવા રાજકીય પક્ષની પૂર્વ પરવાનગી મેળવવામાં આવે તો તેને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં.

"૨.પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયકાત.–(૧) ૩ [ફકરા ૪ અને ૫] ની જોગવાઈઓને આધિન, કોઈ પણ રાજકીય પક્ષના ગૃહના સભ્યને ગૃહના સભ્ય હોવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે –

(ક) જો તેણે સ્વેચ્છાએ આવા રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું હોય; અથવા

((ખ) જો તે જે રાજકીય પક્ષ સાથે સંબંધ ધરાવે છે તે રાજકીય પક્ષ દ્વારા અથવા તેના દ્વારા આ માટે અધિકૃત કોઈ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા કોઈ પણ નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં, કોઈ પણ સંજોગોમાં, આવા રાજકીય પક્ષ, વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારીની પૂર્વ પરવાનગી મેળવ્યા વિના આવા ગૃહમાં મતદાન કરે છે અથવા મતદાન કરવાથી દૂર રહે છે અને આવા મતદાન અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાની તારીખથી પંદર દિવસની અંદર આવા રાજકીય પક્ષ, વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા મતદાન અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનું માફ કરવામાં આવ્યું નથી.

સમજૂતી.–આ પેટા–ફકરાના હેતુઓ માટે, (ક) ગૃહના ચૂંટાયેલા સભ્યને તે રાજકીય પક્ષનો, જો કોઈ હોય તો, સભ્ય ગણવામાં આવશે, જેના દ્વારા તેને આવા સભ્ય તરીકે ચૂંટણી માટેના ઉમેદવાર તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો હતો. (ભાર પૂરો પાડવામાં આવેલ છે.)

૧૦૩. અરજદારો દલીલ કરે છે કે દંડક અને નેતાની નિમણૂક રાજકીય પક્ષ દ્વારા થવી જોઈએ કારણ કે ફકરો ૨ (૧) (બી) માં જરૂરી છે કે ગૃહમાં ચોક્કસ રીતે મત આપવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ અથવા તેના દ્વારા અધિકૃત વ્યક્તિ, એટલે કે રાજકીય પક્ષ તરફથી હોવો જોઈએ. પ્રતિવાદીઓ રજૂ કરે છે કે રાજકીય પક્ષ

અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચેનો તફાવત કૃત્રિમ છે અને તે એકબીજા સાથે જોડાયેલા ખ્યાલો છે. આ હેતુ માટે, દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૪(૨) અને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૬ A નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો. રાજકીય પક્ષ શબ્દને દસમી અનુસૂચિમાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો નથી. જો કે, ફકરો ૨ નું સમજૂતી રાજકીય પક્ષોનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે એક કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે. ફકરા ૨ ના સ્પષ્ટીકરણમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ગૃહના ચૂંટાયેલા સભ્યને તે રાજકીય પક્ષના હોવાનું માનવામાં આવશે કે જેના દ્વારા તેમને ચૂંટણી માટેના ઉમેદવાર તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા. ફકરો ૪ અન્ય કાલ્પનિક કલ્પના બનાવે છે. આ જોગવાઈમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો "મૂળ રાજકીય પક્ષ" અન્ય રાજકીય પક્ષ સાથે ભળી જાય છે અને તેઓ આવા અન્ય રાજકીય પક્ષ અથવા નવા રાજકીય પક્ષના સભ્ય બને છે, તો પછી આવા અન્ય રાજકીય પક્ષ અથવા નવા રાજકીય પક્ષને ફકરા ૨ ના હેતુઓ માટે સભ્યનો રાજકીય પક્ષ માનવામાં આવશે. ઉદાહરણ તરીકે, પક્ષ A સાથે સંકળાયેલી સુશ્રી Z પક્ષ A ના નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં મતદાન કરવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં જો પક્ષ A પક્ષ C રચવા માટે પક્ષ B સાથે ભળી જાય અથવા જો પક્ષ A પક્ષ B દ્વારા સમાવિષ્ટ કરવામાં આવે. ફકરો ૪ (૨) જણાવે છે કે વિલિનીકરણ ત્યારે જ થયું હોવાનું માનવામાં આવે છે જ્યારે વિધાનસભા પક્ષના ઓછામાં ઓછા બે તૃતીયાંશ સભ્યો વિલિનીકરણ માટે સંમત થયા હોય:

"૪.[]

(૨) આ ફકરાના પેટા–ફકરા (૧) ના હેતુઓ માટે, ગૃહના સભ્યના મૂળ રાજકીય પક્ષનું વિલિનીકરણ ત્યારે જ થયું હોવાનું માનવામાં આવશે જો સંબંધિત વિધાનસભા પક્ષના ઓછામાં ઓછા બે તૃતીયાંશ સભ્યો આવા વિલિનીકરણ માટે સંમત થયા હોય.

ફકરો ૩ જે બંધારણ (એકાણુમો સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૦૩ દ્વારા અવગણવામાં આવ્યો હતો તે નિર્ધારિત કરે છે કે જો મૂળ રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષમાં વિભાજન થાય તો સભ્યને તેમના પ્રતિબંધાત્મક વર્તન માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં.

૧૦૪. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરનો ફકરો ૬એ સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના હેતુઓ માટે રાજકીય પક્ષને માન્યતા પ્રાપ્ત રાજ્ય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવા માટેની શરતો મૂકે છે. આ જોગવાઈ એવી જોગવાઈ કરે છે કે રાજકીય પક્ષે ચોક્કસ ટકાવારી મત મેળવ્યા હોવા જોઈએ અને રાજ્ય પક્ષ તરીકે માન્યતા મેળવવા માટે ચોક્કસ સંખ્યામાં ઉમેદવારોને વિધાનસભામાં પરત ફર્યા હોવા જોઈએઃ

"૬ A. રાજ્ય પક્ષ તરીકે માન્યતા માટેની શરતો–એક રાજકીય પક્ષ રાજ્યમાં

રાજ્ય પક્ષ તરીકે માન્યતા માટે પાત્ર રહેશે, જો અને માત્ર ત્યારે જ, જો નીચેની કોઈપણ શરતો પૂર્ણ થાયઃ

(i) રાજ્યની વિધાનસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોએ રાજ્યમાં થયેલા કુલ માન્ય મતના ઓછામાં ઓછા છ ટકા મત મેળવ્યા હોય; અને વધુમાં, પક્ષે આવી સામાન્ય ચૂંટણીમાં તે રાજ્યની વિધાનસભામાં ઓછામાં ઓછા બે સભ્યો પરત ફર્યા હોય; અથવા

(૨) તે રાજ્યની લોકસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોએ રાજ્યમાં થયેલા કુલ માન્ય મતના ઓછામાં ઓછા છ ટકા મત મેળવ્યા છે; અને વધુમાં, પક્ષે આવી સામાન્ય ચૂંટણીમાં તે રાજ્યમાંથી ઓછામાં ઓછો એક સભ્ય લોકસભામાં પાછો ફર્યો છે; અથવા

(૩) રાજ્યની વિધાનસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, પક્ષે વિધાનસભામાં કુલ બેઠકોમાંથી ઓછામાં ઓછી ત્રણ ટકા બેઠકો જીતી છે (અડધાથી વધુની કોઈપણ સંખ્યાને એક તરીકે ગણવામાં આવે છે), અથવા વિધાનસભામાં ઓછામાં ઓછી ત્રણ બેઠકો, જે વધુ હોય તે જીતી છે; અથવા

(iv) રાજ્યમાંથી લોકસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, પક્ષે દરેક ૨૫ સભ્યો

અથવા તે રાજ્યને ફાળવવામાં આવેલા તેના કોઈપણ અપૂર્ણાંક માટે ઓછામાં ઓછા એક સભ્યને લોકસભામાં પરત કર્યા છે; અથવા

(૫) રાજ્યની લોકસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, અથવા રાજ્યની વિધાનસભાની છેલ્લી સામાન્ય ચૂંટણીમાં, પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોએ રાજ્યમાં થયેલા કુલ માન્ય મતના ઓછામાં ઓછા આઠ ટકા મત મેળવ્યા છે.

૧૦૫. રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષને જોડી ન શકાય. રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ અતૂટ રીતે જોડાયેલા હોવાની પ્રતિવાદીઓની દલીલ નીચેના કારણોસર ખોટી છેઃ

એ. સંસદ તેની ઘટક ક્ષમતામાં પક્ષની અંદરની અસંમતિ અને ધારાસભ્યોની અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને દબાવવા માટે પક્ષપલટા વિરોધી કાયદાને મંજૂરી ન આપવાની જરૂરિયાતથી વાકેફ હતી. આ ઉદ્દેશ્ય સાથે જ વિલિનીકરણ અને વિભાજન (જે પાછળથી અવગણવામાં આવ્યું હતું) નો બચાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. દસમી અનુસૂચિ ધારાસભ્યોની કાર્યવાહીને કાયદેસરતા પ્રદાન કરે છે જે અન્યથા ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે જો નોંધપાત્ર સંખ્યામાં ધારાસભ્યો (વિલિનીકરણના કિસ્સામાં બે તૃતીયાંશ અને વિભાજન માટેની અગાઉની જોગવાઈના કિસ્સામાં એક તૃતીયાંશ) રાજકીય પક્ષ સાથે અસંમત હોય. દસમી

અનુસૂચિ ધારાસભ્યોની ક્રિયાઓ સામે બચાવ રજૂ કરવાની મર્યાદિત હદ સુધી ધારાસભ્ય પક્ષના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને માન્યતા આપે છે જે અન્યથા પક્ષપલટો સમાન હોત; અને

બી. લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ ૧૯૫૧ની કલમ ૨૯એમાં પોતાને રાજકીય પક્ષ કહેનાર વ્યક્તિઓના સંગઠનને ચૂંટણી પંચમાં નોંધણી કરાવવાની જરૂર છે. રાજકીય પક્ષ તરીકે નોંધણી કરાવવા માટે પક્ષે વિધાનસભામાં ઉમેદવાર પરત કરવાની જરૂર નથી. 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' હેઠળ, રાજકીય પક્ષ દ્વારા વિધાનસભામાં પરત ફરેલા ઉમેદવારોની કુલ સંખ્યા અને/અથવા ચૂંટણીમાં મેળવેલા મતની કુલ ટકાવારીના આધારે રાજકીય પક્ષને રાજ્ય પક્ષ અથવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકે માન્યતા મળે છે. પ્રતીકો આદેશ હેઠળ જરૂરિયાતનો હેતુ એ ઓળખવાનો છે કે રાજકીય પક્ષની ચૂંટણી મેદાનમાં નોંધપાત્ર હાજરી છે કે કેમ જેથી તે પક્ષ માટે ચૂંટણી પ્રતીકને સ્થિર કરી શકાય. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર દસમી અનુસૂચિ જેવા રાજકીય પક્ષના ધારાસભ્યોના સંગઠનનો ઉલ્લેખ કરતું નથી. તે ધારાસભ્ય અને રાજકીય પક્ષને માન્યતા આપે છે. આમ, રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષની વિભાવનાઓ એકબીજા સાથે જોડાયેલી છે એવી દલીલ કરવા માટે પ્રતીકો આદેશની જોગવાઈઓનો સંદર્ભ યોગ્ય નથી કારણ કે વિધાનસભા પક્ષની વિભાવનાને પ્રતીકો આદેશ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવી નથી.

II. દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૬ના નિયમો અને ૧૯૫૬ના કાયદાની જોગવાઈઓનું શાબ્દિક અને હેતુપૂર્ણ અર્થઘટન

૧૦૬. ૧૯૮૬ના નિયમોના નિયમ ૨(એફ) માં ધારાસભ્ય પક્ષના સંબંધમાં નેતાને તેના નેતા તરીકે પસંદ કરેલા પક્ષના સભ્ય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં નેતાની ગેરહાજરીમાં કાર્ય કરવા માટે પક્ષ દ્વારા અધિકૃત પક્ષના અન્ય કોઈપણ સભ્યનો સમાવેશ થાય છે. નિયમ ૩(૧) જણાવે છે કે વિધાનસભા પક્ષના નેતાએ વિધાનસભા પક્ષની રચનાના ત્રીસ દિવસની અંદર નીચેની બાબતો રજૂ કરવી આવશ્યક છેઃ

એ. ફોર્મ–૧માં નિર્દિષ્ટ સભ્યોની વિગતો સાથે ધારાસભ્ય પક્ષના સભ્યોના નામ અને આ નિયમોના હેતુઓ માટે અધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરવા માટે તેના દ્વારા અધિકૃત કરાયેલા સભ્યોના નામ અને હોદ્દો ધરાવતું લેખિત નિવેદન;

બી. રાજકીય પક્ષના નિયમો અને નિયમનોની નકલ; અને સી.વિધાનસભા પક્ષના નિયમો અને નિયમનોની નકલ, જો તેના અલગ નિયમો હોય.

નિયમ ૩(૧) નીચે દર્શાવેલ છેઃ

"૩.વિધાનસભાના પક્ષના નેતા દ્વારા પૂરી પાડવાની માહિતી.:

(૧) દરેક વિધાનસભા પક્ષના નેતા (માત્ર એક સભ્ય ધરાવતા વિધાનસભા પક્ષ સિવાયના) આ નિયમોની શરૂઆતની તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર અથવા જ્યાં આવા વિધાનસભા પક્ષની રચના તેની રચનાની તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર કરવામાં આવે છે, અથવા, બંને કિસ્સાઓમાં, અધ્યક્ષ પૂરતા કારણોસર પરવાનગી આપે તેટલા વધુ સમયગાળાની અંદર, અધ્યક્ષને નીચેની બાબતો રજૂ કરશે, એટલે કેઃ

(ક) ફોર્મ–૧માં દર્શાવેલા સભ્યો અને આ નિયમોના હેતુઓ માટે અધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરવા માટે તેના દ્વારા અધિકૃત એવા પક્ષના સભ્યોના નામ અને હોદ્દાઓ સંબંધિત અન્ય વિગતો સાથે આવા વિધાનસભા પક્ષના સભ્યોના નામ ધરાવતું નિવેદન (લેખિતમાં);

(ખ) સંબંધિત રાજકીય પક્ષના નિયમો અને વિનિયમોની નકલ (ભલે તે આવા અથવા બંધારણ તરીકે અથવા અન્ય કોઈ નામથી ઓળખાય હોય); અને

(સી) જ્યાં આવા વિધાનસભા પક્ષ પાસે નિયમો અને વિનિયમોનો કોઈ અલગ

સમૂહ હોય (પછી ભલે તે આવા અથવા બંધારણ તરીકે અથવા અન્ય કોઈ નામથી ઓળખાય હોય), આવા નિયમો અને વિનિયમોની નકલ હોય.

[.....]

૧૦૭. નિયમ ૩ (૪) જણાવે છે કે જો નિયમ ૩ (૧) હેઠળ આપવામાં આવેલી માહિતીમાં ફેરફાર થયો હોય તો ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાએ અદ્યતન માહિતી આપવી આવશ્યક છે. નિયમ ૩ (૫) જણાવે છે કે જો કોઈ સભ્ય રાજકીય પક્ષની પૂર્વ પરવાનગી વિના રાજકીય પક્ષના નિર્દેશની વિરુદ્ધ વિધાનસભામાં મતદાન કરે છે અથવા મતદાનથી દૂર રહે છે, તો ધારાસભ્ય પક્ષના નેતા આવા મતદાન અથવા ગેરહાજરીના ત્રીસ દિવસની અંદર અધ્યક્ષને જાણ કરી શકે છે કે શું આવા મતદાન અથવા ગેરહાજરીને રાજકીય પક્ષ દ્વારા માફ કરવામાં આવ્યું છે કે કેમ. આ નિયમ એ પણ નિર્ધારિત કરે છે કે નેતાએ રાજકીય પક્ષના નિર્દેશની વિરુદ્ધ મતદાન કર્યું હોય તો પણ અધ્યક્ષને જાણ કરવી આવશ્યક છે. ૧૯૮૫ના નિયમોમાં ન તો દંડક શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને ન તો તેની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે.

૧૦૮. દંડક શબ્દની વ્યાખ્યા ૧૯૫૫ના કાયદામાં કરવામાં આવી છે. ૧૯૫૫ના કાયદાની કલમ ૨ એવી જોગવાઈ કરે છે કે કોઈ ધારાસભ્યને અનુસૂચિ ૧માં

નિર્ધારિત હોદ્દાઓ માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં. અનુસૂચિ ૧ની કલમ ૨૩માં મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિધાનસભામાં મુખ્ય દંડક અથવા દંડકના હોદ્દાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ કલમની સમજૂતી દંડકને નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત કરે છે:

"સમજૂતી.– (૧) મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના સંબંધમાં "મુખ્ય દંડક" અથવા "દંડક" શબ્દનો અર્થ એ છે કે ગૃહના એવા સભ્ય કે જેને હાલમાં, સરકાર બનાવતા પક્ષ દ્વારા તે ગૃહમાં મુખ્ય દંડક અથવા દંડક તરીકે જાહેર કરવામાં આવે છે અને અધ્યક્ષ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે છે; અને તેમાં ગૃહના એવા સભ્યનો સમાવેશ થાય છે, જેને હાલમાં ગૃહની કુલ સંખ્યાના ઓછામાં ઓછા દસ ટકા ધરાવતા પક્ષ દ્વારા જાહેર કરવામાં આવે છે અને અધ્યક્ષ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે છે; અને

(૨) મહારાષ્ટ્ર વિધાન પરિષદના સંબંધમાં "મુખ્ય દંડક" અથવા "દંડક" શબ્દનો અર્થ એ છે કે ગૃહના તે સભ્ય કે જેને હાલમાં, સરકાર બનાવતા પક્ષ દ્વારા ગૃહમાં મુખ્ય દંડક અથવા દંડક તરીકે જાહેર કરવામાં આવે છે અને અધ્યક્ષ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે છે; અને તેમાં ગૃહના એવા સભ્યનો સમાવેશ થાય છે, જેને હાલમાં ગૃહના કુલ સભ્યોમાંથી ઓછામાં ઓછા દસ ટકા ધરાવતા પક્ષ દ્વારા જાહેર કરવામાં આવે છે અને અધ્યક્ષ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે છે.

૧૦૯. દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૬ના નિયમો અને ૧૯૫૬ના કાયદાની જોગવાઈઓના શાબ્દિક અર્થઘટન પર, મત આપવાનો અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ તરફથી આવે છે, નહીં કે વિધાનસભા પક્ષ નીચેના કારણોસર

એ. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) (બી) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે મત આપવાનો અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ દ્વારા અથવા "તેના દ્વારા અધિકૃત કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી" દ્વારા જારી થવો જોઈએ, જેમાં તે શબ્દ રાજકીય પક્ષનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ જોગવાઈ જણાવે છે કે જો સભ્ય જારી કરેલા નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં મત આપવા માંગતા હોય તો રાજકીય પક્ષ પાસેથી પૂર્વ પરવાનગી મેળવવી આવશ્યક છે, અને રાજકીય પક્ષે પંદર દિવસની અંદર આવી કાર્યવાહીને માફ કરવી આવશ્યક છે. દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ તરફથી આવવો જોઈએ, ધારાસભ્ય પક્ષ તરફથી નહીં. રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચેનો તફાવત ફકરા ૧ માં વ્યાખ્યા કલમમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેના વિશે કોઈ બે રીત નથી. જો 'રાજકીય પક્ષ' શબ્દને 'વિધાનસભા પક્ષ' તરીકે વાંચવામાં આવે તો દસમી અનુસૂચિ બિનકાર્યક્ષમ બની જશે. ફકરા ૪ હેઠળ વિલિનીકરણના હેતુ માટે રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા પક્ષ વચ્ચે સ્પષ્ટ

સીમાંકન કરવામાં આવે છે, જેમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે આવા વિલિનીકરણ પહેલાં વિધાનસભા પક્ષના બે તૃતીયાંશ સભ્યો મૂળ રાજકીય પક્ષના વિલિનીકરણ માટે સંમત થયા હોવા જોઈએ. રાજકીય પક્ષ શબ્દને વિધાનસભા પક્ષ તરીકે વાંચવો એ દસમી અનુસૂચિની સાદી ભાષાની વિરુદ્ધ હશે.

બી. તે એક સ્વીકૃત સ્થિતિ છે કે દંડક પક્ષના નિર્દેશોને તેના સભ્યો સુધી પહોંચાડે છે. દંડક શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ ન તો દસમી અનુસૂચિમાં થાય છે અને ન તો ૧૯૮૬ના નિયમોમાં. આ શબ્દસમૂહનો ઉલ્લેખ ૧૯૫૬ના કાયદામાં એવા કાર્યાલયોમાંથી એક તરીકે જોવા મળે છે જે નફાના કાર્યાલયોના અર્થમાં આવરી લેવામાં આવશે નહીં. ૧૯૫૬ના કાયદામાં અનુસૂચિ–૧ની કલમ ૨૩ની સમજૂતી જણાવે છે કે મુખ્ય દંડકની જાહેરાત સરકાર બનાવનાર પક્ષ દ્વારા કરવામાં આવે છે. સમજૂતી કલમમાં પક્ષના સંદર્ભનો અર્થ રાજકીય પક્ષ થાય છે અને વિધાનસભા પક્ષ નહીં કારણ કે પક્ષ શબ્દનો ઉપયોગ સામાન્ય બોલચાલમાં રાજકીય પક્ષને દર્શાવવા માટે થાય છે; અને

સી. પ્રતિવાદીઓ વિનંતી કરે છે કે દંડકની પસંદગી વિંધાનસભા પક્ષ દ્વારા કરવામા આવે કારણ કે ૧૯૮૬ના નિયમોના નિયમ ૩(૧)(એ) માં જોગવાઈ છે કે નેતા આ નિયમોના હેતુઓ માટે અધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરવા માટે તેના દ્વારા અધિકૃત સભ્યોના નામ અને હોદ્દાની માહિતી

અધ્યક્ષને આપશે. આ દલીલ ખોટી છે. નિયમ ૩(૧)(એ) માં અધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરવા માટે અધિકૃત અન્ય કોઈપણ સભ્યને નિયમ ૨(એફ) હેઠળ નેતાની વ્યાખ્યા સાથે વાંચવું આવશ્યક છે, જેમાં નેતાની ગેરહાજરીમાં કાર્ય કરવા અથવા નિયમોના હેતુ માટે નેતાના કાર્યો કરવા માટે અધિકૃત એવા અન્ય સભ્યનો સમાવેશ થાય છે.જ્યારે એકસાથે વાંચવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટ થાય છે કે નિયમ ૩(૧)(એ) એ એવા સભ્યો વિશેની માહિતી રજૂ કરવાનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમને નેતાની ગેરહાજરીમાં નેતા તરીકે કામ કરવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યા છે. દંડક રાજકીય પક્ષની દિશાઓ જણાવવા માટે ધારાસભ્ય પક્ષના સભ્યો સાથે વાતચીત કરે છે. નિયમ ૩(૫) જે સૂચવે છે કે જો રાજકીય પક્ષે વિધાનસભા પક્ષના સભ્યોની પ્રતિબંધાત્મક કાર્યવાહીને માફ કરી દીધી હોય તો નેતાએ અધ્યક્ષને જાણ કરવી પડશે, તે સ્પષ્ટપણે સ્થાપિત કરે છે કે તે માત્ર નેતા જ છે જે ૧૯૮૬ના નિયમોના હેતુઓ માટે અધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરે છે. આ વધુ સ્પષ્ટ છે કારણ કે નિયમ ૩ (૫) માં નેતાએ એવી પરિસ્થિતિમાં અધ્યક્ષને જાણ કરવાની જરૂર છે કે જ્યાં નેતા રાજકીય પક્ષના નિર્દેશની વિરુદ્ધ મતદાન કરે અથવા મતદાનથી દૂર રહે.૧૯૮૬ના નિયમો હેઠળ, દંડક ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવા માટે નિયુક્ત અધિકારી નથી. નિયમ ૬ માં જોગવાઈ છે કે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા ગેરલાયકાત માટેની અરજી દાખલ કરી શકાય છે. જ્યાં સુધી તે આ ફકરામાં ચર્ચા કરાયેલા ૧૯૮૬ના નિયમોની જોગવાઈઓ પર આધારિત છે ત્યાં સુધી પ્રતિવાદીઓની

દલીલ કે વિધાનસભા પક્ષ દંડકની નિમણૂક કરે છે તે નિષ્ફળ જાય છે.

૧૧૦. માયાવતિ (ઉપરોક્ત) માં, અપીલકર્તાએ બી. એસ. પી. ના તમામ ધારાસભ્યોને ભાજપ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની વિરુદ્ધમાં મત આપવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. બીએસપીના બાર ધારાસભ્યોએ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની તરફેણમાં મતદાન કર્યું હતું. અપીલકર્તાએ ફકરા ૨(૧)(એ) અને ૨(૧)(બી) ના ઉલ્લંઘન બદલ આ બાર ધારાસભ્યો સામે ગેરલાયક ઠેરવવા માટે અરજીઓ દાખલ કરી હતી. વિધાનસભા અધ્યક્ષે અયોગ્યતાની અરજીઓ ફગાવી દીધી હતી.અધ્યક્ષનું એક તારણ એ હતું કે તે સાબિત થયું ન હતું કે અપીલકર્તા રાજકીય પક્ષ વતી નિર્દેશ જારી કરવા માટે અધિકૃત હતા. અધ્યક્ષના આદેશને આ અદાલતમાં પડકારવામાં આવ્યો હતો. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ફકરા ૨(૧)(બી) માં રાજકીય પક્ષને ગૃહમાં રાજકીય પક્ષ તરીકે વાંચવો આવશ્યક છે, જેનો અર્થ વિધાનસભા પક્ષ થાય છે. શ્રીનિવાસન, જે. એ તેમના અલગ અભિપ્રાયમાં આ દલીલને નકારી કાઢી હતી અને અપીલકર્તાને બી. એસ. પી. દ્વારા નિર્દેશ જારી કરવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યા હોવાનું સૂચવવા માટે કોઈ સામગ્રી ન હોવાનું અવલોકન કરીને અધ્યક્ષના આદેશને સમર્થન આપ્યું હતું. આ સંદર્ભમાં, જે. શ્રીનિવાસને એવું માન્યું હતું કે રાજકીય પક્ષને નીચેના કારણોસર ધારાસભ્ય પક્ષ તરીકે વાંચી શકાતો નથીઃ

એ. ફકરા ૨(૧)(બી) માં રાજકીય પક્ષ શબ્દસમૂહનો અર્થ કાયદાકીય પક્ષ તરીકે કરી શકાતો નથી, જ્યારે ફકરા ૨(૧)(એ) માં સમાન શબ્દસમૂહ તેનો મૂળ અર્થ જાળવી રાખે છે.

બી. આવા અર્થઘટનથી સમજૂતી (એ) ફકરા ૨ (૧) ને સ્પષ્ટીકરણ મળશે કારણ કે વિધાનસભા પક્ષ કોઈ વ્યક્તિને ચૂંટણી માટે ઉમેદવાર તરીકે સ્થાપિત કરી શકતો નથી;

સી. વિધાનસભાના સભ્યપદમાંથી ગેરલાયક ઠેરવવું એ એક ગંભીર પરિણામ છે. આવું પરિણામ માત્ર રાજકીય પક્ષની દિશાની વિરુદ્ધ મતદાન કરવાથી જ આવી શકે છે; અને

ડી. કિહોટો હોલ્લોહન (સુપ્રા) માં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો અને પક્ષની અંદરની અસંમતિની સ્પર્ધાત્મક વિચારણાઓને સંતુલિત કરવા માટે, મત આપવાનો (અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો) નિર્દેશ ત્યારે જ આપી શકાય છે જ્યારે મતથી રચાયેલી સરકારનો દરજ્જો બદલાશે અથવા જો તે એવી નીતિ પર હોય કે જેના પર ઉમેદવારની રચના કરનાર રાજકીય પક્ષ ચૂંટણી લડ્યો હોય. આ પ્રકારના મુદ્દાઓ અંગે માત્ર રાજકીય પક્ષ જ નિર્દેશો જારી કરી શકે છે, ધારાસભ્ય પક્ષ નહીં.

૧૧૧. આથી, દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૬ના નિયમો અને ૧૯૫૬ના કાયદાની જોગવાઈઓનો સ્પષ્ટ અર્થ સૂચવે છે કે દંડક અને નેતાની નિમણૂક રાજકીય પક્ષ દ્વારા થવી જોઈએ.

૧૧૨. કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષની ટિકિટ પર ચૂંટાયા પછી ધારાસભ્યોની અન્ય રાજકીય પક્ષ પ્રત્યે નિષ્ઠા બદલવાની વધતી વૃત્તિને નિષ્ફળ બનાવવા માટે દસમી અનુસૂચિ રજૂ કરવામાં આવી હતી. ધારાસભ્યોના પક્ષપલટાથી ગૃહની રચનામાં ફેરફાર થશે અને મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં સરકાર પડી ભાંગશે. જ્યારે મતદારો કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષની વિચારધારાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે એવી માન્યતા પર તે ધારાસભ્યને મત આપે છે ત્યારે કોઈ ધારાસભ્ય વફાદારી બદલે છે ત્યારે નૈતિક અને લોકશાહી સિદ્ધાંતો સાથે સમાધાન થાય છે. દસમી અનુસૂચિ રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમ કે બંધારણના ઉદ્દેશો અને કારણોનું નિવેદન (બાવનમો સુધારો) બિલ ૧૯૮૫ જણાવે છે, રાજકીય પક્ષપલટાની દુષ્ટતાનો સામનો કરવા માટે જે "આપણી લોકશાહીના પાયા અને તેને ટકાવી રાખનારા સિદ્ધાંતોને નબળી પાડવાની શક્યતા હતી". [૩૬] કિહોટો હોલ્લોહન (સુપ્રા), એસ. આર. બોમ્મઈ અને કુલદિપ નાયર વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, (૨૦૦૬) ૭ એસ. સી. સી. ૧ કેસમાં આ અદાલતે માન્યતા આપી હતી કે રાજકીય પક્ષો ભારતીય લોકશાહી વ્યવસ્થાના કેન્દ્રમાં છે અને દસમી અનુસૂચિ

રાજકીય પક્ષોના પક્ષપલટા પર અંકુશ મૂકવા માંગે છે. જ્યારે પક્ષપલટો વિંરોધી કાયદો રાજકીય પક્ષમા થી પક્ષપલટોને અંકુશમાં લેવાનો પ્રયાસ કરે છે, ત્યારે તે માન્યતા આપવી એ માત્ર તાર્કિક પરિણામ છે કે દંડકની નિમણૂક કરવાની સત્તા રાજકીય પક્ષ પાસે છે.

[૩૬] બંધારણ (બાવનમો સુધારો) બિલ, ૧૯૮૫ (૧૯૮૫નું બિલ નંબર ૨૨), જેને બંધારણ (બાવનમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ તરીકે ઘડવામાં આવ્યો હતો, તેની સાથે જોડાયેલા ઉદ્દેશો અને કારણોનું નિવેદન

૧૧૩. વિધિમંડળ પક્ષ જ દંડકની નિમણૂક કરે છે એવું માનવું એ ગૃહના સભ્યને રાજકીય પક્ષ સાથે જોડતી પ્રતીકાત્મક નાભિની દોરીને કાપી નાખવી હશે. તેનો અર્થ એ થશે કે ધારાસભ્યો ચૂંટણી માટે તેમને સ્થાપિત કરવાના હેતુ માટે રાજકીય પક્ષ પર આધાર રાખી શકે છે, કે તેમનો પ્રચાર રાજકીય પક્ષની શક્તિ (અને નબળાઈઓ) અને તેના વચનો અને નીતિઓ પર આધારિત હશે, કે તેઓ પક્ષ સાથેના તેમના જોડાણના આધારે મતદારોને અપીલ કરી શકે છે, પરંતુ તેઓ પછીથી પોતાને તે જ પક્ષથી સંપૂર્ણપણે અલગ કરી શકે છે અને ધારાસભ્યોના જૂથ તરીકે કામ કરી શકે છે, જે હવે રાજકીય પક્ષ પ્રત્યે વફાદારીના સંકેત પણ આપતા નથી. આ શાસનની એવી વ્યવસ્થા નથી કે જેની કલ્પના બંધારણ દ્વારા કરવામાં આવી છે. હકીકતમાં, દસમી અનુસૂચિ ચોક્કસપણે આ પરિણામ સામે

રક્ષણ આપે છે.

૧૧૪. રાજકીય પક્ષ દ્વારા દંડકની નિમણૂક કરવી એ દસમી અનુસૂચિની જાળવણી માટે નિર્ણાયક છે. જો આ જરૂરિયાતનું પાલન કરવામાં નહીં આવે તો રાજકીય પક્ષો પર બાંધવામાં આવેલ દસમી અનુસૂચિનું આખું માળખું પડી ભાંગશે. તે દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓને નિરર્થક બનાવશે અને આ દેશના લોકશાહી માળખા માટે વ્યાપક અસરો લાવશે. આમ, કલમ ૨૧૨ દ્વારા દંડકને માન્યતા આપતા અધ્યક્ષની કાર્યવાહીની માન્યતાની તપાસમાંથી અદાલતોને બાકાત રાખી શકાતી નથી.

૧૧૫. ૨૫ નવેમ્બર ૨૦૧૯ના રોજ શિવસેના સાથે જોડાયેલા નવા ચૂંટાયેલા ધારાસભ્યો સાથેની બેઠકની અધ્યક્ષતા શિવસેના પક્ષના અધ્યક્ષ (પક્ષ પ્રમુખ) તરીકે શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેએ કરી હતી. ઠરાવમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે ધારાસભ્યોએ સર્વસંમતિથી ઠરાવ કર્યો હતો કે બેઠકમાં તમામ નિર્ણયો શ્રી ઠાકરે દ્વારા લેવામાં આવશે. શ્રી એકનાથ શિંદેને એસ. એસ. એલ. પી. ના ગ્રૂપ લીડર અને શ્રી સુનીલ પ્રભુને ચીફ દંડક તરીકે નિયુક્ત કરવાનો ઠરાવ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, એસ. એસ. એલ. પી. ના કેટલાક સભ્યોએ શિવસેનાના અધ્યક્ષ શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેની અધ્યક્ષતામાં બેઠક યોજી હતી. આ બેઠકમાં શ્રી શિંદેને એસ. એસ. એલ. પી. ના ગ્રૂપ લીડર પદેથી હટાવવા અને શ્રી

અજય ચૌધરીની નિમણૂક કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. આ ઠરાવ પર શ્રી ઉદ્ધવ ઠાકરેએ એસ. એસ. એલ. પી. ના કાર્યાલયના સત્તાવાર લેટરહેડ પર પક્ષના અધ્યક્ષ તરીકે તેમની ક્ષમતામાં હસ્તાક્ષર કર્યા હતા.

૧૧૬. તે પ્રતિવાદીઓનો કેસ છે કે તે જ દિવસે, એટલે કે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ ના રોજ, "વાસ્તવિક" એસ. એસ. એલ. પી. ની એક અલગ બેઠક યોજાઈ હતી. આ બેઠકમાં, એસ. એસ. એલ. પી. ના ચોત્રીસ સભ્યોએ એક ઠરાવ બહાર પાડ્યો હતો (૧) પુનઃપુષ્ટિ કરી હતી કે શ્રી શિંદે, જેમને ૩૧ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૯ના રોજ એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા, તેઓ નેતા તરીકે ચાલુ રહેશે; અને (૨) મુખ્ય દંડક તરીકે શ્રી સુનીલ પ્રભુની નિમણૂક રદ કરીને તેમના સ્થાને શ્રી ગોગાવલેની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. ઠરાવમાં અન્ય બાબતોની સાથે જણાવવામાં આવ્યું હતું કે (૧) ભાજપ સાથે ચૂંટણી પહેલાનું ગઠબંધન તોડવા અને કોંગ્રેસ અને એનસીપી સાથે સરકાર બનાવવા બદલ શિવસેનાના કક્ષાઓ અને કાર્યકર્તાઓમાં ભારે અસંતોષ હતો; અને (૨) શિવસેનાના નેતાઓએ સત્તા મેળવવા માટે શિવસેના પક્ષના સિદ્ધાંતો સાથે સમાધાન કર્યું હતું. અરજદારો દલીલ કરે છે કે આ પત્ર ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો અને તેની તારીખ ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ નક્કી કરવામાં આવી છે.

૧૧૭. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના આદેશ દ્વારા, નાયબ અધ્યક્ષે (જે તે સમયે અધ્યક્ષના કાર્યો નિભાવી રહ્યા હતા) શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવાની વિનંતીને મંજૂરી આપી હતી. દરમિયાન, ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ અધ્યક્ષ પદ માટે ચૂંટણી યોજાઈ હતી. ભાજપના ઉમેદવાર રાહુલ નારવેકરને અધ્યક્ષ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા હતા. તે જ દિવસે, અધ્યક્ષે શ્રી શિંદેના નેતૃત્વ હેઠળના જૂથના ચૌત્રીસ ધારાસભ્યો દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવની નોંધ લીધી અને શ્રી શિંદેને નેતા અને શ્રી ગોગાવલેને મુખ્ય દંડક તરીકે નિયુક્ત કર્યા. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નાયબ સચિવે એક સંદેશાવ્યવહાર બહાર પાડ્યો કે અધ્યક્ષે નવા દંડક અને એસ. એસ. એલ. પી. ના નવા નેતાને માન્યતા આપી છેઃ

"તમારા ઉપરોક્ત પત્રના સંદર્ભમાં, મને તમને જાણ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે શ્રી અજય ચૌધરીનું નામ નામાંકિત કરીને તમને ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાના પદ પરથી બદલવામાં આવ્યા છે. આ સંબંધમાં તમે ૨૨ જૂનના રોજ પત્ર લખીને વાંધો ઉઠાવ્યો છે. આ સંબંધમાં, કાયદામાં જોગવાઈ પર ચર્ચા કર્યા પછી, મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના માનનીય અધ્યક્ષે શ્રી અજય ચૌધરીને શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે આપવામાં આવેલી મંજૂરીને રદ કરી દીધી છે અને ૩૧ ઓક્ટોબર ૨૦૧૯ના પત્ર અનુસાર શ્રી એકનાથ શિંદેને શિવસેના વિધાયક દળના નેતા તરીકે નામાંકનને મંજૂરી આપી છે અને માન્યતા આપી છે. તેવી જ

રીતે, શ્રી સુનીલ પ્રભુને શિવસેના વિધાયક દળના મુખ્ય દંડક તરીકે નામાંકિત કરવાનો પ્રસ્તાવ ૨૬ કરવામાં આવશે અને શ્રી ભરત ગોગાવલેના નામાંકનને શિવસેના વિધાયક દળના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે અને રજિસ્ટ્રીમાં નોંધવામાં આવ્યું છે.

૧૧૮. એ નોંધવું અગત્યનું છે કે ઉપરોક્ત સંદેશાવ્યવહાર (i) એ સ્વીકારે છે કે શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથે ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ ના રોજ ઠરાવ દ્વારા શ્રી શિંદેને નેતા તરીકે બદલીને નાયબ અધ્યક્ષના સંદેશાવ્યવહાર પર વાંધો ઉઠાવ્યો હતો; અને (ii) શ્રી ચૌધરીની નેતાની ભૂમિકામાં નિમણૂક સામે શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથના વાંધાની પ્રશંસા કરે છે. અમે એ ધારણા પર આગળ વધીશું કે શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના જૂથનો વાંધો અધ્યક્ષને ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ મળ્યો હતો કારણ કે અધ્યક્ષે આ તારીખની નોંધ લીધી છે.

૧૧૯. અધ્યક્ષ ૩ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ વિધાનસભા પક્ષમાં બે જૂથોના ઉદભવથી વાકેફ હતા જ્યારે તેમણે નવા દંડક અને નવા નેતાની નિમણૂક કરી હતી કારણ કે પ્રતિવાદીઓના ઠરાવમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે શિવસેનાના કેટલાક ધારાસભ્યોમાં પ્રવર્તમાન અસંતોષને કારણે "વિભાજન" થયું હતું. વધુમાં, હકીકત એ છે કે બે અલગ–અલગ દંડક અને બે અલગ–અલગ નેતાઓની નિમણૂક કરવાના બે ઠરાવો હતા, તેમાં કોઈ શંકા નથી કે અધ્યક્ષે

અનુમાન લગાવ્યું હશે કે શિવસેનાના બે જૂથો હતા. શ્રી શિંદેની આગેવાની હેઠળના એસ. એસ. એલ. પી. ના જૂથ દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવની નોંધ લેવા પર અધ્યક્ષે એ ઓળખવાનો પ્રયાસ કર્યો ન હતો કે નામાંકિત કરાયેલા બે વ્યક્તિઓ (શ્રી પ્રભુ અથવા શ્રી ગોગાવલે) માંથી કોને રાજકીય પક્ષ દ્વારા અધિકૃત કરવામાં આવ્યા હતા.આવી વિવાદાસ્પદ પરિસ્થિતિમાં અધ્યક્ષે શિવસેના રાજકીય પક્ષ દ્વારા અધિકૃત દંડકની ઓળખ કરવા માટે રાજકીય પક્ષના નિયમો અને નિયમોના આધારે સ્વતંત્ર તપાસ કરવી જોઈતી હતી. અગાઉના ફકરામાં વિગતવાર કારણો માટે, અધ્યક્ષે માત્ર રાજકીય પક્ષ દ્વારા નિયુક્ત દંડકને જ માન્યતા આપવી જોઈએ. ગોગાવલેને શિવસેનાના મુખ્ય દંડક તરીકે માન્યતા આપવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય ગેરકાયદેસર છે કારણ કે માન્યતા એ નક્કી કરવાની કવાયત હાથ ધર્યા વિના કે તે રાજકીય પક્ષનો નિર્ણય હતો કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે એસ. એસ. એલ. પી. ના એક જૂથના ઠરાવ પર આધારિત હતી.

૧૨૦. નિયમ ૨ (એફ) વિધાનસભા પક્ષના સંબંધમાં નેતાને તેના નેતા તરીકે પસંદ કરેલા પક્ષના સભ્ય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. પક્ષ શબ્દ અસ્પષ્ટ છે. તે રાજકીય અથવા વિધાનસભા દ્વારા આગળ નથી. તેનો અર્થ વિધાનસભા પક્ષ તરીકે થઈ શકે છે કારણ કે વ્યાખ્યા કલમ વિધાનસભા પક્ષના સંબંધમાં નેતાને વ્યાખ્યાયિત કરે છે અને પછી પક્ષ શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરવા માટે આગળ વધે

છે. વૈકલ્પિક રીતે, તે રાજકીય પક્ષનો અર્થ પણ લઈ શકે છે કારણ કે સામાન્ય ભાષામાં પક્ષનો અર્થ રાજકીય પક્ષ થાય છે.

૧૨૧. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૮(૧)(બી) અને ૧૯૮૬ના નિયમોના નિયમ ૩(૫) હેઠળ, જો રાજકીય પક્ષ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨(૧)(બી) હેઠળ પ્રતિબંધાત્મક કાયદાને માફ કરે તો ધારાસભ્ય પક્ષના નેતાએ અધ્યક્ષને જાણ કરવી જરૂરી છે. આમ, વિધાનસભા પક્ષના નેતા એ રાજકીય પક્ષ અને વિધાનસભા વચ્ચેની કડી છે. જો પ્રતિવાદીઓના અર્થઘટનને સ્વીકારવામાં આવે, તો ધારાસભ્યના પ્રતિબંધાત્મક વર્તનને માફ કરતી નેતાની કાર્યવાહી રાજકીય પક્ષનો અવાજ પ્રતિબિંબિત કરશે નહીં અને તેના બદલે ધારાસભ્ય પક્ષનો અવાજ પ્રતિબિંબિત કરશે. આ દસમી અનુસૂચિનો જે રીતે અમલ કરવાનો ઈરાદો છે તેની વિરુદ્ધ હશે. દસમી અનુસૂચિ પછી જે રીતે કામ કરશે તે પક્ષપલટાના બંધારણીય પાપને અસરકારક રીતે અટકાવશે નહીં અથવા તેનું સમાધાન પૂરું પાડશે નહીં.

૧૨૨. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, ડેપ્યુટી સ્પીકર સમક્ષ તેમના માટે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એસ. એસ. એલ. પી. ના ઠરાવ (શ્રી અજય ચૌધરીને એસ. એસ. એલ. પી. ના નેતા તરીકે નિયુક્ત કરવા) પર શંકા કરવા માટે કોઈ સામગ્રી રેકોર્ડ પર ન હતી, અથવા પક્ષના બે જૂથો ઉભરી આવ્યા હતા. ૨૦૧૯માં દંડક

અને નેતાની નિમણૂકના ઠરાવની જેમ જ પક્ષના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી ઠાકરેએ આ ઠરાવ પર હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. આનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શ્રી ઠાકરેએ રાજકીય પક્ષ વતી સંદેશાવ્યવહાર જારી કર્યો હતો. આમ, નાયબ અધ્યક્ષે શ્રી એકનાથ શિંદેના સ્થાને શ્રી અજય ચૌધરીને દંડક તરીકે માન્યતા આપવાનો નિર્ણય માન્ય છે.

૧૨૩. જો કે, ૨૨ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એસ. એસ. એલ. પી. દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવમાં અધ્યક્ષના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યું હતું કે તે એસ. એસ. એલ. પી. ના એક જૂથ દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આમ, અધ્યક્ષે રાજકીય પક્ષની ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે કે નહીં તે નક્કી કર્યા વિના એસ. એસ. એલ. પી. ના એક જૂથની કાર્યવાહીને માન્યતા આપીને દસમી અનુસૂચિ, ૧૯૮૬ના નિયમો અને ૧૯૫૬ના કાયદાની જોગવાઈઓની વિરુદ્ધ કામ કર્યું હતું. શ્રી શિંદેને નેતા તરીકે માન્યતા આપવાનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય ગેરકાયદેસર છે.

૧૨૪. અધ્યક્ષે આ સંબંધમાં તપાસ કર્યા પછી અને આ ચુકાદામાં ચર્ચા કરાયેલા સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં રાજકીય પક્ષ દ્વારા યોગ્ય રીતે અધિકૃત દંડક અને નેતાને માન્યતા આપવી જોઈએ.

v. "વાસ્તવિક" શિવસેના કોણ છે તે નક્કી કરવું

૧૨૫. આ અદાલત સમક્ષ પક્ષકારોએ વારંવાર ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે તેઓ "વાસ્તવિક" શિવસેના છે. વર્તમાન જેવા કિસ્સાઓમાં, આ પ્રશ્નનો જવાબ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી તેમજ 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' હેઠળ પ્રતીકની ફાળવણી માટેની કાર્યવાહીમાં અસર કરશે.

૧૨૬. અરજદારો દલીલ કરે છે કે આ અદાલતે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત માટેની કાર્યવાહીને સુસંગત બનાવવા માટે બંધારણીય ક્રમ નિર્ધારિત કરવો જોઈએ, બંધારણની કલમ ૧૭(સી) હેઠળ અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ અને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ ચૂંટણી પ્રતીકની ફાળવણી કરવી જોઈએ.

૧૨૭. અમે કલમ ૧૭૯(સી) હેઠળ અધ્યક્ષને દૂર કરવા માટે ઠરાવ રજૂ કરવાના ઈરાદાની નોટિસ જારી કરવાથી ઉદ્ભવતા મુદ્દાઓને મોટી બેન્ચમાં મોકલી દીધા હોવાથી, બાકીની બે કાર્યવાહીમાં કેવી રીતે સુમેળ સાધવો જોઈએ તે અંગે વિચારણા કરવી અમારા માટે બાકી છે.

એ. દસમી અનુસૂચિનો હેતુ અને અયોગ્યતાની અસર

૧૨૮. આ ચુકાદામાં તેમજ આ અદાલતના અન્ય ચુકાદાઓમાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, દસમી અનુસૂચિનો હેતુ પક્ષપલટાના બંધારણીય પાપને નિરુત્સાહિત કરવાનો અને સજા આપવાનો છે. [૩૮] પક્ષપલટા વિરોધી કાયદાના ઉલ્લંઘનના પરિણામે ગૃહના સભ્ય બને છે:

એ. ગૃહમાંથી ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા; [૩૯]

બી. તેમની ગેરલાયકાતની તારીખથી શરૂ થતાં સમયગાળા સુધી, જે તારીખે ગૃહના સભ્ય તરીકે તેમના હોદ્દાની મુદત સમાપ્ત થાય છે તે તારીખ સુધી અથવા જે તારીખે તેઓ ગૃહની ચૂંટણી લડે છે અને ચૂંટાયેલા જાહેર થાય છે તે તારીખ સુધી, જે પણ પહેલાં હોય, કોઈપણ લાભદાયી રાજકીય હોદ્દો ધરાવવા માટે ગેરલાયક; [૪૦] અને

સી. તેમની ગેરલાયકાતની તારીખથી શરૂ થતાં સમયગાળા સુધી ગૃહના સભ્ય તરીકે તેમના હોદ્દાની મુદત સમાપ્ત થાય તે તારીખ સુધી અથવા તેઓ જે તારીખે ગૃહની ચૂંટણી લડે છે અને ચૂંટાયેલા જાહેર થાય છે તે તારીખ સુધી મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરવામાંથી ગેરલાયક ઠરે છે.[૪૦]

[૩૮] કિહોતો હોલ્લોહન (સુરપા); નબામ રેબિયા (સુપ્રા)

[૩૯] ફકરો ૨, દસમી અનુસૂચિ, ભારતનું બંધારણ ૧૯૫૦

[૪૦] કલમ ૩૬૧–બી, ભારતનું બંધારણ ૧૯૫૦

[૪૧] કલમ ૭૫(૧–બી) અને કલમ ૧૬૪(૧–બી), ભારતનું બંધારણ ૧૯૫૦

૧૨૯. આ પરિણામો એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે ગૃહનો સભ્ય ગૃહની અંદર પક્ષપલટાનું ફળ મેળવવામાં અસમર્થ હોય. નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે દસમી અનુસૂચિ ગૃહના ગેરલાયક સભ્ય અને તેમના રાજકીય પક્ષના દરજ્જાને અસર કરતી નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જો કોઈ સભ્ય દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે, તો તે આપમેળે તેઓ જે રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા છે તેમાંથી તેમની હકાલપટ્ટીમાં પરિણમતું નથી. સભ્યને હાંકી કાઢવો કે નહીં તે નક્કી કરવાનું કામ રાજકીય પક્ષ અને તેની આંતરિક પ્રક્રિયાઓ પર છે.

બી. પ્રતીકોના આદેશનો હેતુ અને ફકરા ૧૫ હેઠળના નિર્ણયની અસર

૧૩૦. ચૂંટણી પંચે ૧૯૬૮માં લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ ૧૯૫૧ની કલમ

૨૯એ અને ચૂંટણી નિયમો ૧૯૬૧ના નિયમો ૫ અને ૧૦ સાથે વાંચીને બંધારણની કલમ ૩૨૪ દ્વારા આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને સિમ્બોળ ઓર્ડર જારી કર્યો હતો. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરચૂંટણીના હેતુ માટે ઉમેદવારોને પ્રતીકોની આરક્ષણ અને ફાળવણીનું સંચાલન કરે છે. પ્રતીકો ક્રમની પ્રસ્તાવના જણાવે છે કે તે છેઃ

"સંસદીય અને વિધાનસભા મતવિસ્તારોમાં ચૂંટણીઓમાં રાજકીય પક્ષોની માન્યતા માટે અને તેની સાથે સંકળાયેલી બાબતો માટે પ્રતીકોની વિશિષ્ટતા, આરક્ષણ, પસંદગી અને ફાળવણીની જોગવાઈ કરવા માટેનો આદેશ.

૧૩૧. રાજકીય પક્ષોને સિમ્બોલ ઓર્ડર હેઠળ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષો અને બિન-માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. [૪૨] માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષોને રાષ્ટ્રીય પક્ષો અને રાજ્ય પક્ષોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. [૪૩] ઈસીઆઈ રાજકીય પક્ષોને રાષ્ટ્રીય પક્ષો અથવા રાજ્ય પક્ષો તરીકે માન્યતા આપે છે જો તેઓ પ્રતીક આદેશમાં નિર્ધારિત જરૂરિયાતોને સંતોષે છે.[૪૪]

[૪૨] ફકરો ૬ (૧), પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૩] ફકરો ૬ (૨), પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૪] ફકરા ૬એ, ૬બી, ૬સી, પ્રતીકોનો ક્રમ

૧૩૨. ચૂંટણી પંચ સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર(પ્રતીકોના આદેશ) અનુસાર ચૂંટણી લડતા દરેક ઉમેદવારને એક પ્રતીક ફાળવે છે. [૪૫] કેટલાક પ્રતીકોને "આરક્ષિત પ્રતીકો" કહેવામાં આવે છે કારણ કે તેઓ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષ માટે આરક્ષિત હોય છે અને ફક્ત તે પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોને ફાળવવામાં આવે છે અને બાકીના પ્રતીકોને "મુક્ત પ્રતીકો" કહેવામાં આવે છે. [૪૬] રાજકીય પક્ષને વિધાનસભામાં પરત ફરેલા ઉમેદવારોની કુલ સંખ્યા અથવા રાજકીય પક્ષ દ્વારા મેળવેલા મતની કુલ ટકાવારીના આધારે પ્રતીકો આદેશ હેઠળ માન્યતા આપવામાં આવે છે. માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષો દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોએ તેમના પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીકનો ઉપયોગ કરીને ચૂંટણી લડવી પડશે, અને અન્ય કોઈ પ્રતીક નહીં. [૪૭] તેનાથી વિપરીત, રાષ્ટ્રીય અથવા રાજ્ય રાજકીય પક્ષો દ્વારા સ્થાપિત અને જે ચોક્કસ વિશેષ શ્રેણીઓ હેઠળ આવતા નથી તે સિવાયના ઉમેદવારો, [૪૮] પસંદ કરી શકે છે અને તેમને મફત પ્રતીક ફાળવવામાં આવશે. [૪૯] આરક્ષિત પ્રતીકો એવા ઉમેદવારોને ફાળવવામાં આવતા નથી કે જેઓ રાજકીય પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા નથી, જેના માટે તે પ્રતીક અનામત રાખવામાં આવ્યું છે.[૫૦]

[૪૫] ફકરો ૪, પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૬] ફકરો ૫, પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૭] ફકરો ૮, પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૮] ફકરા ૧૦,૧૦એ, ૧૦બી, પ્રતીકોનો ક્રમ

[૪૯] ફકરો ૧૨, પ્રતીકોનો ક્રમ

[૫૦] ફકરો ૮ (૩), પ્રતીકોનો ક્રમ

૧૩૩. આમાંથી, તે સ્પષ્ટ છે કે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરનો હેતુ છેઃ

એ. રાજકીય પક્ષોની માન્યતા માટે એક સમાન પ્રક્રિયા પૂરી પાડવી; અને

બી. ચૂંટણી લડવા માટે ઉમેદવારોને પ્રતીકોની ફાળવણી માટે એક સમાન અને ન્યાયી વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી.

૧૩૪. પ્રતીકો ક્રમ માટેનું કારણ એ હકીકત છે કે રાજકીય પક્ષો (અને અપક્ષ ઉમેદવારો) મતદારોને પ્રચાર કરતી વખતે તેમને ફાળવવામાં આવેલા પ્રતીક પર આધાર રાખે છે. નોંધપાત્ર હદ સુધી, મતદારો પણ પક્ષને ફાળવવામાં આવેલા પ્રતીકને પક્ષ સાથે અને તે પક્ષ દ્વારા ચૂંટણી માટે ગોઠવવામાં આવેલા ઉમેદવારો સાથે સાંકળે છે. પક્ષ, તે પક્ષ દ્વારા ચૂંટણી માટે રચાયેલા ઉમેદવાર અને પ્રતીક વચ્ચેનું જોડાણ સમય જતાં મજબૂત થાય છે. મતદાન મથકમાં આ જોડાણ નોંધપાત્ર બને છે જ્યારે મતદારો કોઈ ચોક્કસ ઉમેદવાર માટે પોતાનો મત નોંધાવવા માટે ઇલેક્ટ્રોનિક વોટિંગ મશીન પર બટન દબાવે છે કારણ કે પ્રતીક બટન પર અથવા તેની બાજુમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ સંગઠન એવા મતદારો માટે બમણું મહત્વનું છે જેમને સાક્ષરતા પ્રાપ્ત કરવાની તક મળી નથી અને જેઓ પોતાનો મત આપવા માટે માત્ર પ્રતીકો પર આધાર રાખે છે. આ રીતે ચૂંટણી લડવા માટે પ્રતીકો નિર્ણાયક છે. તેથી તે આશ્ચર્યજનક નથી કે જ્યારે કોઈ રાજકીય પક્ષના હરીફ જૂથો ઉભરી આવે છે, ત્યારે આવા બંને અથવા તમામ જૂથો તે પક્ષને ફાળવવામાં આવેલા પ્રતીક માટે સ્પર્ધા કરે છે.

૧૩૫. ચૂંટણી પંચને સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ફકરા ૧૫ હેઠળ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષના હરીફ વર્ગો અથવા જૂથો વચ્ચેના વિવાદોનો ચુકાદો આપવાની સત્તા છે, જેમાંથી દરેક તે પક્ષ હોવાનો દાવો કરે છે. જ્યારે આવો વિવાદ ઊભો

થાય છે, ત્યારે ચૂંટણી પંચ નક્કી કરશે કે હરીફ વર્ગો અથવા જૂથોમાંથી કોઈ એક માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષ છે કે નહીં. વૈકલ્પિક રીતે, તે નક્કી કરી શકે છે કે હરીફ જૂથોમાંથી કોઈ પણ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષ નથી. ઈસીઆઈનો નિર્ણય તમામ ઉપલબ્ધ તથ્યો અને સંજોગો તેમજ હરીફ જૂથો અને અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા રજૂ કરાયેલી રજૂઆતોની વિચારણા પર આધારિત છે જે સાંભળવા માંગે છે. ફકરો ૧૫ નીચે પુનઃઉત્પાદિત થયેલ છેઃ

"૧૫. વિભાજિત જૂથો અથવા માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષના હરીફ વિભાગોના સંબંધમાં આયોગની સત્તા –

જ્યારે આયોગને તેના કબજામાં રહેલી માહિતી પર સંતોષ થાય કે કોઈ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષના હરીફ વિભાગો અથવા જૂથો છે, જેમાંથી દરેક તે પક્ષ હોવાનો દાવો કરે છે, ત્યારે આયોગ, કેસની તમામ ઉપલબ્ધ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લીધા પછી અને વિભાગો અથવા જૂથોના પ્રતિનિધિઓ અને અન્ય વ્યક્તિઓની સુનાવણી કર્યા પછી નિર્ણય લઈ શકે છે કે આવા હરીફ વિભાગ અથવા જૂથ અથવા આવા હરીફ વિભાગો અથવા જૂથોમાંથી કોઈ પણ માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષ નથી અને આયોગનો નિર્ણય આવા તમામ હરીફ વિભાગો અથવા જૂથો માટે બંધનકર્તા રહેશે.

૧૩૬. ઈસીઆઈના નિર્ણયનું સ્વાભાવિક પરિણામ એ છે કે જે જૂથને રાજકીય પક્ષની રચના તરીકે માન્યતા આપવામાં આવે છે તેને તે રાજકીય પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક ફાળવવામાં આવે છે. ૧૯૯૭ પહેલા, જે જૂથને રાજકીય પક્ષનું પ્રતીક આપવામાં આવ્યું ન હતું (અને પરિણામે તેને રાજકીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી ન હતી) તેને પણ 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'હેઠળ રાષ્ટ્રીય પક્ષ અથવા રાજ્ય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી. [૫૧] ઈસીઆઈએ ૧૯૯૭માં આ પ્રથા છોડી દીધી હતી. ચૂંટણી પંચે ત્યારથી એવું માન્યું છે કે જે જૂથને ફકરા ૧૫ હેઠળની કાર્યવાહીમાં રાજકીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી નથી તેને આપમેળે રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપી શકાતી નથી કારણ કે તેના સભ્યો નવા રચાયેલા રાજકીય પક્ષની ટિકિટ પર નહીં પરંતુ જે રાજકીય પક્ષમાંથી તેમનું જૂથ ઉભું થયું હતું તેની ટિકિટ પર ચૂંટાયા હતા. [૫૨] અસફળ જૂથે હવે લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ ૧૯૫૧ની કલમ ૨૯એ હેઠળ તેના રાજકીય પક્ષની નોંધણી માટે અરજી કરવી પડશે. જ્યારે રાજકીય પક્ષને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'હેઠળ રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવશે ત્યારે ઈસીઆઈ તેને એક પ્રતીક ફાળવશે.

[૫૧] વી. એસ. રામા દેવી અને એસ. કે. મેન્ડિરત્તા, હાઉ ઈન્ડિયા વોટ્સ (ત્રીજી આવૃત્તિ, ૨૦૧૪), ૬૨૧ પર

[૫૨] વી. એસ. રામા દેવી અને એસ. કે. મેન્ડિરત્તા, હાઉ ઇન્ડિયા વોટ્સ (ત્રીજી આવૃત્તિ, ૨૦૧૪), ૬૨૧–૬૨૨ પર

૧૩૭. ચૂંટણી પંચના નિર્ણયના સારને માત્ર ચૂંટણીના હેતુઓ માટે પ્રતીક માટે કોણ હકદાર છે તેના નિર્ધારણ તરીકે સમજી શકાતું નથી. જ્યારે કે તે ફકરા ૧૫ હેઠળના નિર્ણયનું પરિણામ છે, નિર્ણયનો સાર એ છે કે કયા જૂથો માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષની જીવાદોરી છે. કયા જૂથ પ્રતીક માટે હકદાર છે તે નક્કી કરવા માટે, ઇસીઆઈ માટે તે નક્કી કરવું જરૂરી બને છે કે તે રાજકીય પક્ષ પોતે કયું જૂથ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ઇસીઆઈ નક્કી કરે છે કે "વાસ્તવિક" રાજકીય પક્ષ કોણ છે અને આ નિર્ણયના પરિણામે પ્રતીક ફાળવવામાં આવે છે.

૧૩૮. આ સંબંધમાં, સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કેઃ

"૩૫.....રાજકીય પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોને પ્રતીકની ફાળવણી એ કાનૂની અધિકાર છે અને વિભાજનના કિસ્સામાં, આયોગને એ નક્કી કરવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યું છે કે હરીફ જૂથો અથવા વિભાગોમાંથી કયો પક્ષ પ્રતીક માટે હકદાર હતો. આ વિવાદને ઉકેલવામાં આયોગ એ નક્કી કરતું નથી કે કયા જૂથ પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, પરંતુ કયા જૂથ તે પક્ષ છે. જો તે પ્રતિનિધિત્વનો

પ્રશ્ન હોય, તો સંસ્થાના બંધારણ અનુસાર એક નાનું જૂથ પણ પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો હકદાર હોઈ શકે છે. જો કે, જ્યાં પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે હરીફ જૂથોમાંથી કયો પક્ષ છે, ત્યાં પ્રશ્ન અલગ રંગ ધારણ કરે છે અને દરેક જૂથની આંકડાકીય તાકાત એક મહત્વપૂર્ણ અને સુસંગત પરિબળ બની જાય છે. એવું ન કહી શકાય કે કયું જૂથ પક્ષ છે તે નક્કી કરવા માટે પંચે નક્કી કરવું પડશે કે કયા જૂથમાં પક્ષની નોંધપાત્ર રચના છે. (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

સી. 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળના વિવાદોને લાગુ પડતી કસોટીઓ

૧૩૯. ફકરો ૧૫ જણાવે છે કે ઈસીઆઈએ કેસની તમામ ઉપલબ્ધ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ અને હરીફ જૂથોના પ્રતિનિધિઓ અને અન્ય વ્યક્તિઓ કે જેઓ સાંભળવા માંગે છે તેમને સાંભળવા જોઈએ. જો કે, ન તો ફકરો ૧૫ કે ન તો પ્રતીકો આદેશની અન્ય જોગવાઈઓ એ પરીક્ષણનો ઉલ્લેખ કરે છે કે જે રાજકીય પક્ષ કોણ છે તે અંગેના તેના નિર્ણય પર પહોંચવા માટે ઈસીઆઈ દ્વારા લાગુ કરવામાં આવશે. તેવી જ રીતે, ઈસીઆઈ દ્વારા કોઈ પણ પરીક્ષણને અરજીમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યું નથી. આનો અર્થ એ છે કે ઈસીઆઈ એક પરીક્ષણ તૈયાર કરવા માટે સ્વતંત્ર છે જે તેની સામેના ચોક્કસ કેસની હકીકતો અને જટિલતાઓને અનુરૂપ છે.

૧૪૦. સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતને ફકરા ૧૫ હેઠળની કાર્યવાહીમાં લાગુ કરવામાં સક્ષમ એવા કેટલાક વિવિધ પરીક્ષણો પર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો. તે કિસ્સામાં, બે હરીફ જૂથો, કોંગ્રેસ 'ઓ' અને કોંગ્રેસ 'જે', કોંગ્રેસમાંથી ઉભરી આવ્યા હતા. ફકરા ૧૫ હેઠળ તેમના સ્પર્ધાત્મક દાવાઓનો ચુકાદો આપતી વખતે, ઈસીઆઈએ નીચેના પરીક્ષણો પર વિચાર કર્યોઃ

એ. પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ કરતી કસોટી;

બી. બે હરીફ જૂથોમાંથી કયો જૂથ પક્ષના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ હેતુઓ અને ઉદ્દેશોનું પાલન કરે છે તેનું મૂલ્યાંકન કરતી કસોટી; અને

સી. વિધાનસભામાં (એટલે કે સંસદના ગૃહો તેમજ રાજ્યોની વિધાનસભાઓ) અને પક્ષની સંગઠનાત્મક પાંખમાં બે હરીફ જૂથોમાંથી કોને બહુમતી મળી છે તેનું મૂલ્યાંકન કરતી કસોટી.

૧૪૧. ઈસીઆઈએ ઉપર વિગતવાર પ્રથમ પરીક્ષણ લાગુ કરવાનો ઈનકાર કર્યો હતો કારણ કે દરેક જૂથે અન્ય જૂથના સભ્યોને હાંકી કાઢ્યા હતા. એવો અભિપ્રાય હતો કે બીજી કસોટી તે કેસની હકીકતોને અનુરૂપ ન હતી કારણ કે ન તો કોંગ્રેસ

‘ઓ' કે ન તો કોંગ્રેસ ‘જે’ એ પક્ષના બંધારણના ઉદ્દેશો અને ઉદ્દેશોને "ખુલ્લેઆમ નકારી કાઢ્યા હતા". ઈસીઆઈએ એવું માન્યું હતું કે ત્રીજું પરીક્ષણ તે કેસની હકીકતો માટે સૌથી યોગ્ય હતું. તદનુસાર, તેણે મૂલ્યાંકન કર્યું કે સંસદમાં અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં અને પક્ષની સંગઠનાત્મક પાંખમાં બેમાંથી કયા જૂથો બહુમતી ધરાવે છે. તેમાં જાણવા મળ્યું હતું કે કોંગ્રેસ ‘જે’ સંગઠનાત્મક પાંખ અને કાયદાકીય પાંખ બંનેમાં બહુમતી ધરાવે છે, અને તે આઈ. એન. સી. માટે આરક્ષિત પ્રતીકનો ઉપયોગ કરવાનો હકદાર છે.

૧૪૨. અપીલ પર, આ અદાલતે ઈસીઆઈના નિર્ણયને સમર્થન આપ્યું અને ચુકાદો આપ્યો કે બહુમતીની કસોટી એ કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં ખૂબ મૂલ્યવાન કસોટી હતીઃ

"૨૬..... કોંગ્રેસ એક લોકશાહી સંગઠન હોવાથી, અમારા મતે બહુમતી અને આંકડાકીય શક્તિની કસોટી ખૂબ જ મૂલ્યવાન અને સુસંગત કસોટી હતી. સરકાર અથવા સંગઠનની બીજી વ્યવસ્થામાં ગમે તે સ્થિતિ હોય, સરકાર અથવા રાજકીય વ્યવસ્થાની લોકશાહી વ્યવસ્થામાં સંખ્યાઓની સુસંગતતા અને મહત્વ હોય છે અને તેમની દૃષ્ટિ ગુમાવવી ન તો શક્ય છે અને ન તો સ્વીકાર્ય છે. ખરેખર બહુમતીનો મત જ છે જે અંતિમ વિશ્લેષણમાં લોકશાહી વ્યવસ્થામાં નિર્ણાયક સાબિત થાય છે.

૨૭. તે ઉલ્લેખ કરી શકાય છે કે 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૬ અનુસાર, રાજકીય પક્ષને માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષ તરીકે ગણવામાં ધ્યાનમાં લઈ શકાય તેવા પરિબળોમાંથી એક એ છે કે તે પક્ષ દ્વારા લોકસભામાં અથવા રાજ્ય વિધાનસભામાં મેળવેલી બેઠકોની સંખ્યા અથવા આવા પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ચૂંટણી લડતા ઉમેદવારોએ મેળવેલા મતની સંખ્યા. જો કોઈ રાજકીય પક્ષ દ્વારા મેળવેલી બેઠકોની સંખ્યા અથવા રાજકીય પક્ષના ઉમેદવારોની તરફેણમાં પડેલા મતોની સંખ્યા રાજકીય પક્ષની માન્યતા માટે સુસંગત વિચારણા હોઈ શકે છે, તો તે સમજવામાં ખોટ છે કે બેઠકોની સંખ્યા કેવી રીતે અપ્રસ્તુત છે.

૩૧. ..... આ અદાલત જે બાબત સાથે સંબંધિત છે તે એ છે કે શું બહુમતી અથવા આંકડાકીય શક્તિની કસોટી કે જે આયોગ દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવી છે તે કેસના સંજોગોમાં સુસંગત અને સંબંધિત કસોટી છે કે કેમ. તે મુદ્દા પર, અમને એવું માનવા માટે કોઈ ખચકાટ નથી કે કેસની હકીકતો અને સંજોગોના સંદર્ભમાં, બહુમતી અને આંકડાકીય શક્તિની કસોટી માત્ર સામાન્ય અને સુસંગત જ નહોતી, પરંતુ એક ખૂબ જ મૂલ્યવાન કસોટી હતી.

૧૪૩. સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણય પછી, ચૂંટણી પંચે ફકરા ૧૫ હેઠળના વિવાદોમાં પક્ષની કાયદાકીય અને સંગઠનાત્મક પાંખોમાં બહુમતીની

કસોટીને સતત લાગુ કરી. [૫૩] જો કે, ન તો સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર કે ન તો સાદિક અલી (સુપ્રા) સૂચવે છે કે ફકરો ૧૫ હેઠળ વિવાદો નક્કી કરતી વખતે આ એકમાત્ર અથવા તો પ્રાથમિક કસોટી લાગુ કરવામાં આવે છે. ઈસીઆઈ એક પરીક્ષણ લાગુ કરી શકે છે જે તેની સામેના ચોક્કસ વિવાદની હકીકતો માટે યોગ્ય છે. તે હકીકતો અને સંજોગો માટે પરીક્ષણની યોગ્યતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, તમામ વિવાદો પર સમાન પરીક્ષણ લાગુ કરવાની જરૂર નથી.

[૫૩] વી. એસ. રામા દેવી અને એસ. કે. મેન્ડિરત્તા, હાઉ ઈન્ડિયા વોટ્સ (ત્રીજી આવૃત્તિ, ૨૦૧૪), ૬૧૯ પર

ડી. વર્તમાન કેસમાં જટિલતાઓની સંભાવના

૧૪૪. વર્તમાન કેસમાં, જૂન ૨૦૨૨ના અંતમાં અને જુલાઈ ૨૦૨૨ના પ્રથમ સપ્તાહમાં, દરેક જૂથના સભ્યોએ દસમી અનુસૂચિ હેઠળ વિરોધી જૂથના સભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે અરજીઓ દાખલ કરી હતી. ૧૯ જુલાઈ ૨૦૨૨ના રોજ, શ્રી શિંદેએ પ્રતીક આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ ઈસીઆઈ સમક્ષ અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાં દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે તેમની આગેવાની હેઠળના જૂથે "વાસ્તવિક" શિવસેનાની રચના કરી હતી અને તેથી તેને શિવસેના (ધનુષ અને તીર) નું પ્રતીક ફાળવવું જોઈએ.

૧૪૫. જ્યારે દસમી અનુસૂચિ અને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર' એક સાથે લાગુ કરવામાં આવે છે, ત્યારે વર્તમાન જેવા કિસ્સાઓ સહિત જટિલતાઓ ઊભી થઈ શકે છે. જો ઈસીઆઈ બહુમતીની કસોટી લાગુ કરે છે, તો મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિધાનસભામાં બેમાંથી કયા જૂથને બહુમતી છે તે (અન્ય બાબતોની સાથે) ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી રહેશે. તેથી, ગૃહમાં કયા જૂથની બહુમતી છે તેની ચૂંટણી પંચ સમક્ષની કાર્યવાહીના પરિણામ પર થોડી અસર પડશે. વિધાનસભામાં કોઈ ચોક્કસ જૂથની બહુમતી છે કે નહીં તે તેના પર નિર્ભર કરશે કે તે જૂથના સભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા છે કે નહીં. ઉદાહરણ તરીકે, આપણે દૃષ્ટાંતરૂપ રીતે એવા કેસ પર વિચાર કરી શકીએ છીએ જ્યાં રાજ્યની વિધાનસભામાં પાર્ટી X ની સો બેઠકો હોય. બે જૂથો, ગ્રુપ એ અને ગ્રુપ બી, ઉભરી આવે છે. પહેલામાં ૬૦ ધારાસભ્યો છે અને બીજામાં બાકીના ૪૦ ધારાસભ્યો છે. દરેક જૂથના સભ્યો અન્ય જૂથના સભ્યો સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરે છે. ઈ. સી. આઈ. ને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ પક્ષ X કયું જૂથ છે તે નક્કી કરવા માટે કહેવામાં આવે છે. વર્તમાન કાયદાના સંદર્ભમાં, બે સંભવિત પરિણામો છેઃ

એ. ઈસીઆઈ પોતાનો નિર્ણય અધ્યક્ષ સમક્ષ રજૂ કરે છે. તે અવલોકન કરે છે કે જૂથ A વિધાનસભામાં બહુમતી ધરાવે છે. તેના નિર્ણય પર આની નોંધપાત્ર અસર પડે છે, જો કે તે એકમાત્ર પરિબળ નથી જેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

જૂથ A ને પક્ષ X તરીકે નક્કી કરવામાં આવે છે અને તેને પ્રતીક આપવામાં આવે છે; અથવા

બી. અધ્યક્ષ તેમનો નિર્ણય ઈસીઆઈ સમક્ષ રજૂ કરે છે. તેઓ પક્ષપલટા વિરોધી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ ગ્રુપ A ના કેટલાક અથવા તમામ સભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવે છે. 'સિમોબલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજીનો ચુકાદો આપતી વખતે, ઈસીઆઈ (કેટલાક અથવા બધા જૂથ એ દ્વારા કરવામાં આવેલી ગેરલાયકાતને ધ્યાનમાં લીધા પછી) નોંધે છે કે જૂથ એ વિધાનસભામાં બહુમતી ધરાવતું નથી. ફરી એકવાર, તેના નિર્ણય પર આની નોંધપાત્ર અસર પડે છે, જો કે તે એકમાત્ર પરિબળ નથી જેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ગ્રુપ B ને પાર્ટી X તરીકે પસંદ કરવામાં આવે છે અને તેને પ્રતીક આપવામાં આવે છે.

૧૪૬. ઈસીઆઈ સમક્ષ વિવાદનું પરિણામ ગેરલાયકાતની અરજીઓના પરિણામના આધારે બદલાઈ શકે છે. તે ચોક્કસપણે આ જ ગૂંચવણ છે જેની સામે અરજદારો રક્ષણ કરવા માગે છે. અરજદારો વિનંતી કરે છે કે જ્યારે પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ અને દસમી અનુસૂચિ હેઠળની કાર્યવાહી એક સાથે ઊભી થઈ હોય, ત્યારે આ અદાલતે કાર્યવાહી માટે બંધારણીય ક્રમ નક્કી કરવો જોઈએ. તેઓ રજૂ કરે છે કે 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ હેઠળ વિવાદ નક્કી થાય તે પહેલાં દસમી અનુસૂચિ હેઠળની કાર્યવાહીનો ચુકાદો આપવો આવશ્યક છે, અને

"દસમી અનુસૂચિ કાર્યવાહીના અંતિમ ચુકાદા" પછી જ પ્રતીકની ફાળવણી કરી શકાય છે.

૧૪૭. અરજદારોની દલીલોને નકારી શકાય નહીં. જો ગૃહમાં બહુમતી ધરાવતું જૂથ રાજકીય પક્ષ તરીકે જાહેર થયા પછી તરત જ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે, તો રાજકીય પક્ષ હોવાના તેમના દાવાનો પાયો હવે ટકી શકતો નથી. જો તેઓ ગેરલાયક ન હોય તો પણ, તેમના દાવાનો પાયો (એટલે કે કાયદાકીય બહુમતી) ચુકાદાના સમયે હજુ પણ અનિશ્ચિત આધાર પર છે. આ બંધારણીય રીતે ઇચ્છનીય પરિણામ નથી.

ઇ. દસમી અનુસૂચિને 'સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર'ના ફકરા ૧૫ સાથે સુસંગત બનાવવી.

૧૪૮. આ અદાલત અરજદારો દ્વારા પ્રસ્તાવિત ઉકેલને સ્વીકારી શકતી નથી અને બંધારણીય ક્રમ નક્કી કરી શકતી નથી. દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓનો "અંતિમ ચુકાદો" ન આવે ત્યાં સુધી ચૂંટણી પંચને પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા પર પ્રતિબંધ છે તેવું માનવું, અસરકારક રીતે, ચૂંટણી પંચ સમક્ષની કાર્યવાહી પર અનિશ્ચિત સમય માટે રોક લગાવશે. આનું કારણ એ છે કે અપીલ માટેના તમામ માર્ગો સમાપ્ત થયા પછી અથવા સમય જતાં અવરોધિત થયા પછી જ અધ્યક્ષનો આદેશ

અંતિમતા પ્રાપ્ત કરે છે. અધ્યક્ષના આદેશને અંતિમ સ્વરૂપ આપવામાં કેટલો સમય લાગશે તે અનિશ્ચિત છે. ઈસીઆઈ એ બંધારણીય રીતે સ્થાપિત સંસ્થા છે જેને ચૂંટણી પ્રક્રિયાની દેખરેખ અને નિયંત્રણનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે. ઈસીઆઈ, જે એક બંધારણીય સત્તા છે, તેને અનિશ્ચિત સમયગાળા માટે તેની બંધારણીય ફરજો નિભાવવાથી રોકી શકાતી નથી. એક બંધારણીય સત્તા સમક્ષની કાર્યવાહી અન્ય બંધારણીય સત્તાના નિર્ણયની અપેક્ષાએ રોકી શકાતી નથી.

૧૪૯. આ અદાલતે વચગાળાના સમયગાળામાં કોઈ રાજકીય પક્ષના મૃત્યુની સંભાવના અથવા જો ચૂંટણી પંચ સમક્ષની કાર્યવાહી પર સ્ટે મૂકવામાં આવે તે સમયગાળા દરમિયાન ચૂંટણીની જાહેરાત કરવામાં આવે તો ઊભી થઈ શકે તેવી વધુ ગૂંચવણો માટે પણ જીવંત રહેવું જોઈએ. જ્યારે પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળનો વિવાદ ચુકાદો બાકી હોય, ત્યારે ચૂંટણી પંચ માટે તે રાજકીય પક્ષ માટે અનામત પ્રતીકને સ્થિર કરવાની અને હરીફ જૂથોને વચગાળાના પ્રતીકો ફાળવવાની પ્રમાણભૂત પ્રથા છે. જો અનામત પ્રતીકને અતિશય લાંબા સમય માટે સ્થિર કરવામાં આવે અને દરેક પેટાચૂંટણી અને ચૂંટણી માટે વચગાળાના પ્રતીકોનો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ, તો તે મતદારોના મનમાં અનામત પ્રતીક અને રાજકીય પક્ષ વચ્ચેના સંબંધને સમાપ્ત કરી શકે છે. આ નિઃશંકપણે રાજકીય પક્ષ માટે એક ફટકો હશે જે તેના ઉપયોગ માટે આરક્ષિત પ્રતીક માટે કાયદેસર

રીતે હકદાર છે. તેથી, ચૂંટણી પંચે તે રાજકીય પક્ષ કયા જૂથમાં રચાય છે તે અંગે નિર્ણય લેવો જોઈએ.

૧૫૦. આ નિર્ણય પર પહોંચવામાં, ઈસીઆઈ માટે માત્ર વિધાનસભામાં બહુમતીની કસોટી પર આધાર રાખવો જરૂરી નથી. વર્તમાન જેવા કિસ્સાઓમાં, વિધાનસભામાં કયા જૂથને બહુમતી મળે છે તેનું મૂલ્યાંકન કરવું નિરર્થક રહેશે. તેના બદલે, ઈ. સી. આઈ. એ પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે અન્ય પરીક્ષણો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. અન્ય પરીક્ષણોમાં રાજકીય પક્ષની સંગઠનાત્મક પાંખમાં બહુમતીનું મૂલ્યાંકન, પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય પરીક્ષણનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

૧૫૧. જ્યારે આ અદાલતે સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં અરજીનો નિર્ણય લીધો, ત્યારે દસમી અનુસૂચિ બંધારણનો ભાગ ન હતી. આ અદાલત માટે કઈ કસોટી સૌથી વધુ યોગ્ય છે તે નક્કી કરતી વખતે તેના સમાવેશ પર ઊભી થઈ શકે તેવી જટિલતાઓની આગાહી કરવાની કોઈ રીત નહોતી. તેમ છતાં, આ અદાલતે એવું માન્યું ન હતું કે વિધાનસભામાં બહુમતીની કસોટી સંપૂર્ણપણે યોગ્ય હતી અથવા તો તે પ્રાથમિક કસોટી પણ હતી. તેના બદલે તે જાણવા મળ્યું કે પરીક્ષણ તે કેસની હકીકતો અને સંજોગો માટે યોગ્ય હતું. અગાઉના ફકરામાં નોંધ્યું છે તેમ,

સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરમાં કંઈપણ અન્ય પરીક્ષણોને બાકાત રાખવા માટે ચોક્કસ પરીક્ષણનો ઉપયોગ ફરજિયાત નથી. ઈસીઆઈએ એક પરીક્ષણ લાગુ કરવું જોઈએ જે તેની સામેના કેસની અનન્ય હકીકતો અને સંજોગો માટે શ્રેષ્ઠ અનુકૂળ હોય. ઈસીઆઈ સમક્ષ વિવાદમાં પક્ષકારો યોગ્ય પરીક્ષણની દરખાસ્ત કરવા માટે સ્વતંત્ર છે અને ઈસીઆઈ પ્રસ્તાવિત પરીક્ષણોમાંથી એક લાગુ કરી શકે છે અથવા યોગ્ય હોય તે રીતે નવી પરીક્ષણની રચના કરી શકે છે. આ અદાલતે સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં અવલોકન કર્યું હતું કે કાયદાકીય બહુમતીની કસોટી બે કારણોસર તે કેસમાં ફકરા ૧૫ની કાર્યવાહી હેઠળ સુસંગત કસોટી હતીઃ પ્રથમ, આઈ. એન. સી. અદાલત અનુસાર એક લોકશાહી સંગઠન હતું, અને આવા સંગઠનોમાં સંખ્યા મહત્વની હતી; અને બીજું, વિધાનસભામાં રાજકીય પક્ષ દ્વારા મેળવેલી બેઠકોની કુલ સંખ્યા એ રાજકીય પક્ષને રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવા માટે સુસંગત પરિબળ છે. જ્યારે ધારાસભ્યોને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતીકો આદેશ હેઠળ રાજકીય પક્ષની માન્યતાનો આધાર અને તે મુજબ, કાયદાકીય બહુમતીની કસોટીનો ઉપયોગ કરવાનું એક કારણ પોતે જ નબળું પડી જાય છે. આમ, આવી પરિસ્થિતિઓમાં ચૂંટણી પંચને કાયદાકીય બહુમતીની એકમાત્ર કસોટી સુધી મર્યાદિત રાખવું યોગ્ય નથી.

૧૫૨. સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ઈસીઆઈ દ્વારા

ધ્યાનમાં લેવામાં આવેલી કસોટીઓમાંથી એક એ મૂલ્યાંકન હતું કે બે હરીફ જૂથોમાંથી કોણે તેના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ પક્ષના લક્ષ્યો અને ઉદ્દેશોનું પાલન કર્યું હતું. આ અદાલતને આ પરીક્ષણની માન્યતા પર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો ન હતો કારણ કે તેને જાણવા મળ્યું હતું કે બહુમતીની કસોટી સાદિક અલી (ઉપરોક્ત) ના તથ્યો સાથે સુસંગત છે. અમે ઈસીઆઈ પર બહુમતી ધરાવતા જૂથોમાંથી કયા જૂથનું મૂલ્યાંકન કરે છે તે સિવાયની પરીક્ષા લાગુ કરવા માટે તેને ખુલ્લું રાખ્યું હોવાથી, વિકલ્પો વ્યવહારુ છે કે કેમ તે ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી બને છે.

૧૫૩. હરીફ જૂથો તેના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ પક્ષના લક્ષ્યો અને ઉદ્દેશોનું પાલન કરે છે કે કેમ અને કયા હરીફ જૂથો આવા લક્ષ્યો અને ઉદ્દેશો સાથે વધુ સુસંગત છે તેનું મૂલ્યાંકન એ સંપૂર્ણપણે વ્યક્તિલક્ષી કવાયત છે. જુદા જુદા જૂથો એક જ ઉદ્દેશ હાંસલ કરવા માટે જુદા જુદા માર્ગો અથવા પદ્ધતિઓ અપનાવી શકે છે. ઈસીઆઈ માટે એક જૂથ દ્વારા પસંદ કરેલા માર્ગો અથવા પદ્ધતિઓને અન્ય જૂથ દ્વારા પસંદ કરેલા માર્ગો પર તેની મંજૂરીની મહોર લગાવવી યોગ્ય રહેશે નહીં. આ રાજકીય ક્ષેત્રે પ્રવેશ કરવા સમાન હશે. ઉદાહરણ તરીકે, પક્ષના બંધારણમાં વિગતવાર ઉદ્દેશોમાંનો એક એ હોઈ શકે છે કે તે આર્થિક ન્યાય પ્રાપ્ત કરવા તરફ કામ કરશે. આ પક્ષના બે હરીફ વર્ગો ઉભરી શકે છે. પ્રથમ જૂથ પ્રત્યક્ષ લાભ હસ્તાંતરણની હિમાયત કરી શકે છે જ્યારે બીજા જૂથની એવી માન્યતા હોઈ શકે

છે કે ચોક્કસ ઉત્પાદનોની કિંમતમાં સબસિડી આપવી એ પ્રાધાન્યક્ષમ વિકલ્પ છે. આર્થિક ન્યાય મેળવવા માટે આમાંથી કઈ પદ્ધતિઓ (અને વિસ્તરણ દ્વારા, હરીફ જૂથોમાંથી કઈ) વધુ યોગ્ય છે તે નક્કી કરવામાં ઈસીઆઈની કવાયત વ્યક્તિલક્ષી છે. આ એક સરળ ઉદાહરણ હોવા છતાં, તે એક જ ધ્યેયને વિવિધ માર્ગો દ્વારા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેનું ઉદાહરણ છે, અને આ પ્રકારનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે ઈસીઆઈ કોઈપણ ઉદ્દેશ્ય આધાર વિના પોતાનો અભિપ્રાય રજૂ કરશે. ઈસીઆઈએ તટસ્થ સંસ્થા હોવી જોઈએ અને હરીફ જૂથો દ્વારા પસંદ કરેલા અભિગમો પર વ્યક્તિલક્ષી ચુકાદો આપવાનું ટાળવું જોઈએ.

૧૫૪. આ તબક્કે, એક પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે કે શું પ્રતીક આદેશ હેઠળ ઈસીઆઈનો નિર્ણય દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અધ્યક્ષના નિર્ણય સાથે સુસંગત હોવો જોઈએ. જવાબ છે ના. આનું કારણ એ છે કે અધ્યક્ષનો નિર્ણય અને ઈસીઆઈનો નિર્ણય દરેક અલગ–અલગ વિચારણાઓ પર આધારિત હોય છે અને અલગ–અલગ હેતુઓ માટે લેવામાં આવે છે.

૧૫૫. ઈસીઆઈના નિર્ણયની સંભવિત અસર છે. એક જાહેરાત કે હરીફ જૂથોમાંથી એક એ છે કે રાજકીય પક્ષ નિર્ણયની તારીખથી સંભવિત રીતે અમલમાં મૂકે છે. જે જૂથના સભ્યોને પ્રતીક આપવામાં આવ્યું હોય તેમને અધ્યક્ષ દ્વારા ગૃહમાંથી ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે તેવી સ્થિતિમાં, ગૃહમાં રહેલા જૂથના

સભ્યોએ તેમના જૂથને નવા પ્રતીકની ફાળવણી માટે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર અને અન્ય કોઈપણ સંબંધિત કાયદા (ઓ) માં સૂચવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાનું પાલન કરવું પડશે.

૧૫૬. ચૂંટણી પંચના નિર્ણયની અપેક્ષાએ અધ્યક્ષ સમક્ષ ગેરલાયકાતની કાર્યવાહી પર રોક લગાવી શકાતી નથી. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં પ્રતિબંધાત્મક વર્તન (કથિત) કર્યા પછી પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજી દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યાં અયોગ્યતા કાર્યવાહીના ચુકાદા માટે અધ્યક્ષ દ્વારા ઈસીઆઈના નિર્ણય પર આધાર રાખી શકાતો નથી. જો આવા કિસ્સાઓમાં અયોગ્યતાની અરજીઓ પર ઈસીઆઈના નિર્ણયના આધારે ચુકાદો આપવામાં આવે છે, તો ઈસીઆઈના નિર્ણયની પૂર્વલક્ષી અસર પડશે. આ કાયદાની વિરુદ્ધ હશે.

૧૫૭. જ્યારે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત વર્તન (કથિત રીતે) કરવામાં આવે છે, ત્યારે માત્ર એક જ રાજકીય પક્ષ હોય છે. આ ચુકાદાના અગાઉના વિભાગોમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, આ અધિનિયમના સમયે રાજકીય પક્ષ કોણ હતો તે નક્કી કરવા માટે અધ્યક્ષને પ્રથમ દૃષ્ટિએ જરૂરી બનાવે છે, જે કથિત રીતે દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓને આકર્ષિત કરે છે. ગૃહના સભ્યને સ્વૈચ્છિક રીતે રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડવા બદલ ગેરલાયક ઠેરવવાનો

અધ્યક્ષનો નિર્ણય માત્ર તેમને ગૃહમાંથી ગેરલાયક ઠેરવશે. તે રાજકીય પક્ષમાંથી સભ્યની આપમેળે હકાલપટ્ટી તરફ દોરી જશે નહીં. તે અનુસરે છે કે અરજદારોની રજૂઆત કે જે ધારાસભ્યને દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા છે તેને પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજી દાખલ કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી, તે સ્વીકારી શકાતી નથી. અમે તે મુજબ આ ચુકાદાના ફકરા ૩૨ (જે) માં નોંધાયેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ છીએ.

૧૫૮. શ્રી શિંદે દ્વારા પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ શરૂ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીમાં, ચૂંટણી પંચે તેમના નેતૃત્વ હેઠળના જૂથને શિવસેના માટે આરક્ષિત પ્રતીક "ધનુષ અને તીર" એનાયત કર્યું હતું. અરજદારોએ આ આદેશને આ અદાલતમાં પડકાર્યો હતો. [૫૪] ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૩ના આદેશ દ્વારા, આ અદાલતે નોટિસ જારી કરી હતી. અમે તે કેસના ગુણદોષ પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો નથી.

[૫૪] ૨૦૨૩નો એસ. એલ. પી. (સી) નંબર ૩૯૯૭

vi. દસમી અનુસૂચિનો ફકરો 3 દૂર કરવાની અસર

૧૫૯. બંધારણની દસમી અનુસૂચિ બંધારણ (બાવનમા સુધારા) અધિનિયમ

૧૯૮૫ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. દસમી અનુસૂચિએ પક્ષપલટાના બંધારણીય પાપનો ઉપાય પૂરો પાડવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો, પક્ષપલટો એ રાજ્ય વિધાનસભાના કોઈપણ ગૃહ અથવા સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્યોની રાજકીય પક્ષમાંથી બહાર નીકળીને વફાદારી બદલવાની ક્રિયા છે, જેમની ટિકિટ પર તેઓ ચૂંટણીમાં ગયા હતા અને અન્ય રાજકીય પક્ષમાં જોડાયા હતા.દસમી અનુસૂચિની શરૂઆત પહેલાના વર્ષોમાં કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને સ્તરે રાજકીય પક્ષોમાં અસંખ્ય પક્ષપલટો જોવા મળ્યો હતો. આ પક્ષપલટાઓના પરિણામે સર્જાયેલી તોફાની રાજકીય પરિસ્થિતિએ દેશમાં પક્ષપલટા વિરોધી કાયદાની જરૂરિયાતને જન્મ આપ્યો હતો.

૧૬૦. દસમી અનુસૂચિ પ્રતિબંધિત કૃત્યમાં સંડોવાયેલા ગૃહના કોઈપણ સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવીને પક્ષપલટો કરનારને સજા કરે છે. ફકરો ૨(૧)(એ) જણાવે છે કે કોઈ પણ રાજકીય પક્ષ સાથે જોડાયેલા ગૃહના સભ્યને ગૃહના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે જો તેમણે સ્વેચ્છાએ આવા રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું હોય. ફકરો ૨(૧)(બી) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે સભ્ય જો તેઓ જે રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા હોય અથવા આ માટે તેના દ્વારા અધિકૃત કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા કોઈપણ નિર્દેશોની વિરુદ્ધમાં ગૃહમાં મતદાન કરે અથવા મતદાન કરવાથી દૂર રહે તો તેને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે.

૧૬૧. દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૬ ગૃહના અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાનો અધિકાર આપે છે. ગેરલાયકાતની અરજીનો ચુકાદો આપતી વખતે, અધ્યક્ષે તે સભ્ય દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા કોઈપણ બચાવ (ઓ) પર પણ વિચાર કરવો જોઈએ જેની સામે અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે. દસમી અનુસૂચિ, જે હાલમાં અસ્તિત્વમાં છે, તે પાંચ બચાવનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેનો ઉપયોગ સભ્ય પક્ષપલટા વિરોધી કાયદાના પરિણામોથી પોતાને બચાવવા માટે કરી શકે છેઃ

એ. કોઈ સભ્યને ફકરા ૨(૧)(બી) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં જો તેણે આવા રાજકીય પક્ષ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિર્દેશોની વિરુદ્ધ મતદાન કરવા અથવા મતદાનથી દૂર રહેવા માટે તેમના રાજકીય પક્ષની પૂર્વ પરવાનગી મેળવી લીધી હોય; [૫૫]

બી. સભ્યને ફકરા ૨ (૧) (બી) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે, જો તેઓ જે રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા હોય તેણે આવા રાજકીય પક્ષ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા નિર્દેશોની વિરુદ્ધ મતદાનમાં અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાની તેમની ક્રિયાઓને આવા મતદાન અથવા ગેરહાજરીના પંદર દિવસની અંદર માફ કરી દીધી હોય; [૫૬]

ગ. ફકરા ૪ ની દ્રષ્ટિએ, સભ્યને ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ અથવા ફકરા ૨ (૧) (બી) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં જ્યાં તેમનો મૂળ રાજકીય પક્ષ અન્ય રાજકીય પક્ષ સાથે ભળી જાય છે અને તેઓ દાવો કરે છે કે તેઓ અને તેમના મૂળ રાજકીય પક્ષના અન્ય કોઈપણ સભ્યો આવા અન્ય રાજકીય પક્ષના અથવા વિલિનીકરણ દ્વારા રચાયેલા નવા રાજકીય પક્ષના સભ્યો બની ગયા છે. [૫૭] આ બચાવ ત્યારે જ કરવામાં આવે છે જ્યારે સંબંધિત વિધાનસભા પક્ષના ઓછામાં ઓછા બે તૃતીયાંશ સભ્યો વિલિનીકરણ માટે સંમત થયા હોય; [૫૮]

ડી. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં સભ્યનો મૂળ રાજકીય પક્ષ ફકરા ૪(૧)(એ) હેઠળ અન્ય રાજકીય પક્ષ સાથે ભળી ગયો હોવાનું જણાય છે, મૂળ રાજકીય પક્ષના સભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે જો તેઓએ આવા વિલિનીકરણને સ્વીકાર્યું ન હોય અને અલગ જૂથ તરીકે કામ કરવાનું પસંદ કર્યું હોય; અને

ઇ. સંસદમાં અથવા રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષ (અથવા યથાસ્થિતિ અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષ) ના હોદ્દા પર ચૂંટાયેલા સભ્યોને દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાતમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે જો તેઓ સ્વેચ્છાએ આવા હોદ્દા પર તેમની ચૂંટણીને કારણે તેમના રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દે છે અને રાજકીય પક્ષમાં ફરીથી જોડાતા નથી અથવા જ્યાં સુધી

તેઓ આવા હોદ્દો જાળવી રાખે ત્યાં સુધી અન્ય રાજકીય પક્ષના સભ્ય નથી. વધુમાં, જો તેઓ પદ છોડ્યા પછી જે રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું હોય તેમાં ફરી જોડાય તો તેમને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવતા નથી. [૬૦]

[૫૫] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૨ (૧) (બી)

[૫૬] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૨ (૧) (બી)

[૫૭] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૪ (૧) (એ)

[૫૮] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૪ (૨)

[૫૯] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૪ (૧) (બી)

[૬૦] બંધારણની દસમી અનુસૂચિનો ફકરો ૫

૧૬૨. ૨૦૦૩ પહેલા, ફકરા ૩ હેઠળ છટ્ટો બચાવ એવા સભ્યો માટે ઉપલબ્ધ હતો જેમની સામે ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ફકરો ૩ એ નિર્ધારિત કરે છે કે જો તેમના મૂળ રાજકીય પક્ષમાં ભાગલા પડે તો ગૃહના

સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં.તેને બંધારણ (૯૧મો સુધારો) અધિનિયમ ૨૦૦૩ દ્વારા દસમી અનુસૂચિમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો. તેની બાદબાકી પહેલાં, ફકરો 3 નીચે પ્રમાણે વાંચે છેઃ

"૩.પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયકાત વિભાજનના કિસ્સામાં લાગુ નહીં થાય. જ્યાં ગૃહનો કોઈ સભ્ય એવો દાવો કરે છે કે તે અને તેના વિધાનસભા પક્ષના અન્ય કોઈ સભ્ય તેના મૂળ રાજકીય પક્ષમાં વિભાજનના પરિણામે ઉદ્ભવેલા જૂથનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા જૂથની રચના કરે છે અને આવા જૂથમાં આવા વિધાનસભા પક્ષના ઓછામાં ઓછા એક તૃતીયાંશ સભ્યો હોય છે, –

(ક) તેને ફકરા ૨ના પેટા–ફકરા (૧) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે નહીં.

(ક) તેણે સ્વેચ્છાએ પોતાના મૂળ રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું હોય; અથવા

(૨) તેણે આવા પક્ષ, વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળની પૂર્વ પરવાનગી મેળવ્યા વિના આવા પક્ષ અથવા તેના દ્વારા અધિકૃત કોઈ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા કોઈ પણ નિર્દેશની વિરુદ્ધમાં આવા ગૃહમાં મતદાન કર્યું છે અથવા મતદાન કરવાથી દૂર રહ્યો છે અને આવા મતદાન અથવા

ગેરહાજરીની તારીખથી પંદર દિવસની અંદર આવા પક્ષ, વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી દ્વારા આવા મતદાન અથવા ગેરહાજરીની મંજૂરી આપવામાં આવી નથી; અને

(બી) આવા વિભાજનના સમયથી, આવા જૂથને ફકરા ૨ ના પેટા–ફકરા (૧) ના હેતુઓ માટે તે રાજકીય પક્ષ માનવામાં આવશે અને આ ફકરાના હેતુઓ માટે તેનો મૂળ રાજકીય પક્ષ માનવામાં આવશે.

એ. ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરતા સભ્યો માટે 'વિભાજન'નો બચાવ હવે ઉપલબ્ધ નથી

૧૬૩. આ અદાલત સમક્ષ પ્રશ્ન એ છે કે–દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૩ ને હટાવવાની શું અસર છે? આ પ્રશ્ન શિવસેનાના બંને જૂથોના "વાસ્તવિક" શિવસેના હોવાનો દાવો કરવાના સંદર્ભમાં ઊભો થયો છે. અસરકારક રીતે, આ એસ. એસ. એલ. પી. ની અંદર વિભાજનના અસ્તિત્વ તરફ નિર્દેશ કરે છે. જો કે, કોઈ પણ જૂથ અથવા દળ એવી દલીલ કરી શકે નહીં કે તેઓ પક્ષપલટાના આધારે ગેરલાયકાત સામેના બચાવ તરીકે મૂળ રાજકીય પક્ષની રચના કરે છે.

૧૬૪. દસમી અનુસૂચિમાંથી ફકરો ૩ દૂર કરવાનું અનિવાર્ય પરિણામ એ છે કે

વિભાજનનો બચાવ હવે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલા સભ્યો માટે ઉપલબ્ધ નથી. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં કોઈ રાજકીય પક્ષ અથવા વિધાનસભા પક્ષમાં ભાગલા પડ્યા હોય, દરેક જૂથના સભ્યો અન્ય જૂથના સભ્યોની ગેરલાયકાત માટે અરજી કરે તેવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ જૂથના સભ્યો કાયદેસર રીતે બચાવ કરી શકે નહીં કે તેઓ રાજકીય પક્ષ છે. જે બચાવનો લાભ લેવા માંગવામાં આવ્યો છે તે હાલની દસમી અનુસૂચિમાં હોવો જોઈએ.

૧૬૫. જો દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૪(૧) ની જરૂરિયાતો સંતોષાય તો બહુવિધ જૂથો અથવા જૂથોના સભ્યો ગૃહના સભ્યો તરીકે ચાલુ રહી શકે છે. રાજકીય પક્ષના બે (અથવા વધુ) જૂથો બંને ગૃહમાં રહી શકે છે જો એક જૂથે ફકરા ૪ (૧) (એ) ની દ્રષ્ટિએ અન્ય રાજકીય પક્ષ સાથે વિલિનીકરણ કરવાનું પસંદ કર્યું હોય અને બીજા જૂથે વિલિનીકરણ ન સ્વીકારવાનું પસંદ કર્યું હોય. જો કે, એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં વિભાજન થયું હોય અને એક જૂથના સભ્યોએ ફકરા ૨ (૧) માં શરતોને સંતોષ્યા હોય અને ઉપર વિગતવાર પાંચ બચાવમાંથી કોઈપણ સ્થાપિત કરવામાં પણ અસમર્થ હોય, તેઓ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે. દરેક જૂથમાં સભ્યોની ટકાવારી ગેરલાયકાતનો બચાવ કરવામાં આવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે અપ્રસ્તુત છે.

૧૬૬. આ જરૂરી રીતે ફકરો ૩ ને કાઢી નાખવાની સૂચિતાર્થ છે. અન્યથા tએ

દસમી અનુસૂચિમાં વિભાજનના બચાવને પાછળના દરવાજાથી પ્રવેશવાની મંજૂરી આપવી હશે. આ અસ્વીકાર્ય છે અને ફકરો ૩ ને હટાવવાનું અર્થહીન બનાવશે. તે એક સામાન્ય કાયદો છે કે જે સીધી રીતે કરી શકાતું નથી તેને પરોક્ષ રીતે કરવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી. [૬૧] આપણે જે અર્થઘટન કર્યું છે તે માત્ર એક જ છે જે ફકરો ૩ ને કાઢી નાખવા સાથે સુસંગત છે.

[૬૧] દિલ્હી વહીવટીતંત્ર વિ. ગુરદીપ સિંહ ઉબન, (૨૦૦૦) ૭ એસસીસી ૨૯૬; ટેક્સી ઓનર્સ યુનાઇટેડ ટ્રાન્સપોર્ટ વિ. સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ ઓથોરિટી (ઓરિસ્સા), (૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ૩૪

બી. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ અધ્યક્ષનો નિર્ણય

૧૬૭. ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલા સભ્યો માટે ઉપલબ્ધ બચાવને ધ્યાનમાં લીધા વિના, જ્યાં રાજકીય અથવા વિધાનસભા પક્ષના બે અથવા વધુ જૂથો ઉભા થયા હોય તેવા ફકરા ૨(૧)(એ) હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો આપતી વખતે "વાસ્તવિક" રાજકીય પક્ષ કોણ છે તે નક્કી કરવા માટે અધ્યક્ષને આહવાન કરવામાં આવી શકે છે. ફકરો ૩ દૂર કરવાની અસર એ છે કે બંને જૂથોને મૂળ રાજકીય પક્ષની રચના તરીકે ગણી શકાય નહીં. પક્ષના કયા (જો કોઈ હોય તો) સભ્યોએ સ્વેચ્છાએ ફકરા ૨ (૧) (એ) હેઠળ

રાજકીય પક્ષનું સભ્યપદ છોડી દીધું છે તે નક્કી કરવા માટે, પહેલા તે નક્કી કરવું જરૂરી છે કે કયા જૂથો રાજકીય પક્ષની રચના કરે છે. આ નિર્ણય પ્રથમ દૃષ્ટિએ નિર્ણય છે અને સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ફકરા ૧૫ હેઠળની કાર્યવાહી સહિત અન્ય કોઈ કાર્યવાહીને અસર કરશે નહીં.

૧૬૮. તેમના નિર્ણય પર પહોંચતા, અધ્યક્ષે પક્ષના બંધારણ તેમજ પક્ષના નેતૃત્વના માળખાને સ્પષ્ટ કરતા અન્ય કોઈપણ નિયમો અને નિયમનોને ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ. જો હરીફ જૂથો પક્ષના બંધારણના બે અથવા વધુ સંસ્કરણો રજૂ કરે છે, તો અધ્યક્ષે તે સંસ્કરણને ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ જે હરીફ જૂથો ઉભરી આવ્યા તે પહેલાં ઈસીઆઈને રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અધ્યક્ષે પક્ષના બંધારણના સંસ્કરણને ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ જે બંને જૂથોની સંમતિ સાથે ચૂંટણી પંચને સુપરત કરવામાં આવ્યું હતું. આ એવી પરિસ્થિતિને દૂર કરશે જ્યાં બંને જૂથો પોતાના હેતુઓ પૂરા કરવા માટે બંધારણમાં સુધારો કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. વધુમાં, વિધાનસભામાં કયા જૂથ પાસે બહુમતી છે તેની આંખ આડા કાન કરીને કયા જૂથ રાજકીય પક્ષની રચના કરે છે તેના આધારે અધ્યક્ષે પોતાનો નિર્ણય ન લેવો જોઈએ. આ આંકડાની રમત નથી, પરંતુ કંઈક વધુની રમત છે. વિધાનસભાની બહાર નેતૃત્વનું માળખું એક વિચારણા છે જે આ મુદ્દાના નિર્ધારણ માટે સુસંગત છે.

૧૬૯. ફકરો ૩ દૂર કરવાથી ફકરો ૨(૧)(બી) હેઠળની કાર્યવાહીને પણ અસર થાય છે. જ્યારે રાજકીય પક્ષના બે અથવા વધુ જૂથો દ્વારા નિયુક્ત બે દંડક હોય, ત્યારે ચુકાદાના અગાઉના વિભાગમાં જણાવ્યા મુજબ અધ્યક્ષ નક્કી કરે છે કે બેમાંથી કયા દંડક રાજકીય પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આમ, પરિચ્છેદ ૨(૧)(બી) હેઠળ સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવા જોઈએ કે કેમ તે અંગે અધ્યક્ષનો ચુકાદો પણ અધ્યક્ષના બે (અથવા વધુ) દંડકમાંથી એકને માન્યતા આપવાના નિર્ણય પર નિર્ભર રહેશે. અમે તે મુજબ આ ચુકાદાના ફકરા ૩૨ (એફ) માં નોંધાયેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ છીએ.

vii. શ્રી ઠાકરેને ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ

૧૭૦. આ મુદ્દાના નિર્ધારણ સાથે સંબંધિત તથ્યો આ ચુકાદાના પ્રારંભિક ભાગમાં વર્ણવવામાં આવ્યા છે. ફરીથી મતગણતરી કરવા માટે, શિવસેનાના ચૌત્રીસ ધારાસભ્યો મળ્યા અને ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એક ઠરાવ પસાર કર્યો. ઠરાવમાં પુનઃપુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી કે શ્રી એકનાથ શિંદે એસ.એસ.એલ.પી. ના ગ્રૂપ લીડર તરીકે "ચાલુ" છે, તેમણે મુખ્ય દંડક તરીકે શ્રી સુનીલ પ્રભુની નિમણૂક રદ કરી હતી અને તેમના સ્થાને શ્રી ભરત ગોગાવલેની નિમણૂક કરી હતી. હસ્તાક્ષર કરનારાઓએ કોંગ્રેસ અને એનસીપી સાથે ગઠબંધનમાં સરકાર

બનાવવા બદલ શિવસેના પ્રત્યે અજંપો અને અસંતોષ પણ વ્યક્ત કર્યો હતો. અલગ રીતે, ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ, રાજ્યપાલને તે સમયે વિપક્ષના નેતા શ્રી દેવેન્દ્ર ફડણવીસ અને અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટાયેલા સાત ધારાસભ્યો તરફથી પત્રો મળ્યા હતા, જેમાં તેમને વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે તેઓ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપે. તે જ દિવસે, રાજ્યપાલે શ્રી ઠાકરેને ૨૦૨૨ના ડબલ્યુપી (સી) ૪૭૦માં વિવાદિત સંદેશાવ્યવહાર જારી કર્યો હતો, જેમાં તેમને ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. આ અદાલતે વિશ્વાસ મત પર રોક લગાવવાનો ઇનકાર કર્યા પછી શ્રી ઠાકરેએ ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ રાજીનામું આપ્યું હતું. આમ, ૨૦૨૨ની રિટ પિટિશન(સી) ૪૭૦ નિરર્થક થયેલ છે. આ અદાલતને હવે ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના પત્રને રદ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું નથી. જો કે, રાજ્યપાલ દ્વારા બંધારણ દ્વારા તેમને સોંપવામાં આવેલી વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કાયદા અનુસાર કરવામાં આવે છે કે કેમ તે પ્રશ્નને આ અદાલત દ્વારા રાજ્યપાલના કાર્યાલયને સોંપવામાં આવેલી જવાબદારીની વ્યાપકતાને ધ્યાનમાં રાખીને તેમજ આવા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાથી જે પરિણામો આવે છે તેના મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને સંબોધિત કરવો જરૂરી છે.

૧૭૧. રાજ્યપાલ દ્વારા તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીને મોકલવામાં આવેલ પત્ર સૂચવે છે કે તેમણે ફ્લોર ટેસ્ટ જરૂરી હોવાના નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે નીચેના સંજોગો પર

આધાર રાખ્યો હતોઃ

એ. તત્કાલીન વિપક્ષના નેતા તરફથી એક પત્ર મળ્યો હતો જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી ઠાકરેને હવે ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત નથી.

બી. સાત અપક્ષ ધારાસભ્યો તરફથી મળેલા પત્રોમાં રાજ્યપાલને વિનંતી કરવામાં આવી છે કે તેઓ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપે.

સી. ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એસએસએલપીના ચૌત્રીસ સભ્યો દ્વારા હસ્તાક્ષર કરાયેલા ઠરાવમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ કોંગ્રેસ અને એનસીપી સાથે ગઠબંધન કરવા બદલ શિવસેનાથી અસંતુષ્ટ છે.

ડી. શ્રી શિંદે દ્વારા ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ડેપ્યુટી સ્પીકરને સંબોધીને લખેલો પત્ર જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી અજય ચૌધરીની એસએસએલપીના નેતા તરીકે નિમણૂક ગેરકાયદેસર હતી; અને

ઈ. એસ. એસ. એલ. પી. ના ૩૮ સભ્યો તરફથી ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એક પત્ર મળ્યો હતો જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા તેમને

આપવામાં આવેલી સુરક્ષા ગેરકાયદેસર રીતે પાછી ખેંચી લેવામાં આવી છે અને તેમનો જીવ જોખમમાં છે.

૧૭૨. આ સામગ્રીઓના આધારે, રાજ્યપાલે (૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના પત્રમાં) તારણ કાઢ્યું હતું કે શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છેઃ

"..... શિવસેનાના બહુમતી ધારાસભ્યોએ શિવસેના ધારાસભ્ય દળ વતી સ્પષ્ટ સંકેત આપ્યો છે કે તેઓ મહા વિકાસ અઘાડી સરકારમાંથી બહાર નીકળવાનો ઇરાદો ધરાવે છે અને તમને તેનાથી વાકેફ કરવામાં આવ્યા છે અને તમે તમારા ધારાસભ્યો અને કાર્યકર્તાઓને લોકશાહી સિવાયના અર્થો દ્વારા જીતવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છો. તેથી મને વિશ્વાસ છે કે તમે અને તમારી સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે અને સરકાર લઘુમતીમાં છે.

ત્યારબાદ રાજ્યપાલે શ્રી ઠાકરેને ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવ્યા હતા.

૧૭૩. રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિન્ન ભાગ છે. રાજ્યની કારોબારી સત્તા રાજ્યપાલને સોંપવામાં આવી છે. કલમ ૧૬૩ રાજ્યપાલને મંત્રી પરિષદની સહાય અને સલાહ પર તેમની કાયદાકીય અને કારોબારી શક્તિનો ઉપયોગ

કરવાની જરૂર છે. કલમ ૧૬૩(૨) રાજ્યપાલને બંધારણ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ જરૂરી હોય ત્યારે તેમની વિવેકાધીન સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા આપે છે. કલમ ૧૭૪(૧) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે રાજ્યપાલ સમયાંતરે તેમને યોગ્ય લાગે તે સમયે અને સ્થળે ગૃહની બેઠક બોલાવશે. કલમ ૧૭૫(૧) રાજ્યપાલને ગૃહને સંબોધન કરવાની સત્તા આપે છે.કલમ ૧૭૫(૨) રાજ્યપાલને ગૃહને સંદેશા મોકલવાની મંજૂરી આપે છે, પછી ભલે તે પેન્ડિંગ બિલના સંદર્ભમાં હોય કે અન્યથા.

એ. ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા

૧૭૪. એસ. આર. બોમ્મઈ (સુપ્રા) માં જનતા પાર્ટીએ ઓગસ્ટ ૧૯૮૮માં એસ. આર. બોમ્મઈના નેતૃત્વમાં કર્ણાટકમાં સરકાર બનાવી હતી. ટૂંક સમયમાં, જનતા પાર્ટી અને લોક દળ (બી) નું જનતા દળ નામના નવા પક્ષમાં વિલિનીકરણ થયું. એપ્રિલ ૧૯૮૯માં જનતા દળના ૧૭ ધારાસભ્યોએ રાજ્યપાલને પત્ર લખીને સરકારને આપેલું સમર્થન પાછું ખેંચી લીધું હતું. ૧૯ એપ્રિલ ૧૯૮૯ના રોજ રાજ્યપાલે રાષ્ટ્રપતિને એક અહેવાલ મોકલ્યો હતો જેમાં જણાવ્યું હતું કે મુખ્યમંત્રીએ વિધાનસભામાં બહુમતી ગુમાવી દીધી છે અને બંધારણની કલમ ૩૫૬ (૧) હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ કરવાની ભલામણ કરી હતી. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૮૯ના રોજ મુખ્યમંત્રીએ ગૃહમાં બહુમતી સાબિત

કરવાની રજૂઆત કરી હતી. જો કે, તે જ દિવસે રાજ્યપાલે રાષ્ટ્રપતિને બીજો અહેવાલ મોકલ્યો હતો જેમાં પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું હતું કે મુખ્યમંત્રીએ ગૃહની બહુમતીનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે અને કલમ ૩૫૬(૧) હેઠળ કાર્યવાહીની ભલામણ કરી હતી. તદનુસાર, ૨૧ એપ્રિલ ૧૯૮૯ના રોજ રાષ્ટ્રપતિએ એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું, રાજ્ય સરકારને બરતરફ કરી અને વિધાનસભાનું વિસર્જન કર્યું.

૧૭૫. આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે રાજ્યપાલ એ નક્કી કરી શકતા નથી કે મંત્રીમંડળે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે કે નહીં અને આ ગૃહના ફ્લોર પર નક્કી કરવું પડશે. આ અદાલતે રાજ્યપાલોની પાંચ સભ્યોની સમિતિના અહેવાલને મંજૂરી આપી હતી, જેમાં ભલામણ કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે રાજ્યપાલને "ગમે તે પ્રક્રિયા અથવા માધ્યમ દ્વારા" સંતોષ થાય કે સરકારને હવે બહુમતીનું સમર્થન નથી, ત્યારે તેમણે મુખ્યમંત્રીને વિધાનસભામાં તેમની બહુમતી સાબિત કરવા માટે કહેવું જોઈએ. ન્યાયાધીશ બી. પી. જીવન રેડ્ડીએ જણાવ્યું હતું કે સરકાર દ્વારા વિશ્વાસ ગુમાવવો એ એક વસ્તુનિષ્ઠ હકીકત છે જેની ખાતરી માત્ર ગૃહમાં જ કરવી પડશેઃ

"૩૯૧. [.....] બંધારણ એવી જવાબદારી ઊભું કરતું નથી કે મંત્રાલયની રચના કરનાર રાજકીય પક્ષને વિધાનસભામાં બહુમતી હોવી જરૂરી છે. લઘુમતી

સરકારો અજાણ નથી. જે જરૂરી છે તે એ છે કે સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ મળવો જોઈએ. આ પાસાને રાજ્યપાલે ધ્યાનમાં રાખ્યું હોય તેવું લાગતું નથી. બીજું અને વધુ મહત્ત્વનું એ કે મંત્રીમંડળે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે કે કેમ તે રાજ્યપાલ દ્વારા નક્કી કરવાની બાબત નથી અથવા તે બાબત માટે ગૃહના ફ્લોર સિવાય બીજે ક્યાંય નક્કી કરવાની બાબત નથી. આપણા બંધારણમાં સમાવિષ્ટ લોકશાહીના સિદ્ધાંતનો અર્થ એ છે કે આવા કોઈપણ પ્રશ્નનો નિર્ણય ગૃહમાં જ થવો જોઈએ. ગૃહ એ એવી જગ્યા છે જ્યાં લોકશાહી કાર્યરત છે. આ પ્રશ્ન જાતે અથવા પોતાની ચકાસણી દ્વારા નક્કી કરવાનો રાજ્યપાલનો અધિકાર નથી. આ તેમના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષની બાબત નથી. તે એક વસ્તુનિષ્ઠ હકીકત છે જે ગૃહના ફ્લોર પર સ્થાપિત કરવામાં સક્ષમ છે. [.....]"

૧૭૬. શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ (ઉપરોક્ત) માં, મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં કોંગ્રેસની સરકાર બની હતી. વિધાનસભાના કાર્યકાળ દરમિયાન, ભાજપના ધારાસભ્યોએ કોંગ્રેસના બાવીસ ધારાસભ્યોના રાજીનામાના પત્રો અધ્યક્ષને સુપરત કર્યા હતા. અધ્યક્ષે બાવીસમાંથી છ રાજીનામાનો સ્વીકાર કર્યો હતો. વિધાનસભામાં વિપક્ષના પક્ષે આ રાજીનામાની જાહેરાત કરતા રાજ્યપાલને પત્ર લખ્યો હતો. રાજ્યપાલે વિશ્વાસ મત હાથ ધરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. રાજ્યપાલની કાર્યવાહી પર આ અદાલત સમક્ષ પ્રહાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બંધારણીય યોજનામાં રાજ્યપાલને "ચાલી રહેલી વિધાનસભા" માં

વિશ્વાસ મત માટે બોલાવવાની સત્તા અને વિવેકબુદ્ધિ આપવામાં આવી છે અને આવા નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને આધિન છે. આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવાનો નિર્ણય વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી અને કારણો પર આધારિત હોવો જોઈએ જે વિવેકબુદ્ધિની કવાયત માટે સંબંધિત અને સુસંગત છે, અને તેના માટે બાહ્ય નથી. અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે રાજ્યપાલે લોકશાહી રીતે ચૂંટાયેલી સરકારોને અસ્થિર કરવા અથવા વિસ્થાપિત કરવા માટે તેમની વિવેકાધીન શક્તિનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએઃ

"૭૧.બંધારણીય કાર્યકર્તાઓને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ ન્યાયિક સમીક્ષાના દાયરાની બહાર નથી. જ્યાં ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાની રાજ્યપાલની વિવેકબુદ્ધિની કવાયતને અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં તે ન્યાયિક સમીક્ષામાંથી મુક્ત નથી. કોર્ટ એ નક્કી કરવા માટે હકદાર છે કે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવામાં, ગવર્નરે ઉદ્દેશ્ય સામગ્રી અને કારણોના આધારે આવું કર્યું હતું કે જે સત્તાના ઉપયોગ માટે સુસંગત અને બંધબેસતા હતા. આવી સત્તાનો ઉપયોગ લોકશાહી રીતે ચૂંટાયેલી વિધાનસભાને જવાબદાર અને સામૂહિક રીતે તેના માટે જવાબદાર સરકારને અસ્થિર અથવા વિસ્થાપિત કરવાનો હેતુ નથી. વિશ્વાસ મત માટે બોલાવવાની સત્તાનો ઉપયોગ એ વ્યાપક વિચારણા દ્વારા સંચાલિત થવો જોઈએ કે રાજ્યપાલ દ્વારા સંતોષની રચના બાહ્ય વિચારણાઓ પર આધારિત નથી.

૧૭૭. આ અદાલતે એવું પણ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે જ્યાં સુધી "તાત્કાલિક અને અનિવાર્ય સંજોગો" ન હોય ત્યાં સુધી રાજ્યપાલે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની સામાન્ય કાયદાકીય પ્રક્રિયાને તેનો યોગ્ય માર્ગ ચલાવતા અટકાવવી જોઈએ નહીં. શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ (ઉપરોક્ત) માં, અધ્યક્ષે માત્ર છ સભ્યોના રાજીનામા સ્વીકાર્યા હતા જેઓ વર્તમાન સરકારના મંત્રી હતા અને વિધાનસભાને તેર દિવસ માટે સ્થગિત કરી દીધી હતી. આ હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે રાજ્યપાલ દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવા માટે વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી અને સંબંધિત કારણો છે.

૧૭૮. કલમ ૧૭૪ હેઠળ ગૃહ બોલાવવાની રાજ્યપાલની સત્તાનો ઉપયોગ મંત્રીમંડળની મદદ અને સલાહ પર થવો જોઈએ. મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નિયમોના નિયમ ૯૫માં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે જે સભ્ય મંત્રીમંડળમાં અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા માંગે છે તે લેખિત નોટિસ દ્વારા આવું કરશે. જો પ્રસ્તાવ અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે અને વિધાનસભાનું સત્ર ચાલી રહ્યું હોય, તો નોટિસની તારીખથી બે દિવસ પછી પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાની મંજૂરી આપવી આવશ્યક છે.જો કે, જ્યારે વિધાનસભા સત્રમાં ન હોય ત્યારે નોટિસ પ્રાપ્ત થાય છે, તો સત્ર શરૂ થયાના બે દિવસની અંદર પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે.

૧૭૯. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવને ટાળવા માટે, વર્તમાન સરકાર રાજ્યપાલને વિધાનસભાનું સત્ર બોલાવવાની સલાહ ન આપી શકે અને અધ્યક્ષ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા માટે મંજૂરી આપવા માટે મતદાનને રોકવા માટે ગૃહની બેઠક સ્થગિત કરી શકે છે. જો અધ્યક્ષ અને સરકાર અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવને અવગણવાનો પ્રયાસ કરે છે, તો રાજ્યપાલને મંત્રીમંડળની સહાય અને સલાહ વિના કલમ ૧૭૪ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરવો વાજબી ગણાશે.

૧૮૦. બંધારણ અને તે જે શાસન વ્યવસ્થા પ્રદાન કરે છે તે પ્રતિનિધિ લોકશાહી પર આધારિત છે. આનો અર્થ એ છે કે વિવિધ સ્તરે સરકારો કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તેમાં દરેક નાગરિકની સક્રિય અને સહભાગી ભૂમિકા હોય છે. લોકોના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ કાયદા બનાવીને અને નીતિઓના અમલીકરણની દેખરેખ રાખીને તેમના વતી કાર્ય કરે છે. લોકશાહી હાંસલ કરવા માટે આ અમારો પસંદ કરેલો માર્ગ છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ ચૂંટણીઓ અને ચૂંટાયેલા ઉમેદવારો આપણા પ્રતિનિધિ લોકશાહીના નમૂના માટે અનિવાર્ય છે. આથી, બંધારણ ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓને લોકો વતી કામ કરવાની સત્તા આપે છે. પરિણામે, રાજ્યપાલ કે જેઓ તેમનો બંધારણીય દરજ્જો હોવા છતાં ચૂંટાયેલા નથી, તેમની પાસે મર્યાદિત વિવેકાધીન સત્તાઓ છે.

૧૮૧. મંત્રીમંડળની સહાય અને સલાહ વિના કાર્ય કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા

અસાધારણ પ્રકૃતિની છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ સંસદીય લોકશાહી પર અસર કરે છે. તેથી, રાજ્યપાલ દ્વારા આવી સત્તાના ઉપયોગની મર્યાદાને એવી પરિસ્થિતિઓની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે માપાંકિત કરવી આવશ્યક છે કે જ્યાં રાજ્યપાલને ઉદ્દેશ્ય સામગ્રીના આધારે સંતોષ થાય કે તેમની અસાધારણ સત્તાના ઉપયોગની બાંયધરી આપવા માટે પૂરતું કારણ છે. ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવાની વિવેકબુદ્ધિ એ નિરંકુશ વિવેકબુદ્ધિ નથી, પરંતુ તે કાયદા દ્વારા તેના પર મૂકવામાં આવેલી મર્યાદા અનુસાર સાવધાનીપૂર્વક ઉપયોગ થવો જોઈએ.

બી. રાજ્યપાલનો ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ

૧૮૨. ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ લખેલા તેમના પત્રમાં, રાજ્યપાલે નીચેના તારણો પર પહોંચવા માટે ઉપર ઉલ્લેખિત પાંચ સંજોગો પર આધાર રાખ્યો હતો: (૧) શિવસેનાના બહુમતી ધારાસભ્યો એમવીએ સરકારમાંથી બહાર નીકળવાનો ઈરાદો ધરાવતા હતા; (૨) શ્રી ઠાકરે અલોકતાંત્રિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને ધારાસભ્યોને જીતવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા; અને (૩) શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હતો અને એમવીએ સરકાર લઘુમતીમાં હતી.

૧૮૩. અરજદારોએ વિનંતી કરી છે કે રાજ્યપાલ એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં વાજબી ન હતા કે તેમણે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ ના ઠરાવના આધારે કર્યું કારણ કે: (૧) શિવસેનાના ચોત્રીસ ધારાસભ્યોએ એમવીએ સરકારમાંથી બહાર

નીકળવાનો ઈરાદો વ્યક્ત કર્યો ન હતો અને (૨) ઠરાવ પર હસ્તાક્ષર કરનારા ધારાસભ્યોએ એસએસએલપીનું એક જૂથ બનાવ્યું હતું.

૧૮૪. જોકે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજનો ઠરાવ સ્પષ્ટ કરે છે કે એસ.એસ.એલ.પી. ના કેટલાક ધારાસભ્યો એમ.વી.એ. સરકારની કામગીરીથી અસંતુષ્ટ હતા, પરંતુ તેમાં સરકારમાંથી સમર્થન પાછું ખેંચવાનો તેમનો ઈરાદો નોંધવામાં આવ્યો નથી. ૨૮ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ઠરાવ પર હસ્તાક્ષર કરનારા ચોત્રીસ ધારાસભ્યોમાંથી કેટલાક સરકારમાં મંત્રી પણ હતા. આ ઠરાવના આધારે, રાજ્યપાલે તારણ કાઢ્યું હતું કે "શિવસેનાના બહુમતી ધારાસભ્યોએ સ્પષ્ટ સંકેત આપ્યો છે કે તેઓ મહા વિકાસ અઘાડી સરકારમાંથી બહાર નીકળવાનો ઈરાદો ધરાવે છે".

૧૮૫. વિધાનસભાનું સત્ર ચાલી રહ્યું ન હતું ત્યારે ફડણવીસ અને સાત અપક્ષ ધારાસભ્યોએ રાજ્યપાલને પત્ર લખ્યો હતો. જો કે, વિપક્ષી દળોના સભ્યો દ્વારા વત માન સરકાર વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની નોટિસ જારી કરવાનો કોઈ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

૧૮૬. રાજ્યપાલ પાસે એવી કોઈ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી નહોતી કે જેના આધારે તેઓ વર્તમાન સરકારના વિશ્વાસ પર શંકા કરી શકે. જે ઠરાવ પર રાજ્યપાલે ભરોસો રાખ્યો હતો તેમાં એવા કોઈ સંકેત નહોતા કે ધારાસભ્યો એમવીએ

સરકારમાંથી બહાર નીકળવા માંગતા હતા. કેટલાક ધારાસભ્યો તરફથી અસંતોષ વ્યક્ત કરતો સંદેશાવ્યવહાર રાજ્યપાલ માટે ફ્લોર ટેસ્ટની હાકલ કરવા માટે પૂરતો નથી. સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોય તેવું લાગે છે કે કેમ તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે રાજ્યપાલે તેમની સમક્ષના સંદેશાવ્યવહાર (અથવા અન્ય કોઈ સામગ્રી) પર પોતાનું મન લગાવવું જોઈએ. અમે અભિપ્રાય શબ્દનો ઉપયોગ વસ્તુનિષ્ઠ માપદંડના આધારે સંતોષ કરવા માટે કરીએ છીએ કે શું તેમની પાસે સંબંધિત સામગ્રી છે કે કેમ, અને તેનો અર્થ રાજ્યપાલનો વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ નથી. એકવાર સરકાર કાયદા અનુસાર લોકશાહી રીતે ચૂંટાય છે, ત્યારે એવી ધારણા છે કે તેને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે. આ ધારણાને દૂર કરવા માટે કેટલીક વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી અસ્તિત્વમાં હોવી જોઈએ.

૧૮૭. ધારાસભ્યોએ ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ઠરાવમાં એમવીએ સરકારમાંથી સમર્થન પાછું ખેંચવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી ન હતી. જો એમ માનવામાં આવે કે ધારાસભ્યોએ સૂચિત કર્યું કે તેઓ સરકારમાંથી બહાર નીકળવાનો ઇરાદો ધરાવે છે, તો પણ તેઓએ માત્ર એસ.એસ.એલ.પી. ના એક જૂથની રચના કરી હતી અને વધુમાં વધુ તેઓ તેમના રાજકીય પક્ષ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી કાર્યવાહી પ્રત્યેના તેમના અસંતોષને દર્શાવે છે.

૧૮૮. મહારાષ્ટ્રમાં રાજકીય ગરબડ શિવસેનાની અંદર પક્ષોના મતભેદોના

પરિણામે ઊભી થઈ હતી. જો કે, ફ્લોર ટેસ્ટનો ઉપયોગ પક્ષના આંતરિક વિવાદો અથવા પક્ષની અંદરના વિવાદોને ઉકેલવા માટે માધ્યમ તરીકે કરી શકાતો નથી. રાજકીય પક્ષની અંદર મતભેદ અને અસંમતિનું સમાધાન પક્ષના બંધારણ હેઠળ નિર્ધારિત ઉપાયો અનુસાર અથવા પક્ષ દ્વારા પસંદ કરવામાં આવેલી અન્ય કોઈપણ પદ્ધતિઓ દ્વારા થવું જોઈએ. જે પક્ષ સરકારને ટેકો આપતો નથી અને પક્ષની અંદરની વ્યક્તિઓ તેમના પક્ષના નેતૃત્વ અને કામગીરી સામે અસંતોષ વ્યક્ત કરે છે તેમાં નોંધપાત્ર તફાવત છે.

૧૮૯. રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારના નામધારી વડા છે. તેઓ એક બંધારણીય પદાધિકારી છે જે બંધારણમાંથી પોતાની સત્તા મેળવે છે. આ સ્થિતિ હોવાથી, રાજ્યપાલ તેમનામાં નિહિત સત્તાની બંધારણીય મર્યાદાઓથી વાકેફ હોવા જોઈએ. તે એવી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી જે તેને બંધારણ અથવા તેના હેઠળ બનાવેલા કાયદા દ્વારા આપવામાં આવી નથી. ન તો બંધારણ કે ન તો સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ એવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડે છે કે જેના દ્વારા કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષના સભ્યો વચ્ચેના વિવાદોનું સમાધાન કરી શકાય. તેઓ ચોક્કસપણે રાજ્યપાલને રાજકીય ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા અને પક્ષોના વિવાદોમાં અથવા પક્ષની અંદરના વિવાદોમાં ભૂમિકા (ભલે ગમે તેટલી સૂક્ષ્મ હોય) ભજવવાની સત્તા આપતા નથી. આથી એવું બને છે કે રાજ્યપાલ એવા નિષ્કર્ષ પર કાર્યવાહી કરી શકતા નથી કે શિવસેનાનો એક વર્ગ ગૃહમાં સરકારને

આપેલું સમર્થન પાછું ખેંચવા માંગે છે.

૧૯૦. તે સાચું છે કે શિવસેનાના કેટલાક ધારાસભ્યો દ્વારા ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ રાજ્યપાલને મોકલવામાં આવેલા પત્રમાં તેમની સુરક્ષાની વિગતો પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે યોગ્ય અધિકારીઓને નિર્દેશો જારી કરવાની વિનંતી કરવામાં આવી છે જેમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે તે ધારાસભ્યો "હવે ભ્રષ્ટ એમવીએ સરકારનો ભાગ બનવા માંગતા ન હતા". જો કે, આનો અર્થ એ ન લઈ શકાય કે તેઓએ ગૃહમાં તેમનું સમર્થન પાછું ખેંચી લીધું હતું. રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવેલા કોઈપણ સંદેશાવ્યવહારમાં એવું કંઈ દેખાતું નથી કે શિવસેનાના અસંતુષ્ટ ધારાસભ્યો મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીમંડળને આપેલું સમર્થન પાછું ખેંચવાનો ઇરાદો ધરાવતા હતા. સૌથી ઉપર, વિવિધ સંદેશાવ્યવહારમાં એ હકીકત વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી કે ધારાસભ્યોના એક જૂથ પક્ષના કેટલાક નીતિગત નિર્ણયો સાથે અસંમત હતા. જે સમયે ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો તે સમયે તેઓ પોતાની ફરિયાદો રજૂ કરવા અને તેનું નિવારણ કરવા માટે જે કાર્યવાહી કરવા માંગતા હતા તે અનિશ્ચિત હતી. શું તેઓ ગૃહમાં અથવા રાજકીય પક્ષમાં તેમના સાથીદારો સાથે ચર્ચા કરવાનું પસંદ કરશે, અથવા કાર્યકર્તાઓને એકત્ર કરશે, અથવા વિરોધમાં વિધાનસભામાંથી રાજીનામું આપશે, અથવા અન્ય પક્ષમાં ભળી જવાનું પસંદ કરશે, તે અનિશ્ચિત હતું. આથી, રાજ્યપાલે એસ.એસ.એલ.પી. ના ધારાસભ્યોના એક જૂથ દ્વારા

હસ્તાક્ષરિત ઠરાવ પર આધાર રાખીને ભૂલ કરી હતી કે ઠાકરેએ ગૃહની બહુમતીનો ટેકો ગુમાવી દીધો છે.

૧૯૧. બીજું, રાજ્યપાલે ૨૫ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ એસ.એસ.એલ.પી. ના ૩૮ સભ્યોના પત્ર પર આધાર રાખ્યો હતો જેમાં દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે તેમને અને તેમના પરિવારોને આપવામાં આવેલી સુરક્ષા ગેરકાયદેસર રીતે પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી. ધારાસભ્યોએ દાવો કર્યો હતો કે "તેમની સ્વતંત્ર ઇચ્છા વિરુદ્ધ" એમવીએ સરકારને ટેકો આપવાનું ચાલુ રાખવા માટે તેમને દબાણ કરવા માટે સુરક્ષા પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી. તેથી, તેઓએ તેમને અને તેમના પરિવારના સભ્યોને પૂરી પાડવામાં આવેલી સુરક્ષા પુનઃસ્થાપિત કરવાની માંગ કરી હતી. પત્ર મળ્યા બાદ રાજ્યપાલે રાજ્ય પોલીસને ધારાસભ્યો, તેમના પરિવારના સભ્યો અને તેમની સંપત્તિને પૂરતી સુરક્ષા પૂરી પાડવાના નિર્દેશો જારી કર્યા હતા. જોકે, ધારાસભ્યોની સુરક્ષાના અભાવે સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે કેમ તે પ્રશ્ન પર કોઈ અસર થતી નથી. આવા કિસ્સાઓમાં રાજ્યપાલનો યોગ્ય જવાબ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે જો તે સુરક્ષા દૂર કરવામાં આવી હોય તો તેઓ કાયદેસર રીતે હકદાર છે તે તેમને પ્રદાન કરવામાં આવે. આ એક બાહ્ય કારણ હતું જેના પર રાજ્યપાલ દ્વારા વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૨. રાજ્યપાલ જે ત્રીજા સંદેશાવ્યવહાર પર આધાર રાખે છે તે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨

ના રોજ શ્રી એકનાથ શિંદે દ્વારા નાયબ અધ્યક્ષને સંબોધવામાં આવેલો પત્ર છે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે શ્રી અજય ચૌધરીની નિમણૂક ગેરકાયદેસર હતી. રાજ્યપાલ વિધાનસભાની કાર્યવાહીની માન્યતા અંગે પૂછપરછ કરી શકશે નહીં અથવા અભિપ્રાય વ્યક્ત કરી શકશે નહીં. તે સંપૂર્ણપણે વિધાનસભાના કાર્યક્ષેત્રમાં અથવા અમુક સંજોગોમાં (આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં ચર્ચા કરાયેલ) અદાલતોના કાર્યક્ષેત્રમાં છે. બંધારણની કલમ ૧૬૩ હેઠળ રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તા એવી પરિસ્થિતિઓ સુધી મર્યાદિત છે જ્યાં બંધારણીય જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે તેના માટે જોગવાઈ કરે છે, અથવા જ્યાં બંધારણને આવી વિવેકબુદ્ધિ આપવા સિવાય અન્યથા અર્થઘટન કરી શકાતું નથી.[૬૨] તેથી, રાજ્યપાલે ૨૧ જૂન ૨૦૨૨ના પત્ર પર આધાર ન રાખવો જોઈએ. કોઈ પણ સંજોગોમાં, પત્રની સામગ્રીમાં એવું કંઈ સૂચવવામાં આવ્યું ન હતું કે જે સૂચવે કે તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો હતો.

[૬૨] નબામ રેબિયા (ઉપર)

૧૯૩. આખરે, રાજ્યપાલે શ્રી ફડણવીસ અને સાત અપક્ષ ધારાસભ્યો દ્વારા લખાયેલા પત્રો પર આધાર રાખ્યો, જેમાં તેમને શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું. પ્રથમ તો

ફડણવીસ અને સાત ધારાસભ્યો બંને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ લાવી શક્યા હોત. આવું કરવાથી તેમને કોઈ અટકાવતું નહોતું. બીજું, કેટલાક ધારાસભ્યો દ્વારા મુખ્યમંત્રીને તેમની બહુમતી સાબિત કરવા માટે નિર્દેશ આપવાની વિનંતી, એકલા લેવામાં આવે તો, ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવા માટે સુસંગત અને યોગ્ય કારણ નથી. ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવાની માત્ર વિનંતી ઉપરાંત કેટલીક ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ સામગ્રી હોવી આવશ્યક છે. વર્તમાન કેસમાં, રાજ્યપાલ પાસે તેમની સમક્ષ એવી કોઈ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી નહોતી કે જે સૂચવે કે વર્તમાન સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે અને તેમણે ફ્લોર ટેસ્ટ માટે બોલાવવું જોઈએ. તેથી, આ કેસમાં રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કાયદા અનુસાર ન હતો.

૧૯૪. બોમ્મઈ (સુપ્રા) અને નબામ રેબિયા (સુપ્રા) પર આધાર રાખીને, અરજદારો દલીલ કરે છે કે આ અદાલત પાસે અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરવાની અને શ્રી ઠાકરેની મુખ્યમંત્રી તરીકેની સરકારને પુનઃસ્થાપિત કરવાની સત્તા છે. જો કે, આ દલીલ એ હકીકત માટે જવાબદાર નથી કે શ્રી ઠાકરેએ ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કર્યો ન હતો અને તેના બદલે પોતાનું રાજીનામું સુપરત કર્યું હતું. આ અદાલત સ્વેચ્છાએ રજૂ કરવામાં આવેલા રાજીનામાને રદ કરી શકતી નથી. જો શ્રી ઠાકરેએ મુખ્યમંત્રી પદ પરથી રાજીનામું આપવાનું ટાળ્યું હોત, તો આ અદાલત તેમના નેતૃત્વવાળી સરકારને

પુનઃસ્થાપિત કરવાના ઉપાય પર વિચાર કરી શકી હોત. ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના આ અદાલતના આદેશમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ યોજાનારા વિશ્વાસ મતનું પરિણામ અરજીઓના આ જૂથના "અંતિમ પરિણામને આધિન રહેશે". વિશ્વાસ મત યોજાયો ન હોવાથી, તે આ અરજીઓના અંતિમ પરિણામને આધિન હોવાનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

૧૯૫. અરજદારો વિનંતી કરે છે કે સ્પીકર અથવા ડેપ્યુટી સ્પીકર સમક્ષ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડન્સીના પરિણામે ફ્લોર ટેસ્ટ મુલતવી રાખવો જોઈએ. આ દલીલ સ્વીકારી શકાતી નથી. આ ચુકાદાના અગાઉના વિભાગમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ગેરલાયકાતની અરજીઓ પેન્ડન્સીમાં છે તે ધારાસભ્યને ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા માટે પ્રતિબંધિત કરતી નથી. આમાં ફ્લોર ટેસ્ટમાં ભાગ લેવાનો ધારાસભ્યનો અધિકાર સામેલ છે. તે સાચું છે કે ગેરલાયકાતની અરજીઓનો ચુકાદો વિધાનસભામાં સંખ્યામાં ફેરફાર કરશે અને આખરે ફ્લોર ટેસ્ટના પરિણામ પર અસર કરશે. ગેરલાયકાતની અરજીઓના ચુકાદા પછી અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ શરૂ કરવાનો વિકલ્પ ધારાસભ્યો માટે ખુલ્લો છે. જો કે, જ્યાં સુધી ગેરલાયકાતની અરજીઓનો નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી આ અદાલત ગૃહની કાર્યવાહી પર રોક લગાવી શકે નહીં. આવું કરવું એ ગૃહની કાર્યવાહીમાં દખલગીરી કરવા સમાન હશે. ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કરવા માટે મુખ્યમંત્રીને નિર્દેશ આપવાની રાજ્યપાલની વિવેકબુદ્ધિ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રી પર

આધારિત હોવી જોઈએ.

viii. શ્રી શિંદેને મુખ્યમંત્રી તરીકે આમંત્રિત કરવા માટે રાજ્યપાલ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ

૧૯૬. અરજદારોએ બે આધારો પર શ્રી શિંદેને સરકાર બનાવવા માટે આમંત્રિત કરવાના રાજ્યપાલના વિવેકબુદ્ધિના ઉપયોગને પડકાર્યો છેઃ પ્રથમ, શ્રી શિંદેની નિમણૂક બંધારણની કલમ ૧૬૪(૧બી) દ્વારા પ્રતિબંધિત છે; અને બીજું, રાજ્યપાલે બે હરીફ જૂથોમાંથી એકને "વાસ્તવિક" શિવસેના તરીકે માન્યતા આપીને તેમના અધિકારના અવકાશને વટાવી દીધો છે. આ રજૂઆતોને વારાફરતી સંબોધવામાં આવે છે.

એ. શ્રી શિંદેની નિમણૂક બંધારણની કલમ ૧૬૪ (૧બી) દ્વારા પ્રતિબંધિત નથી.

૧૯૭. બંધારણની કલમ ૧૬૪ (૧બી) નીચે રજૂ કરવામાં આવી છેઃ

"૧૬૪. મંત્રીઓને લગતી અન્ય જોગવાઈઓ.

(૧બી) દસમી અનુસૂચિના પરિચ્છેદ ૨ હેઠળ તે ગૃહના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠરેલા કોઈ પણ રાજકીય પક્ષ સાથે જોડાયેલા રાજ્યની વિધાનસભાના અથવા વિધાન પરિષદ ધરાવતા રાજ્યના વિધાનમંડળના કોઈ પણ ગૃહના સભ્યને પણ તેની ગેરલાયકાતની તારીખથી શરૂ થતાં સમયગાળા માટે, તે સભ્ય તરીકેના તેના હોદ્દાની મુદત સમાપ્ત થાય તે તારીખ સુધી અથવા જ્યાં તે કોઈ રાજ્યની વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદ ધરાવતા રાજ્યના વિધાનમંડળના કોઈ પણ ગૃહની ચૂંટણી લડે ત્યાં, સમાપ્તિ પહેલાં, ખંડ (૧) હેઠળ મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે. આવા સમયગાળા માટે, જે તારીખે તેમને ચૂંટાયેલા જાહેર કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, જે પણ પહેલાં હોય. (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૧૯૮. કલમ ૧૬૪ (૧બી) કોઈ ધારાસભ્ય અથવા રાજ્યના વિધાન પરિષદના સભ્ય (જ્યાં કોઈ અસ્તિત્વમાં હોય) ને મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે જો તેમને દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા હોય. બાર માત્ર વિધાનસભાના સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવા પર જ કામ કરવાનું શરૂ કરે છે. કલમ ૧૬૪ (૧બી) મંત્રી પદ પર સભ્યની નિમણૂકને અટકાવતું નથી જો દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ તેમની ગેરલાયકાત માટેની અરજી

અધ્યક્ષ સમક્ષ ચુકાદો બાકી હોય. આ કલમ ૧૬૪ (૧બી) ની ભાષા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જે જણાવે છે કે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ હેઠળ ગેરલાયક ઠરેલા સભ્યને પણ મંત્રી તરીકે નિમણૂક માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે.

૧૯૯. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ગેરલાયકાતની અરજીની માત્ર સ્થાપના કેટલાક અથવા બધા પરિણામોને ટ્રિગર કરતી નથી જે ગેરલાયકાતથી જ વહે છે. અન્યથા ધારવું એ ગૃહના સભ્ય સામે ગેરલાયકાતની અરજીની સ્થાપના અને તે સભ્યની ગેરલાયકાત વચ્ચેના તફાવતને ઝાંખો પાડવો અથવા નાબૂદ કરવો હશે. કંઈક સાચું છે એવો દાવો કરવાનો અર્થ એ નથી કે તે ખરેખર સાચું છે. દાવાને હકીકત ગણી શકાય તે પહેલાં તેને કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સ્થાપિત કરવો આવશ્યક છે. જ્યારે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત માટેની અરજી અધ્યક્ષ સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે અરજી દાખલ કરનાર પક્ષ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે અરજીમાં પ્રતિવાદીએ દસમી અનુસૂચિની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે.આ દાવો અધ્યક્ષ સમક્ષ પુરાવાના આધારે ચકાસવો આવશ્યક છે, જે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ તરીકે કામ કરે છે. તેથી કલમ ૧૬૪ (૧ બી) ત્યારે જ શરૂ થાય છે જ્યારે અધ્યક્ષ ચુકાદો આપે છે કે ગૃહના સભ્યએ દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ નું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. જો અધ્યક્ષને લાગે કે શ્રી શિંદેને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવ્યા છે, તો તેઓ હવે કલમ ૧૬૪ (૧બી) માં નિર્દિષ્ટ સમયગાળા માટે મુખ્યમંત્રી પદ પર રહેવા માટે પાત્ર રહેશે નહીં.

૨૦૦. અરજદારોએ તેમની દલીલના સમર્થનમાં રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો છે. આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ગૃહના સભ્યની ગેરલાયકાત એ તારીખ સાથે સંબંધિત છે કે જેના પર અયોગ્યતાનો બચાવ કરવામાં આવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવાના હેતુથી પ્રતિબંધિત અધિનિયમ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨૦૧. અરજદારોએ શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પર પણ આધાર રાખ્યો છે અને વિનંતી કરી છે કે શ્રી શિંદેની નિમણૂક કલમ ૧૬૪ (૧બી) દ્વારા પ્રતિબંધિત છે. આ કિસ્સામાં, ૨૦૧૮માં કોંગ્રેસ અને જનતા દળ (સેક્યુલર) ના ધારાસભ્યોના ગઠબંધન દ્વારા કર્ણાટકની રાજ્ય સરકારની રચના કરવામાં આવી હતી. ૨૦૧૯ની શરૂઆતમાં, સરકાર બનાવનારા વિવિધ પક્ષોના ધારાસભ્યો સામે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ શ્રેણીબદ્ધ ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેમાંના કેટલાકએ તેમની વિરુદ્ધ ગેરલાયકાતની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી તે પહેલાં અથવા તરત જ અધ્યક્ષને તેમના રાજીનામા સુપરત કર્યા હતા. આ કેસનો ખરડાયેલ ઈતિહાસ હતો. આખરે અધ્યક્ષે અન્ય બાબતોની સાથે આ ધારાસભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવાનો આદેશ પસાર કર્યો હતો.

૨૦૨. અધ્યક્ષના આદેશથી નારાજ થયેલા ગેરલાયક ઠરેલા ધારાસભ્યોએ બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતનો સંપર્ક કર્યો હતો.રાજીનામું આપનારા ધારાસભ્યોએ દલીલ કરી હતી કે અધ્યક્ષ પાસે તેમની ગેરલાયકાત માટેની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાનો અધિકારક્ષેત્ર નથી કારણ કે તેઓ પહેલેથી જ રાજીનામું આપી ચૂક્યા છે અને તેથી તેઓ ગૃહના સભ્યો નથી જેમને ગેરલાયક ઠેરવી શકાય. રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને, આ અદાલતે આ રજૂઆતને નકારી કાઢી હતી અને જણાવ્યું હતું કે અધ્યક્ષને ગેરલાયકાતની અરજીઓ નક્કી કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર છે કારણ કે ગેરલાયકાત તે તારીખ સાથે સંબંધિત છે જ્યારે પક્ષપલટો બનાવતો કાયદો આચરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવે છેઃ

"૯૩. જેમ કે, તેમાં કોઈ શંકા નથી કે ગેરલાયકાત તે તારીખ સાથે સંબંધિત છે જ્યારે પક્ષપલટાની આવી કાર્યવાહી થાય છે. રાજીનામાની રજૂઆતની અસર આ સંબંધમાં અધ્યક્ષના અધિકારક્ષેત્ર પર પડતી નથી. આ તબક્કે આપણે ડી. સંજીવયા વિરુદ્ધ ચૂંટણી ટ્રિબ્યુનલ [ડી. સંજીવયા વિરુદ્ધ ચૂંટણી ટ્રિબ્યુનલ, AIR ૧૯૬૭ SC ૧૨૧૧] ના કેસનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ, જેમાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે કેઃ(AIR pp. ૧૨૧૩–૧૪, પેરા ૫)

"૫. તેથી, વર્તમાન કિસ્સામાં, કાયદાના ભાગ III ના સંદર્ભ વિના કાયદાની

કલમ ૧૫૦ નું અલગથી અર્થઘટન કરવાની મંજૂરી નથી, જે પરત ફરેલા ઉમેદવારની ચૂંટણીને પ્રશ્નમાં બોલાવવા માટે તંત્રને સૂચવે છે. જ્યારે ચૂંટણી પંચ દ્વારા ચૂંટણી અરજીને ટ્રિબ્યુનલમાં મોકલવામાં આવે છે અને પહેલાની બાબતને જપ્ત કરવામાં આવે છે, ત્યારે અરજીનો કાયદા અનુસાર નિકાલ કરવો પડે છે. ટ્રિબ્યુનલે કાર્યવાહીના સમાપન પર ચુકાદો આપવો પડશે કે પરત ફરેલા ઉમેદવારએ ચૂંટણીમાં કોઈ ભ્રષ્ટ પ્રથા કરી છે કે નહીં અને બીજું, તેણે નક્કી કરવું પડશે કે બીજા પ્રતિવાદીને યોગ્ય રીતે ચૂંટાયા હોવાનું જાહેર કરવું જોઈએ કે નહીં. પરત ફરેલા ઉમેદવાર તેના રાજીનામાનું કારણ ગમે તે હોય, તે વિધાનસભામાં તેની બેઠક પરથી રાજીનામું આપીને તેની વિરુદ્ધ દાખલ કરવામાં આવેલી ચૂંટણી અરજીમાંથી છૂટકારો મેળવી શકતો નથી.

તેથી, ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત તે મુજબ અપનાવવામાં આવી શકે છે, જેમાં રાજીનામાની તારીખ પહેલાં પક્ષપલટો થયો હોય તો, રાજીનામું આપ્યા પછી ગેરલાયકાતનો ડાઘ દૂર થતો નથી. (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૨૦૩. શ્રીમંત બાલાસાહેબ પાટીલ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં એ સિદ્ધાંત લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો કે ગેરલાયકાત એ તારીખ સાથે સંબંધિત છે કે જે રોજ પક્ષપલટો થાય છે તેનો અર્થ એ થાય છે કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પ્રતિબંધિત વર્તનને અનુસરતા કૃત્યો અથવા ઘટનાઓની મુક્તિ અસર નથી. બીજા શબ્દોમાં

કહીએ તો, અનુગામી કૃત્યો અથવા ઘટનાઓ આવા વર્તનને ઠીક કરવાની અથવા અભિનેતાને તેના પછીના પરિણામોમાંથી મુક્ત કરવાની અસર કરતી નથી.આ રાજેન્દ્ર સિંહ રાણા (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય સાથે સુસંગત છે.શ્રી શિંદેની નિમણૂક બંધારણની કલમ ૧૬૪ (૧બી) દ્વારા પ્રતિબંધિત નથી.

બી. રાજ્યપાલે તેમની સત્તાના દાયરાને ઓળંગી ન હતી.
અરજદારો દલીલ કરે છે કે રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપીને તેમના અધિકારનો વ્યાપ વટાવી દીધો છે કારણ કેઃ

એ. શિવસેનાના અધ્યક્ષ શ્રી ઠાકરે ભાજપ સાથે ગઠબંધનમાં સરકાર રચવાના પક્ષમાં નહોતા. જોકે, શ્રી શિંદેના નેતૃત્વમાં જૂથ આવા ગઠબંધનની તરફેણમાં હતું. શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપીને, રાજ્યપાલે તેમના નેતૃત્વ હેઠળના જૂથને "વાસ્તવિક" શિવસેના તરીકે માન્યતા આપી છે; અને

બી. રાજ્યપાલને એક જૂથ ઉપર બીજા જૂથની કાયદેસરતાને માન્યતા આપવાનો અધિકાર નથી. ચૂંટણી પંચ એ નક્કી કરવા માટે યોગ્ય સત્તા છે કે બન્નેમાંથી કયા જૂથ શિવસેના બનાવે છે.

૨૦૫. ભાજપે મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભામાં એકસો છ ઉમેદવારોને પરત કર્યા, જે

તમામ રાજકીય પક્ષોમાં સૌથી વધુ છે. તેણે ગૃહમાં પ્રાથમિક વિરોધ પક્ષની રચના કરી હતી. ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ લખેલા પત્રમાં તત્કાલીન વિપક્ષના નેતા શ્રી ફડણવીસે રાજ્યપાલને પત્ર લખીને દાવો કર્યો હતો કે ભાજપના એકસો છ ધારાસભ્યો શ્રી શિંદેના નેતૃત્વમાં સરકાર રચવા માટે શ્રી એકનાથ શિંદેને સમર્થન આપે છે. આઠ અપક્ષ ઉમેદવારોએ પણ શ્રી શિંદેના નેતૃત્વવાળી સરકારને પોતાનું સમર્થન આપ્યું હતું. તે જ દિવસે શ્રી શિંદેએ રાજ્યપાલને પત્ર લખીને સરકાર બનાવવા માટે બોલાવવાની માંગ કરી હતી. તેમની સમક્ષની સામગ્રીના આધારે, એટલે કે પ્રાપ્ત થયેલા સંદેશાવ્યવહારના આધારે, રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને હોદ્દાના શપથ લેવા આમંત્રણ આપ્યું હતું અને તેમને સાત દિવસના સમયગાળામાં ગૃહમાં બહુમતી સાબિત કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. ૨૯ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ શ્રી ઠાકરેના રાજીનામા પછી મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના મુખ્યમંત્રીનું પદ ખાલી પડ્યું હતું. રાજ્ય વિધાનસભામાં સૌથી વધુ ઉમેદવાર પરત કરનારા પક્ષના નેતાએ પક્ષ વતી શ્રી શિંદેને સમર્થન આપ્યું હતું. આમ, ૩૦ જૂન ૨૦૨૨ના રોજ રાજ્યપાલનો શ્રી શિંદેને સરકાર રચવા આમંત્રણ આપવાનો નિર્ણય વાજબી હતો.

એફ. તારણો

૨૦૬. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારા તારણો નીચે મુજબ છેઃ

એ. નબામ રેબિયા (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયની ચોકસાઈ સાત ન્યાયાધીશોની મોટી બેન્ચને સંદર્ભિત કરવામાં આવે છે.

બી. આ અદાલત સામાન્ય રીતે પ્રથમ વખતમાં દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયકાત માટેની અરજીઓ પર ચુકાદો આપી શકતી નથી. અત્રેના કેસમાં એવા કોઈ અસાધારણ સંજોગો નથી કે જે આ અદાલત દ્વારા ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની બાંહેધરી આપે. અધ્યક્ષે ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર વાજબી સમયગાળાની અંદર નિર્ણય લેવો જોઈએ.

સી. એક ધારાસભ્યને તેમની ગેરલાયકાત માટેની કોઈપણ અરજીઓ પેન્ડન્સીમાં હોવા છતાં ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. વચગાળામાં ગૃહની કાર્યવાહીની માન્યતા ગેરલાયકાતની અરજીઓના પરિણામને આધિન નથી;

ઘ. ગૃહમાં દંડક અને પક્ષના નેતાની નિમણૂક વિધાનસભા પક્ષ નહીં પણ રાજકીય પક્ષ કરે છે.વધુમાં, ઓક્ક્સ રીતે મતદાન કરવાનો અથવા મતદાનથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ રાજકીય પક્ષ દ્વારા જારી કરવામાં આવે છે, વિધાયક પક્ષ દ્વારા નહીં.મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના નાયબ સચિવ દ્વારા ૩ જુલાઈ, ૨૦૨૨ના

રોજ જાહેર કરાયેલો અધ્યક્ષનો નિર્ણય કાયદાની વિરુદ્ધ છે. અધ્યક્ષ આ સંબંધમાં તપાસ કર્યા પછી અને આ ચુકાદામાં ચર્ચા કરાયેલા સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને પક્ષના બંધારણની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં શિવસેના રાજકીય પક્ષ દ્વારા વિધિવત અધિકૃત દંડક અને નેતાને માન્યતા આપશે.

ઇ. અધ્યક્ષ અને ઈસીઆઈને અનુક્રમે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અને પ્રતીકો આદેશના ફકરા ૧૫ હેઠળ તેમની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી અરજીઓ પર એક સાથે નિર્ણય લેવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

એફ. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ફકરા ૧૫ હેઠળ અરજીઓનો ચુકાદો આપતી વખતે, ઈસીઆઈ એક પરીક્ષણ લાગુ કરી શકે છે જે તેની સામેના કેસની હકીકતો અને સંજોગો માટે શ્રેષ્ઠ અનુકૂળ હોય;

જી. દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૩ ને કાઢી નાખવાની અસર એ છે કે ગેરલાયકાતની કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલા સભ્યો માટે વિભાજનનો બચાવ હવે ઉપલબ્ધ નથી. અધ્યક્ષ પ્રથમ દૃષ્ટિએ નક્કી કરશે કે દસમી અનુસૂચિના ફકરા ૨ (૧) હેઠળ ગેરલાયકાતની અરજીઓ પર ચુકાદો આપવાના હેતુથી રાજકીય પક્ષ કોણ છે, જ્યાં બે કે તેથી વધુ જૂથો તે રાજકીય પક્ષ હોવાનો દાવો કરે છે;

એચ. રાજ્યપાલ શ્રી ઠાકરેને ગૃહમાં પોતાની બહુમતી સાબિત કરવા માટે બોલાવવાનું વાજબી ન હતું કારણ કે તેમની પાસે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે તેમની સમક્ષ વસ્તુનિષ્ઠ સામગ્રીના આધારે કારણો નહોતા કે શ્રી ઠાકરેએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવી દીધો છે. જો કે, અગાઉની સ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરી શકાતી નથી કારણ કે શ્રી ઠાકરેએ ફ્લોર ટેસ્ટનો સામનો કર્યો ન હતો અને રાજીનામું આપ્યું હતું; અને

આઈ. રાજ્યપાલે શ્રી શિંદેને સરકાર બનાવવા માટે આમંત્રણ આપવું વાજબી હતું.

૨૦૭. રિટ પિટિશનના આ જૂથનો નિકાલ ઉપર નોંધાયેલા તારણો અને દિશા નિર્દેશોના સંદર્ભમાં કરવામાં આવે છે.

૨૦૮. બાકી અરજીઓ, જો કોઈ હોય તો, તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

બિભૂતિ ભૂષણ બોઝ
(સહાયિતઃ સ્પૂર્તિ કોથા અને રાહુલ રાઠી, એલસીઆરએ)

અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવેલ છે.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.